

Γεώργιος Σ. Μιχαλακόπουλος

Το σχολείο και η σχολική τάξη

Κοινωνιολογικές προοπτικές

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

Γεώργιος Σ. Μιχαλακόπουλος

Το σχολείο και η σχολική τάξη

Κοινωνιολογικές προοπτικές

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Οι κοινωνιολογικές προοπτικές στη προσέγγιση του σχολείου και της τάξης στηρίζονται, όπως τονίσθηκε προηγουμένως, σε προοπτικές που αναπτύχθηκαν ευρύτερα στη κοινωνιολογία. Γι' αυτό θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε καταρχήν σε αυτές. Σκοπός μας βέβαια εδώ δεν είναι μια εξαντλητική και πλήρης κάλυψη όλων των εκφάνσεων αυτών των προοπτικών, αλλά μια συνοπτική παρουσίασή τους με έμφαση στα σημεία εκείνα που είναι πιο σχετικά με τη μελέτη του σχολείου και της σχολικής τάξης. Θα αναφερθούμε έτσι πρώτα στις δομικές προοπτικές και στη συνέχεια στις ερμηνευτικές.

1. Δομικές προοπτικές.

Από τις δομικές κοινωνιολογικές προοπτικές που έχουν κατεξοχήν επηρεάσει και σε μεγάλο βαθμό καθοδηγήσει τις μελέτες του σχολείου και της σχολικής τάξης είναι, από τη μια, ο δομολειτουργισμός με κύριο εκφραστή τον Talcott Parsons και, από την άλλη, η θεωρία των συγκρούσεων, η οποία αντλεί δεδομένα κατεξοχήν από σχετικές θεωρήσεις του Karl Marx, του Max Weber και του Ralf Dahrendorf. Οι θεωρίες αυτές, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά στη συνέχεια, έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι αρχίζουν τις αναλύσεις τους χρησιμοποιώντας ως αφετηρία εκκίνησης τη δομή ενός κοινωνικού συνόλου, δηλαδή τη δομή μιας ομάδας, ενός θεσμού, της ευρύτερης κοινωνίας, αλλά διαφέρουν σε ένα βασικό σημείο: ο δομολειτουργισμός θεωρεί ως κύριο χαρακτηριστικό κάθε κοινωνίας ένα κοινό και γενικά αποδεκτό σύ-

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Οι κοινωνιολογικές προοπτικές στη προσέγγιση του σχολείου και της τάξης στηρίζονται, όπως τονίσθηκε προηγουμένως, σε προοπτικές που αναπτύχθηκαν ευρύτερα στη κοινωνιολογία. Γι' αυτό θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε καταρχήν σε αυτές. Σκοπός μας βέβαια εδώ δεν είναι μια εξαντλητική και πλήρης κάλυψη όλων των εκφάνσεων αυτών των προοπτικών, αλλά μια συνοπτική παρουσίασή τους με έμφαση στα σημεία εκείνα που είναι πιο σχετικά με τη μελέτη του σχολείου και της σχολικής τάξης. Θα αναφερθούμε έτσι πρώτα στις δομικές προοπτικές και στη συνέχεια στις ερμηνευτικές.

1. Δομικές προοπτικές.

Από τις δομικές κοινωνιολογικές προοπτικές που έχουν κατεξοχήν επηρεάσει και σε μεγάλο βαθμό καθοδηγήσει τις μελέτες του σχολείου και της σχολικής τάξης είναι, από τη μια, ο δομολειτουργισμός με κύριο εκφραστή τον Talcott Parsons και, από την άλλη, η θεωρία των συγκρούσεων, η οποία αντλεί δεδομένα κατεξοχήν από σχετικές θεωρήσεις του Karl Marx, του Max Weber και του Ralf Dahrendorf. Οι θεωρίες αυτές, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά στη συνέχεια, έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι αρχίζουν τις αναλύσεις τους χρησιμοποιώντας ως αφετηρία εκκίνησης τη δομή ενός κοινωνικού συνόλου, δηλαδή τη δομή μιας ομάδας, ενός θεσμού, της ευρύτερης κοινωνίας, αλλά διαφέρουν σε ένα βασικό σημείο: ο δομολειτουργισμός θεωρεί ως κύριο χαρακτηριστικό κάθε κοινωνίας ένα κοινό και γενικά αποδεκτό σύ-

στημα αξιών και κανόνων (συναίνεση), ενώ η θεωρία των συγκρούσεων εντοπίζει ως κύριο χαρακτηριστικό την αντίθεση και σύγκρουση μεταξύ ομάδων για την εξασφάλιση και διατήρηση ι-διαιτέρων συμφερόντων και οικονομικών, κοινωνικών και πολι-τιστικών πλεονεκτημάτων ή για την πρόσβαση σε σχετικά περιο-ρισμένα στην κοινωνία οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά α-γαθά.

α. Δομολειτουργισμός

Ο δομολειτουργισμός αποτελεί ένα θεωρητικό και μεθοδολο-γικό πλαίσιο για την ανάλυση κοινωνικών φαινομένων σε σχέση προς τη δομή της κοινωνίας και τη λειτουργική συσχέτιση των με-ρών της. Αναλύει δηλαδή την κοινωνία ως σύστημα λειτουργικά αλληλοσυσχετιζόμενων στοιχείων. Ο δομολειτουργισμός ως κοι-νωνική θεωρία εμπεριέχει στοιχεία τόσο του λειτουργισμού όσο και της θεώρησης της κοινωνικής δομής ως συστήματος αλληλο-συσχετιζόμενων μερών.

Ο λειτουργισμός προσεγγίζει και αναλύει τα κοινωνικά και πολιτιστικά φαινόμενα από την άποψη των λειτουργιών που επι-τελούν σε ένα κοινωνικο-πολιτιστικό σύστημα. Προσεγγίζει, με άλλα λόγια, και εξηγεί μια κοινωνική δραστηριότητα ή ένα κοι-νωνικό θεσμό σε αναφορά προς τις συνέπειες που έχει για τη λει-τουργία κάποιας άλλης κοινωνικής δραστηριότητας ή θεσμού ή για τη λειτουργία της κοινωνίας ως συνόλου. Οι ιδέες του λει-τουργισμού με τη σύγχρονη μορφή του εισήχθησαν στην κοινω-νιολογία από την κοινωνική ανθρωπολογία, αλλά ήδη από τον 19ο αιώνα η λειτουργική προοπτική ήταν διάχυτη ανάμεσα στους κοινωνιολόγους, οι οποίοι είχαν παρατηρήσει τη στενή αλληλε-ξάρτηση ανάμεσα σε διαφορετικά στοιχεία της κοινωνίας. Ο Comte (1896) ήταν από τους πρώτους που χρησιμοποίησε τη λει-τουργική σκέψη στην κοινωνιολογία και ο Durkheim (1950) θεώ-ρησε τη λειτουργική ανάλυση ως βασικό μέρος των καθηκόντων της κοινωνιολογικής θεωρίας και έρευνας. Από τους πρωτεργά-τες του λειτουργισμού με τη σύγχρονη μορφή του είναι ο Parsons και ο Merton. Αλλά, όπως είπαμε, η ανάπτυξη του λειτουργισμού στην κοινωνιολογία επηρεάστηκε σημαντικά από το έργο των

κοινωνικών ανθρωπολόγων και, ιδιαίτερα, του Radcliffe-Brown (1952) και του Malinowski (1944). Και οι δυο ανθρωπολόγοι υποστήριξαν ότι πρέπει να μελετούμε μια κοινωνία ή κουλτούρα ως ολότητα. Μόνο έτσι μπορούμε να κατανοούμε τους μέγιστους θεσμούς σε μια κοινωνία και να εξηγούμε τη συμπεριφορά των μελών της. Τα διαφορετικά μέρη μιας κοινωνίας υπάρχουν και α-ναπτύσσονται σε σχέση του ενός προς το άλλο και γι' αυτό μπο-ρούμε να αναλύουμε τις θρησκευτικές, για παράδειγμα, πεποιθή-σεις και τα έθιμα μιας κοινωνίας ή τις πρακτικές της εκπαίδευ-σης, δείχνοντας πώς συνδέονται αυτές με άλλους θεσμούς της κοινωνίας. Πρέπει, ακόμη, να μελετούμε τη λειτουργία ενός θε-σμού ή μιας κοινωνικής πρακτικής αναλύοντας τη συνεισφορά του θεσμού ή της πρακτικής στη συνέχιση και διατήρηση της κοι-νωνίας ως συνόλου. Στις θεωρήσεις του λειτουργισμού υπάρχει μια αναλογία από τον ανθρώπινο οργανισμό. Όπως κάθε μέρος του οργανισμού επιτελεί μια ιδιαίτερη λειτουργία που σχετίζεται με τη διατήρηση και λειτουργία ολόκληρου του οργανισμού και συντελεί σε αυτές, κατά τον ίδιο τρόπο και οι κοινωνικοί θεσμοί και οι κοινωνικές δραστηριότητες ασκούν λειτουργίες για την κοινωνία ως σύνολο. Οι λειτουργίες στις οποίες αναφέρεται ο λειτουργισμός μπορεί να είναι είτε εμφανείς είτε λανθάνουσες. Αυτή τη διάκριση την έκανε ο Merton (1957), ο οποίος θεώρησε ως εμφανείς λειτουργίες αυτές που έχουν αναγνωρίσιμη αξία, των οποίων δηλαδή η συνεισφορά ή οι συνέπειες για τη λειτουρ-γία κάποιας άλλης κοινωνικής δραστηριότητας ή μιας κοινωνίας ως συνόλου αναγνωρίζονται ως σκόπιμες και αναμενόμενες. Σε αυτή την περίπτωση τα συμμετέχοντα σε μια κοινωνική δραστη-ριότητα μέλη έχουν γνώση της λειτουργίας και του σκοπού αυτής της δραστηριότητας. Ως λανθάνουσες λειτουργίες ορίζονται αυ-τές που δεν είναι σκόπιμες ή αναμενόμενες, αλλά που στην πραγματικότητα ασκούνται από τις σχετικές δραστηριότητες. Για τη διάκριση αυτή ο Merton χρησιμοποίησε ως παράδειγμα το χο-ρό της βροχής της ινδιάνικης φυλής Hopi. Η εμφανής λειτουργία του χορού είναι να προκληθεί βροχή. Μια τέτοια τελετή όμως ε-πιτελεί και μια λανθάνουσα λειτουργία, ενισχύει δηλαδή την ταυ-τότητα της ομάδας και προάγει έτσι τη συνοχή της, αφού παρέχει μια ευκαιρία κατά την οποία τα διασκορπισμένα μέλη της ομάδας

στημα αξιών και κανόνων (συναίνεση), ενώ η θεωρία των συγκρούσεων εντοπίζει ως κύριο χαρακτηριστικό την αντίθεση και σύγκρουση μεταξύ ομάδων για την εξασφάλιση και διατήρηση ι-διαιτέρων συμφερόντων και οικονομικών, κοινωνικών και πολι-τιστικών πλεονεκτημάτων ή για την πρόσβαση σε σχετικά περιο-ρισμένα στην κοινωνία οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά α-γαθά.

α. Δομολειτουργισμός

Ο δομολειτουργισμός αποτελεί ένα θεωρητικό και μεθοδολο-γικό πλαίσιο για την ανάλυση κοινωνικών φαινομένων σε σχέση προς τη δομή της κοινωνίας και τη λειτουργική συσχέτιση των με-ρών της. Αναλύει δηλαδή την κοινωνία ως σύστημα λειτουργικά αλληλοσυσχετιζόμενων στοιχείων. Ο δομολειτουργισμός ως κοι-νωνική θεωρία εμπεριέχει στοιχεία τόσο του λειτουργισμού όσο και της θεώρησης της κοινωνικής δομής ως συστήματος αλληλο-συσχετιζόμενων μερών.

Ο λειτουργισμός προσεγγίζει και αναλύει τα κοινωνικά και πολιτιστικά φαινόμενα από την άποψη των λειτουργιών που επι-τελούν σε ένα κοινωνικο-πολιτιστικό σύστημα. Προσεγγίζει, με άλλα λόγια, και εξηγεί μια κοινωνική δραστηριότητα ή ένα κοι-νωνικό θεσμό σε αναφορά προς τις συνέπειες που έχει για τη λει-τουργία κάποιας άλλης κοινωνικής δραστηριότητας ή θεσμού ή για τη λειτουργία της κοινωνίας ως συνόλου. Οι ιδέες του λει-τουργισμού με τη σύγχρονη μορφή του εισήχθησαν στην κοινω-νιολογία από την κοινωνική ανθρωπολογία, αλλά ήδη από τον 19ο αιώνα η λειτουργική προοπτική ήταν διάχυτη ανάμεσα στους κοινωνιολόγους, οι οποίοι είχαν παρατηρήσει τη στενή αλληλε-ξάρτηση ανάμεσα σε διαφορετικά στοιχεία της κοινωνίας. Ο Comte (1896) ήταν από τους πρώτους που χρησιμοποίησε τη λει-τουργική σκέψη στην κοινωνιολογία και ο Durkheim (1950) θεώ-ρησε τη λειτουργική ανάλυση ως βασικό μέρος των καθηκόντων της κοινωνιολογικής θεωρίας και έρευνας. Από τους πρωτεργά-τες του λειτουργισμού με τη σύγχρονη μορφή του είναι ο Parsons και ο Merton. Αλλά, όπως είπαμε, η ανάπτυξη του λειτουργισμού στην κοινωνιολογία επηρεάστηκε σημαντικά από το έργο των

κοινωνικών ανθρωπολόγων και, ιδιαίτερα, του Radcliffe-Brown (1952) και του Malinowski (1944). Και οι δυο ανθρωπολόγοι υποστήριξαν ότι πρέπει να μελετούμε μια κοινωνία ή κουλτούρα ως ολότητα. Μόνο έτσι μπορούμε να κατανοούμε τους μέγιστους θεσμούς σε μια κοινωνία και να εξηγούμε τη συμπεριφορά των μελών της. Τα διαφορετικά μέρη μιας κοινωνίας υπάρχουν και α-ναπτύσσονται σε σχέση του ενός προς το άλλο και γι' αυτό μπο-ρούμε να αναλύουμε τις θρησκευτικές, για παράδειγμα, πεποιθή-σεις και τα έθιμα μιας κοινωνίας ή τις πρακτικές της εκπαίδευ-σης, δείχνοντας πώς συνδέονται αυτές με άλλους θεσμούς της κοινωνίας. Πρέπει, ακόμη, να μελετούμε τη λειτουργία ενός θε-σμού ή μιας κοινωνικής πρακτικής αναλύοντας τη συνεισφορά του θεσμού ή της πρακτικής στη συνέχιση και διατήρηση της κοι-νωνίας ως συνόλου. Στις θεωρήσεις του λειτουργισμού υπάρχει μια αναλογία από τον ανθρώπινο οργανισμό. Όπως κάθε μέρος του οργανισμού επιτελεί μια ιδιαίτερη λειτουργία που σχετίζεται με τη διατήρηση και λειτουργία ολόκληρου του οργανισμού και συντελεί σε αυτές, κατά τον ίδιο τρόπο και οι κοινωνικοί θεσμοί και οι κοινωνικές δραστηριότητες ασκούν λειτουργίες για την κοινωνία ως σύνολο. Οι λειτουργίες στις οποίες αναφέρεται ο λειτουργισμός μπορεί να είναι είτε εμφανείς είτε λανθάνουσες. Αυτή τη διάκριση την έκανε ο Merton (1957), ο οποίος θεώρησε ως εμφανείς λειτουργίες αυτές που έχουν αναγνωρίσιμη αξία, των οποίων δηλαδή η συνεισφορά ή οι συνέπειες για τη λειτουρ-γία κάποιας άλλης κοινωνικής δραστηριότητας ή μιας κοινωνίας ως συνόλου αναγνωρίζονται ως σκόπιμες και αναμενόμενες. Σε αυτή την περίπτωση τα συμμετέχοντα σε μια κοινωνική δραστη-ριότητα μέλη έχουν γνώση της λειτουργίας και του σκοπού αυτής της δραστηριότητας. Ως λανθάνουσες λειτουργίες ορίζονται αυ-τές που δεν είναι σκόπιμες ή αναμενόμενες, αλλά που στην πραγματικότητα ασκούνται από τις σχετικές δραστηριότητες. Για τη διάκριση αυτή ο Merton χρησιμοποίησε ως παράδειγμα το χο-ρό της βροχής της ινδιάνικης φυλής Hopi. Η εμφανής λειτουργία του χορού είναι να προκληθεί βροχή. Μια τέτοια τελετή όμως ε-πιτελεί και μια λανθάνουσα λειτουργία, ενισχύει δηλαδή την ταυ-τότητα της ομάδας και προάγει έτσι τη συνοχή της, αφού παρέχει μια ευκαιρία κατά την οποία τα διασκορπισμένα μέλη της ομάδας

συγκεντρώνονται κατά περιόδους όλα μαζί και εμπλέκονται σε μια κοινή δραστηριότητα. Ο Merton έχει διατυπώσει και μια άλλη διάκριση, τη διάκριση μεταξύ λειτουργιών και δυσλειτουργιών. Η έννοια της δυσλειτουργίας αναφέρεται σε συνέπειες μιας κοινωνικής δραστηριότητας ή ενός θεσμού που τείνουν να παρακωλύουν τις λειτουργίες μιας άλλης κοινωνικής δραστηριότητας ή θεσμού ή και να μειώνουν την κοινωνική συνοχή γενικά.

Οι ιδέες του λειτουργισμού έχουν ενσωματωθεί στη θεωρία του κοινωνικού συστήματος. Σύστημα είναι κάθε σύνολο αλληλοσυσχετιζόμενων μερών, αντικειμένων, πραγμάτων ή οργανισμών. Ένα σύστημα θεωρείται συνήθως ως σκόπιμο ή λειτουργικό, υπάρχει δηλαδή για να ικανοποιεί κάποιο σκοπό ή λειτουργία. Η βασική μονάδα ανάλυσης κατά τη θεωρία των κοινωνικών συστημάτων είναι η κοινωνία και τα διαφορετικά μέρη της, θεωρούμενα πρωταρχικά ως προς τη σχέση τους με το κοινωνικό σύνολο. Έτσι, κοινωνικοί θεσμοί όπως η οικογένεια και η εκπαίδευση αναλύονται ως μέρη ενός συνολικού κοινωνικού συστήματος και όχι ως απομονωμένες μονάδες.

Ο Parsons στο έργο του *The Social System* (1951) θεωρεί ότι η κοινωνική δράση και η κοινωνική αλληλενέργεια έχουν ένα συστηματικό χαρακτήρα και αυτό αποτελεί βασική αρχή για την ανάλυση είτε της διαπροσωπικής αλληλενέργειας είτε της αλληλενέργειας μεταξύ ευρύτερων κοινωνικών συνόλων. Γι' αυτό ορίζει καταρχήν το κοινωνικό σύστημα ως σύνολο δύο ή περισσότερων κοινωνικώς δρώντων προσώπων που εμπλέκονται σε μια λίγο-πολύ σταθερή αλληλενέργεια στο πλαίσιο καθορισμένου περιβάλλοντος. Δεν περιορίζει όμως την έννοια μόνο στη διαπροσωπική αλληλενέργεια, αλλά αναφέρεται και στην ανάλυση ομάδων, θεσμών, κοινωνιών. Έτσι, η έννοια του κοινωνικού συστήματος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση πολύ διαφορετικών συνόλων, όπως η σχολική τάξη, το πανεπιστήμιο, το κράτος, κ.λ.π. Όλα αυτά μπορούν να αναλυθούν και να μελετηθούν ως κοινωνικά συστήματα που χαρακτηρίζονται από δομές αλληλοσυσχετιζόμενων μερών.

Κάθε κοινωνικό σύστημα διακρίνεται από δυο βασικά χαρακτηριστικά. Το ένα είναι ότι τα κοινωνικά συστήματα τείνουν με την πάροδο του χρόνου προς ισορροπία ή «ομοιόσταση», είναι

συστήματα που τείνουν προς διατήρηση της ισορροπίας και, επομένως, και της λειτουργικότητάς τους. Το άλλο είναι ότι, από «κυβερνητική» άποψη, από την άποψη δηλαδή των διαδικασιών επικοινωνίας και ελέγχου, τα κοινωνικά συστήματα μπορεί να θεωρηθούν ως συστήματα πληροφοριών ή συστήματα εισροών-εκροών. Αυτή η άποψη υπονοεί ότι τα μέρη ενός κοινωνικού συστήματος συνδέονται με τις ανταλλαγές που λαμβάνουν χώρα ανάμεσά τους. Οι ανταλλαγές αυτές περιλαμβάνουν μια μεγάλη ποικιλία συμβόλων (γλωσσικών, κοινωνικών, υλικών) με τα οποία μεταφέρονται πληροφορίες και ασκούνται έλεγχοι. Απ' αυτή την άποψη η ισορροπία ενός κοινωνικού συστήματος μπορεί να θεωρηθεί ως ισορροπία μεταξύ εισροών και εκροών.

Τα κοινωνικά συστήματα εμπλέκονται στη λύση ορισμένων βασικών προβλημάτων που έχουν σχέση με την εκπλήρωση των σκοπών ή λειτουργιών τους και με τη διατήρηση της ισορροπίας τους, που έχουν σχέση δηλαδή με την ύπαρξή τους ως λειτουργικών συστημάτων. Ο Parsons θεωρεί σχετικά ότι κάθε κοινωνικό σύστημα διακρίνεται σε τέσσερα υποσυστήματα που αντιστοιχούν σε τέσσερις λειτουργικές προστακτικές, προστακτικές δηλαδή που αφορούν βασικές ανάγκες μιας κοινωνίας ή ενός υποσυστήματος και που πρέπει να ικανοποιούνται για να μπορεί η κοινωνία ή το υποσύστημα να επιβιώνει ως λειτουργικό σύστημα. Οι τέσσερις αυτές λειτουργικές προστακτικές είναι: (1) η προσαρμογή, η ανάγκη δηλαδή να συνδέεται το σύστημα με το περιβάλλον προμηθευόμενο πόρους απ' αυτό, (2) η επίτευξη σκοπών, η διατύπωση δηλαδή σκοπών για το σύστημα και η σχετική με την πραγματοποίησή τους υποδομή, (3) η ενσωμάτωση, η συνοχή δηλαδή στις κοινωνικές σχέσεις και η εξασφάλιση εσωτερικής ευταξίας και (4) η διατήρηση προτύπων, η δημιουργία και η ανάπτυξη δηλαδή ικανοποιητικών κινήτρων για την εκτέλεση των σχετικών με το σύστημα καθηκόντων. Για την ικανοποίηση αυτών των λειτουργικών προστακτικών αναπτύσσονται ομάδες δράσης ή υποσυστήματα δράσης. Στο πιο γενικό επίπεδο, για παράδειγμα, το πολιτιστικό υποσύστημα επιτελεί τη λειτουργία της διατήρησης προτύπων και το κοινωνικό υποσύστημα τη λειτουργία της ενσωμάτωσης. Καθένα από αυτά τα υποσυστήματα, με τη σειρά του, αντιμετωπίζει τις ίδιες τέσσερις λειτουργικές ανάγκες και συνε-

συγκεντρώνονται κατά περιόδους όλα μαζί και εμπλέκονται σε μια κοινή δραστηριότητα. Ο Merton έχει διατυπώσει και μια άλλη διάκριση, τη διάκριση μεταξύ λειτουργιών και δυσλειτουργιών. Η έννοια της δυσλειτουργίας αναφέρεται σε συνέπειες μιας κοινωνικής δραστηριότητας ή ενός θεσμού που τείνουν να παρακωλύουν τις λειτουργίες μιας άλλης κοινωνικής δραστηριότητας ή θεσμού ή και να μειώνουν την κοινωνική συνοχή γενικά.

Οι ιδέες του λειτουργισμού έχουν ενσωματωθεί στη θεωρία του κοινωνικού συστήματος. Σύστημα είναι κάθε σύνολο αλληλοσυσχετιζόμενων μερών, αντικειμένων, πραγμάτων ή οργανισμών. Ένα σύστημα θεωρείται συνήθως ως σκόπιμο ή λειτουργικό, υπάρχει δηλαδή για να ικανοποιεί κάποιο σκοπό ή λειτουργία. Η βασική μονάδα ανάλυσης κατά τη θεωρία των κοινωνικών συστημάτων είναι η κοινωνία και τα διαφορετικά μέρη της, θεωρούμενα πρωταρχικά ως προς τη σχέση τους με το κοινωνικό σύνολο. Έτσι, κοινωνικοί θεσμοί όπως η οικογένεια και η εκπαίδευση αναλύονται ως μέρη ενός συνολικού κοινωνικού συστήματος και όχι ως απομονωμένες μονάδες.

Ο Parsons στο έργο του *The Social System* (1951) θεωρεί ότι η κοινωνική δράση και η κοινωνική αλληλενέργεια έχουν ένα συστηματικό χαρακτήρα και αυτό αποτελεί βασική αρχή για την ανάλυση είτε της διαπροσωπικής αλληλενέργειας είτε της αλληλενέργειας μεταξύ ευρύτερων κοινωνικών συνόλων. Γι' αυτό ορίζει καταρχήν το κοινωνικό σύστημα ως σύνολο δύο ή περισσότερων κοινωνικώς δρώντων προσώπων που εμπλέκονται σε μια λίγο-πολύ σταθερή αλληλενέργεια στο πλαίσιο καθορισμένου περιβάλλοντος. Δεν περιορίζει όμως την έννοια μόνο στη διαπροσωπική αλληλενέργεια, αλλά αναφέρεται και στην ανάλυση ομάδων, θεσμών, κοινωνιών. Έτσι, η έννοια του κοινωνικού συστήματος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση πολύ διαφορετικών συνόλων, όπως η σχολική τάξη, το πανεπιστήμιο, το κράτος, κ.λ.π. Όλα αυτά μπορούν να αναλυθούν και να μελετηθούν ως κοινωνικά συστήματα που χαρακτηρίζονται από δομές αλληλοσυσχετιζόμενων μερών.

Κάθε κοινωνικό σύστημα διακρίνεται από δυο βασικά χαρακτηριστικά. Το ένα είναι ότι τα κοινωνικά συστήματα τείνουν με την πάροδο του χρόνου προς ισορροπία ή «ομοιόσταση», είναι

συστήματα που τείνουν προς διατήρηση της ισορροπίας και, επομένως, και της λειτουργικότητάς τους. Το άλλο είναι ότι, από «κυβερνητική» άποψη, από την άποψη δηλαδή των διαδικασιών επικοινωνίας και ελέγχου, τα κοινωνικά συστήματα μπορεί να θεωρηθούν ως συστήματα πληροφοριών ή συστήματα εισροών-εκροών. Αυτή η άποψη υπονοεί ότι τα μέρη ενός κοινωνικού συστήματος συνδέονται με τις ανταλλαγές που λαμβάνουν χώρα ανάμεσά τους. Οι ανταλλαγές αυτές περιλαμβάνουν μια μεγάλη ποικιλία συμβόλων (γλωσσικών, κοινωνικών, υλικών) με τα οποία μεταφέρονται πληροφορίες και ασκούνται έλεγχοι. Απ' αυτή την άποψη η ισορροπία ενός κοινωνικού συστήματος μπορεί να θεωρηθεί ως ισορροπία μεταξύ εισροών και εκροών.

Τα κοινωνικά συστήματα εμπλέκονται στη λύση ορισμένων βασικών προβλημάτων που έχουν σχέση με την εκπλήρωση των σκοπών ή λειτουργιών τους και με τη διατήρηση της ισορροπίας τους, που έχουν σχέση δηλαδή με την ύπαρξή τους ως λειτουργικών συστημάτων. Ο Parsons θεωρεί σχετικά ότι κάθε κοινωνικό σύστημα διακρίνεται σε τέσσερα υποσυστήματα που αντιστοιχούν σε τέσσερις λειτουργικές προστακτικές, προστακτικές δηλαδή που αφορούν βασικές ανάγκες μιας κοινωνίας ή ενός υποσυστήματος και που πρέπει να ικανοποιούνται για να μπορεί η κοινωνία ή το υποσύστημα να επιβιώνει ως λειτουργικό σύστημα. Οι τέσσερις αυτές λειτουργικές προστακτικές είναι: (1) η προσαρμογή, η ανάγκη δηλαδή να συνδέεται το σύστημα με το περιβάλλον προμηθευόμενο πόρους απ' αυτό, (2) η επίτευξη σκοπών, η διατύπωση δηλαδή σκοπών για το σύστημα και η σχετική με την πραγματοποίησή τους υποδομή, (3) η ενσωμάτωση, η συνοχή δηλαδή στις κοινωνικές σχέσεις και η εξασφάλιση εσωτερικής ευταξίας και (4) η διατήρηση προτύπων, η δημιουργία και η ανάπτυξη δηλαδή ικανοποιητικών κινήτρων για την εκτέλεση των σχετικών με το σύστημα καθηκόντων. Για την ικανοποίηση αυτών των λειτουργικών προστακτικών αναπτύσσονται ομάδες δράσης ή υποσυστήματα δράσης. Στο πιο γενικό επίπεδο, για παράδειγμα, το πολιτιστικό υποσύστημα επιτελεί τη λειτουργία της διατήρησης προτύπων και το κοινωνικό υποσύστημα τη λειτουργία της ενσωμάτωσης. Καθένα από αυτά τα υποσυστήματα, με τη σειρά του, αντιμετωπίζει τις ίδιες τέσσερις λειτουργικές ανάγκες και συνε-

πώς κάθε υποσύστημα μπορεί να διαιρεθεί σε τέσσερα υποσυστήματα. Θεωρητικά λοιπόν δεν υπάρχει όριο στη υποδιαίρεση των συστημάτων και γι' αυτό κάθε σύνολο κοινωνικώς δρώντων προσώπων ή κάθε είδους ομάδα ή θεσμός που χαρακτηρίζεται από σχετικά σταθερά στοιχεία δράσης και αλληλενέργειας μπορεί να αναλυθεί κατά τον Parsons με βάση το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο.

Οι συνέπειες αυτής της προοπτικής για την κοινωνιολογία του σχολείου και της σχολικής τάξης είναι η θεώρησή τους ως περιοχών κοινωνικής δραστηριότητας και οργάνωσης που συνεισφέρουν στη λειτουργία της κοινωνίας, προετοιμάζοντας κατάλληλα τους μαθητές για θέσεις και ρόλους που θα αναλάβουν αργότερα στην κοινωνία. Μια τέτοια θεώρηση προσανατολίζει την κοινωνιολογική μελέτη του σχολείου και της τάξης προς τη διερεύνηση της σχέσης των διαδικασιών, των δραστηριοτήτων και των αποτελεσμάτων του σχολείου και της τάξης με το βαθμό κατά τον οποίο ανταποκρίνονται ικανοποιητικά στις λειτουργικές ανάγκες της κοινωνίας. Ταυτόχρονα προσανατολίζει προς τη διερεύνηση του βαθμού ικανοποίησης των λειτουργικών προστακτικών του σχολείου και της τάξης ώστε η τάξη και το σχολείο να διατηρούν τον χαρακτήρα τους ως λειτουργικά συστήματα.

Παρά την τεράστια όμως επιρροή που άσκησε το δομολειτουργικό μοντέλο στην ανάλυση και μελέτη κοινωνικών φαινομένων, και της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960, αλλά και μέχρι σήμερα, έχει υποστεί και μεγάλη κριτική σε σημείο που να αμφισβητείται από πολλούς σοβαρά η εγκυρότητά του. Μερικά από τα σπουδαιότερα σημεία κριτικής είναι τα παρακάτω:

(1) Από πολλούς έχει καταλογισθεί στο δομολειτουργισμό ότι δεν υπολογίζει το φαινόμενο της κοινωνικής σύγκρουσης ή άλλες μορφές κοινωνικής αστάθειας, αφού μελετά τις κοινωνικές δραστηριότητες από την άποψη της συνεισφοράς τους στη σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος, δεχόμενος ότι κάθε κοινωνικό σύστημα τείνει προς ισορροπία. Πολλοί θιασώτες του δομολειτουργισμού απαντούν σε αυτή την κριτική με τον ισχυρισμό ότι η κοινωνική σύγκρουση μπορεί στην πραγματικότητα να ασκεί θετικές λειτουργίες για την κοινωνική τάξη πραγμάτων, γιατί δίδει

σε κάθε κοινωνικό σύστημα τη δυνατότητα να εξελίσσεται και να ολοκληρώνεται.

(2) Ένα άλλο σημείο κριτικής είναι ότι ο δομολειτουργισμός δεν μπορεί να προσφέρει κάποια θεωρία για τους παράγοντες και τις διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής, αφού στη θεωρία του δεν εμφανίζεται κάποιος μηχανισμός που θα μπορούσε να διατάξει τις υπάρχουσες λειτουργικές σχέσεις. Η απάντηση πάντως του δομολειτουργισμού σε αυτό το σημείο είναι ότι τα κοινωνικά συστήματα εξελίσσονται καθώς προχωρούν προς μεγαλύτερη διαφοροποίηση των δομών τους και επιτυγχάνουν υψηλότερα επίπεδα ενσωμάτωσης των μερών τους.

(3) Από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες έχει διατυπωθεί η παρατήρηση ότι η ιδέα της συναίνεσης σε κάποιο κοινό σύστημα αξιών που υποστηρίζει ο δομολειτουργισμός δεν θεμελιώνεται επαρκώς στην κοινωνική πραγματικότητα, αφού, ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες, μπορούν σχετικά εύκολα να εντοπισθούν πολύ διαφορετικά τέτοια συστήματα αξιών και κανόνων μέσα στην ίδια κοινωνία.

β. Θεωρία των συγκρούσεων.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, μια άλλη κοινωνιολογική προοπτική που έχει επηρεάσει τη μελέτη του σχολείου και της σχολικής τάξης είναι η θεωρία των συγκρούσεων, η οποία, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970, προωθήθηκε από πολλούς ως εναλλακτική στο δομολειτουργισμό προοπτική. Η θεωρία αυτή αντλεί στοιχεία από τη θεωρία του Marx γενικά και, ιδιαίτερα, από τις θεωρήσεις του για τις κοινωνικές τάξεις και το ρόλο της ιδεολογίας στην κοινωνία, αλλά και από πολλούς άλλους κοινωνιολόγους, οι οποίοι είτε ακολουθούν τις βασικές θεωρήσεις του Marx είτε απομακρύνονται σε σημαντικά σημεία απ' αυτές. Γι' αυτό και η θεωρία των συγκρούσεων εμφανίζεται με πολλές παραλλαγές.

Η θεωρία των συγκρούσεων σε όλες τις παραλλαγές της αρχίζει με τη βασική θέση ότι υπάρχουν ομάδες σε κάθε κοινωνία που έχουν διαφορετικά συμφέροντα και οι κοινωνικές ρυθμίσεις που δημιουργούνται παρέχουν σε αυτές διαφορετικές δυνατότη-

πώς κάθε υποσύστημα μπορεί να διαιρεθεί σε τέσσερα υποσυστήματα. Θεωρητικά λοιπόν δεν υπάρχει όριο στη υποδιαίρεση των συστημάτων και γι' αυτό κάθε σύνολο κοινωνικώς δρώντων προσώπων ή κάθε είδους ομάδα ή θεσμός που χαρακτηρίζεται από σχετικά σταθερά στοιχεία δράσης και αλληλενέργειας μπορεί να αναλυθεί κατά τον Parsons με βάση το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο.

Οι συνέπειες αυτής της προοπτικής για την κοινωνιολογία του σχολείου και της σχολικής τάξης είναι η θεώρησή τους ως περιοχών κοινωνικής δραστηριότητας και οργάνωσης που συνεισφέρουν στη λειτουργία της κοινωνίας, προετοιμάζοντας κατάλληλα τους μαθητές για θέσεις και ρόλους που θα αναλάβουν αργότερα στην κοινωνία. Μια τέτοια θεώρηση προσανατολίζει την κοινωνιολογική μελέτη του σχολείου και της τάξης προς τη διερεύνηση της σχέσης των διαδικασιών, των δραστηριοτήτων και των αποτελεσμάτων του σχολείου και της τάξης με το βαθμό κατά τον οποίο ανταποκρίνονται ικανοποιητικά στις λειτουργικές ανάγκες της κοινωνίας. Ταυτόχρονα προσανατολίζει προς τη διερεύνηση του βαθμού ικανοποίησης των λειτουργικών προστακτικών του σχολείου και της τάξης ώστε η τάξη και το σχολείο να διατηρούν τον χαρακτήρα τους ως λειτουργικά συστήματα.

Παρά την τεράστια όμως επιρροή που άσκησε το δομολειτουργικό μοντέλο στην ανάλυση και μελέτη κοινωνικών φαινομένων, και της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960, αλλά και μέχρι σήμερα, έχει υποστεί και μεγάλη κριτική σε σημείο που να αμφισβητείται από πολλούς σοβαρά η εγκυρότητά του. Μερικά από τα σπουδαιότερα σημεία κριτικής είναι τα παρακάτω:

(1) Από πολλούς έχει καταλογισθεί στο δομολειτουργισμό ότι δεν υπολογίζει το φαινόμενο της κοινωνικής σύγκρουσης ή άλλες μορφές κοινωνικής αστάθειας, αφού μελετά τις κοινωνικές δραστηριότητες από την άποψη της συνεισφοράς τους στη σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος, δεχόμενος ότι κάθε κοινωνικό σύστημα τείνει προς ισορροπία. Πολλοί θιασώτες του δομολειτουργισμού απαντούν σε αυτή την κριτική με τον ισχυρισμό ότι η κοινωνική σύγκρουση μπορεί στην πραγματικότητα να ασκεί θετικές λειτουργίες για την κοινωνική τάξη πραγμάτων, γιατί δίδει

σε κάθε κοινωνικό σύστημα τη δυνατότητα να εξελίσσεται και να ολοκληρώνεται.

(2) Ένα άλλο σημείο κριτικής είναι ότι ο δομολειτουργισμός δεν μπορεί να προσφέρει κάποια θεωρία για τους παράγοντες και τις διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής, αφού στη θεωρία του δεν εμφανίζεται κάποιος μηχανισμός που θα μπορούσε να διατάξει τις υπάρχουσες λειτουργικές σχέσεις. Η απάντηση πάντως του δομολειτουργισμού σε αυτό το σημείο είναι ότι τα κοινωνικά συστήματα εξελίσσονται καθώς προχωρούν προς μεγαλύτερη διαφοροποίηση των δομών τους και επιτυγχάνουν υψηλότερα επίπεδα ενσωμάτωσης των μερών τους.

(3) Από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες έχει διατυπωθεί η παρατήρηση ότι η ιδέα της συναίνεσης σε κάποιο κοινό σύστημα αξιών που υποστηρίζει ο δομολειτουργισμός δεν θεμελιώνεται επαρκώς στην κοινωνική πραγματικότητα, αφού, ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες, μπορούν σχετικά εύκολα να εντοπισθούν πολύ διαφορετικά τέτοια συστήματα αξιών και κανόνων μέσα στην ίδια κοινωνία.

β. Θεωρία των συγκρούσεων.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, μια άλλη κοινωνιολογική προοπτική που έχει επηρεάσει τη μελέτη του σχολείου και της σχολικής τάξης είναι η θεωρία των συγκρούσεων, η οποία, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970, προωθήθηκε από πολλούς ως εναλλακτική στο δομολειτουργισμό προοπτική. Η θεωρία αυτή αντλεί στοιχεία από τη θεωρία του Marx γενικά και, ιδιαίτερα, από τις θεωρήσεις του για τις κοινωνικές τάξεις και το ρόλο της ιδεολογίας στην κοινωνία, αλλά και από πολλούς άλλους κοινωνιολόγους, οι οποίοι είτε ακολουθούν τις βασικές θεωρήσεις του Marx είτε απομακρύνονται σε σημαντικά σημεία απ' αυτές. Γι' αυτό και η θεωρία των συγκρούσεων εμφανίζεται με πολλές παραλλαγές.

Η θεωρία των συγκρούσεων σε όλες τις παραλλαγές της αρχίζει με τη βασική θέση ότι υπάρχουν ομάδες σε κάθε κοινωνία που έχουν διαφορετικά συμφέροντα και οι κοινωνικές ρυθμίσεις που δημιουργούνται παρέχουν σε αυτές διαφορετικές δυνατότη-

τες πρόσβασης σε οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά αγαθά. Η ύπαρξη διαφορετικών συμφερόντων και η άνιση δυνατότητα πρόσβασης στα αγαθά αποτελεί τη βάση εμφάνισης αντιθέσεων και συγκρούσεων μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Διαφορετικές δηλαδή ομάδες, επιδιώκοντας την ικανοποίηση των ιδιαιτέρων συμφερόντων τους, έρχονται σε σύγκρουση ή μια με την άλλη και δημιουργούν έτσι αστάθεια και ανισορροπία στην κοινωνία. Απ' αυτή την άποψη, δεν υπάρχει συναίνεση σε κάποια κοινά συμφέροντα για όλα τα μέλη της κοινωνίας ούτε, ακόμη, συναίνεση σε ένα κοινό σύστημα αξιών και κανόνων για όλη την κοινωνία. Κοινότητα συμφερόντων και αξιών μπορεί να υπάρξει μόνο ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας που έχουν κοινά συμφέροντα σε αντιδιαστολή προς κάποια άλλη ομάδα. Οι αντιθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ ομάδων δεν είναι πάντοτε ανοικτές και εμφανείς, αλλά μπορεί να είναι λανθάνουσες. Η ύπαρξη δηλαδή ομάδων με διαφορετικά συμφέροντα δεν σημαίνει ότι οι ομάδες βρίσκονται πάντοτε σε σχέσεις ανοικτής σύγκρουσης. Η αντίθεση όμως παραμένει και το ενδεχόμενο εκδήλωσής της σε ανοικτή σύγκρουση είναι πάντοτε παρόν.

Ενώ οι προηγούμενες θεωρήσεις αποτελούν λίγο-πολύ κοινή θέση όλων των θεωρητικών των συγκρούσεων, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους και, ιδιαίτερα, διαφορές ως προς την ακριβή βάση με την οποία διαχωρίζεται η κοινωνία σε διαφορετικές ομάδες, καθώς επίσης και ως προς την ακριβή φύση της σύγκρουσης που προκύπτει από αυτές τις διαιρέσεις. Ο Marx (1972) θεώρησε ότι ο κύριος άξονας διαφορετικών συμφερόντων δημιουργείται σε αναφορά προς τη σχέση κάθε ομάδας στην κοινωνία με τα μέσα παραγωγής και γι' αυτό όρισε ως κύρια μορφή σύγκρουσης τη σύγκρουση μεταξύ αυτών που κατέχουν και αυτών που δεν κατέχουν τα μέσα παραγωγής, δηλαδή μεταξύ δυο κυρίων τάξεων, οι οποίες στις βιομηχανικές κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες διακρίνονται στην τάξη των κεφαλαιούχων που έχουν στην ιδιοκτησία τους τα μέσα παραγωγής και στην τάξη των εργατών που διαθέτουν την παραγωγική εργασία τους. Η ειδική αυτή σχέση με τα μέσα παραγωγής δεν σημαίνει μόνο κατοχή ή έλλειψη κατοχής πλούτου και οικονομικών αγαθών, αλλά συνεπάγεται και ειδικού τύπου οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές

σχέσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως ανταγωνιστικές, εφόσον τα συμφέροντα της μιας τάξης αντιτίθενται στα συμφέροντα της άλλης. Οι σχέσεις επίσης αυτές είναι σχέσεις εκμετάλλευσης, καθόσον η τάξη των κεφαλαιούχων, η κυρίαρχη άρχουσα τάξη, ιδιοποιείται για τον εαυτό της μέρος της αξίας της παραγωγικής εργασίας των εργατών, και σχέσεις κυριαρχίας-υποταγής, καθόσον αυτή η τάξη ασκεί οικονομική και πολιτική κυριαρχία στην τάξη των εργατών, προσδιορίζοντας και χρησιμοποιώντας τους θεσμούς της κοινωνίας και της πολιτείας με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζει τα συμφέροντά της. Η εξασφάλιση των συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης δεν πραγματοποιείται μόνο μέσω της καθιέρωσης του παραπάνω είδους σχέσεων, αλλά και μέσω της ιδεολογίας, ενός συνόλου δηλαδή πεποιθήσεων και αξιών για την πραγματικότητα του κόσμου και της κοινωνίας με τις οποίες διακαίώνεται και νομιμοποιείται η υπάρχουσα τάξη πραγμάτων και η θέση καθενός στην κοινωνία. Οι πεποιθήσεις όμως αυτές και αξίες, ενώ εκφράζουν αντιλήψεις και ιδέες που εξυπηρετούν τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, εμφανίζονται σαν να εξυπηρετούν τα συμφέροντα όλης της κοινωνίας. Εκπροσωπούν έτσι μια διαστρεβλωμένη εικόνα της πραγματικότητας, αποκρύπτοντας τις αντιθέσεις και συγκρούσεις που είναι ενσωματωμένες στο σύστημα σχέσεων μεταξύ των τάξεων. Απ' αυτή την άποψη, οι θεωρούμενες ως κοινές πεποιθήσεις και αξίες σε μια κοινωνία είναι στην πραγματικότητα αντιλήψεις και αξίες της ομάδας που έχει τη δυνατότητα να ασκεί έλεγχο και να τις επιβάλλει στις άλλες ομάδες, δηλαδή της κυρίαρχης τάξης, παρουσιάζοντάς τις μάλιστα ως πεποιθήσεις και αξίες με γενική σημασία και ισχύ. Κατά την άποψη βέβαια του Marx, οι αντιθέσεις και οι συγκρούσεις μεταξύ τάξεων δεν συνιστούν απλώς μια κατάσταση σχέσεων, αλλά και κινητήρια δύναμη της ιστορίας και πρωταρχικό μέσο κοινωνικών αλλαγών, τελικό σημείο των οποίων θα είναι η ανάπτυξη μιας αταξικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας χωρίς ταξικές διακρίσεις και ανισότητες.

Ο Weber (1964) αντλώντας από τον Marx, αλλά και διαφοροποιούμενος σε σημαντικά σημεία, θεώρησε ότι ο άξονας διαφορετικών συμφερόντων δεν δημιουργείται μόνο σε αναφορά προς τη σχέση κάθε ομάδας στην κοινωνία με τα μέσα παραγωγής, αλ-

τες πρόσβασης σε οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά αγαθά. Η ύπαρξη διαφορετικών συμφερόντων και η άνιση δυνατότητα πρόσβασης στα αγαθά αποτελεί τη βάση εμφάνισης αντιθέσεων και συγκρούσεων μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Διαφορετικές δηλαδή ομάδες, επιδιώκοντας την ικανοποίηση των ιδιαιτέρων συμφερόντων τους, έρχονται σε σύγκρουση ή μια με την άλλη και δημιουργούν έτσι αστάθεια και ανισορροπία στην κοινωνία. Απ' αυτή την άποψη, δεν υπάρχει συναίνεση σε κάποια κοινά συμφέροντα για όλα τα μέλη της κοινωνίας ούτε, ακόμη, συναίνεση σε ένα κοινό σύστημα αξιών και κανόνων για όλη την κοινωνία. Κοινότητα συμφερόντων και αξιών μπορεί να υπάρξει μόνο ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας που έχουν κοινά συμφέροντα σε αντιδιαστολή προς κάποια άλλη ομάδα. Οι αντιθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ ομάδων δεν είναι πάντοτε ανοικτές και εμφανείς, αλλά μπορεί να είναι λανθάνουσες. Η ύπαρξη δηλαδή ομάδων με διαφορετικά συμφέροντα δεν σημαίνει ότι οι ομάδες βρίσκονται πάντοτε σε σχέσεις ανοικτής σύγκρουσης. Η αντίθεση όμως παραμένει και το ενδεχόμενο εκδήλωσής της σε ανοικτή σύγκρουση είναι πάντοτε παρόν.

Ενώ οι προηγούμενες θεωρήσεις αποτελούν λίγο-πολύ κοινή θέση όλων των θεωρητικών των συγκρούσεων, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους και, ιδιαίτερα, διαφορές ως προς την ακριβή βάση με την οποία διαχωρίζεται η κοινωνία σε διαφορετικές ομάδες, καθώς επίσης και ως προς την ακριβή φύση της σύγκρουσης που προκύπτει από αυτές τις διαιρέσεις. Ο Marx (1972) θεώρησε ότι ο κύριος άξονας διαφορετικών συμφερόντων δημιουργείται σε αναφορά προς τη σχέση κάθε ομάδας στην κοινωνία με τα μέσα παραγωγής και γι' αυτό όρισε ως κύρια μορφή σύγκρουσης τη σύγκρουση μεταξύ αυτών που κατέχουν και αυτών που δεν κατέχουν τα μέσα παραγωγής, δηλαδή μεταξύ δυο κυρίων τάξεων, οι οποίες στις βιομηχανικές κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες διακρίνονται στην τάξη των κεφαλαιούχων που έχουν στην ιδιοκτησία τους τα μέσα παραγωγής και στην τάξη των εργατών που διαθέτουν την παραγωγική εργασία τους. Η ειδική αυτή σχέση με τα μέσα παραγωγής δεν σημαίνει μόνο κατοχή ή έλλειψη κατοχής πλούτου και οικονομικών αγαθών, αλλά συνεπάγεται και ειδικού τύπου οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές

σχέσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως ανταγωνιστικές, εφόσον τα συμφέροντα της μιας τάξης αντιτίθενται στα συμφέροντα της άλλης. Οι σχέσεις επίσης αυτές είναι σχέσεις εκμετάλλευσης, καθόσον η τάξη των κεφαλαιούχων, η κυρίαρχη άρχουσα τάξη, ιδιοποιείται για τον εαυτό της μέρος της αξίας της παραγωγικής εργασίας των εργατών, και σχέσεις κυριαρχίας-υποταγής, καθόσον αυτή η τάξη ασκεί οικονομική και πολιτική κυριαρχία στην τάξη των εργατών, προσδιορίζοντας και χρησιμοποιώντας τους θεσμούς της κοινωνίας και της πολιτείας με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζει τα συμφέροντά της. Η εξασφάλιση των συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης δεν πραγματοποιείται μόνο μέσω της καθιέρωσης του παραπάνω είδους σχέσεων, αλλά και μέσω της ιδεολογίας, ενός συνόλου δηλαδή πεποιθήσεων και αξιών για την πραγματικότητα του κόσμου και της κοινωνίας με τις οποίες διακαίώνεται και νομιμοποιείται η υπάρχουσα τάξη πραγμάτων και η θέση καθενός στην κοινωνία. Οι πεποιθήσεις όμως αυτές και αξίες, ενώ εκφράζουν αντιλήψεις και ιδέες που εξυπηρετούν τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, εμφανίζονται σαν να εξυπηρετούν τα συμφέροντα όλης της κοινωνίας. Εκπροσωπούν έτσι μια διαστρεβλωμένη εικόνα της πραγματικότητας, αποκρύπτοντας τις αντιθέσεις και συγκρούσεις που είναι ενσωματωμένες στο σύστημα σχέσεων μεταξύ των τάξεων. Απ' αυτή την άποψη, οι θεωρούμενες ως κοινές πεποιθήσεις και αξίες σε μια κοινωνία είναι στην πραγματικότητα αντιλήψεις και αξίες της ομάδας που έχει τη δυνατότητα να ασκεί έλεγχο και να τις επιβάλλει στις άλλες ομάδες, δηλαδή της κυρίαρχης τάξης, παρουσιάζοντάς τις μάλιστα ως πεποιθήσεις και αξίες με γενική σημασία και ισχύ. Κατά την άποψη βέβαια του Marx, οι αντιθέσεις και οι συγκρούσεις μεταξύ τάξεων δεν συνιστούν απλώς μια κατάσταση σχέσεων, αλλά και κινητήρια δύναμη της ιστορίας και πρωταρχικό μέσο κοινωνικών αλλαγών, τελικό σημείο των οποίων θα είναι η ανάπτυξη μιας αταξικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας χωρίς ταξικές διακρίσεις και ανισότητες.

Ο Weber (1964) αντλώντας από τον Marx, αλλά και διαφοροποιούμενος σε σημαντικά σημεία, θεώρησε ότι ο άξονας διαφορετικών συμφερόντων δεν δημιουργείται μόνο σε αναφορά προς τη σχέση κάθε ομάδας στην κοινωνία με τα μέσα παραγωγής, αλ-

λά και σε αναφορά προς τη σχέση κάθε ομάδας με άλλα αγαθά, όπως είναι το κοινωνικό γόητρο και η πολιτική δύναμη και έτσι όρισε τη σύγκρουση σε πολλαπλές εκφάνσεις της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Ο Weber όρισε τις τάξεις με οικονομικά κριτήρια, όχι όμως απλώς σε αναφορά προς την κατοχή ή έλλειψη περιουσίας, αλλά προς τις σχετικές με την κατοχή ή έλλειψη περιουσίας δυνατότητες κάθε ομάδας να διαθέτει στην αγορά αγαθά έναντι ανταλλαγμάτων. Επειδή μάλιστα στις δυνατότητες αυτές περιέλαβε και τις δεξιότητες, όπως τις θεωρητικές και τεχνικές γνώσεις, έδωσε μεγάλη σημασία και στις μεσαίες τάξεις. Απέρριψε δηλαδή το διχοτομικό μοντέλο του Marx, θεωρώντας ότι η ταξική δομή της κοινωνίας περιλαμβάνει εκτός από τους ιδιοκτήτες και μη-ιδιοκτήτες περιουσίας και αυτούς που δεν διαθέτουν κατά κανόνα περιουσία για προσπορισμό ανταλλαγμάτων, αλλά διαθέτουν δεξιότητες σημαντικής οικονομικής αξίας για την αγορά, όπως είναι οι μικροαστοί, οι τεχνίτες και οι υπάλληλοι κάθε είδους. Επιπλέον, ο Weber προχώρησε και στον προσδιορισμό δύο άλλων ειδών ομαδοποίησης που σχετίζονται με ιδιαίτερα συμφέροντα, των ομάδων δηλαδή κοινωνικής θέσης (status), ομάδων ιεραρχικά διαβαθμισμένων που διαμορφώνονται με βάση την κοινωνική εκτίμηση ή το κοινωνικό γόητρο, και των κομμάτων, ομάδων που διαμορφώνονται από μια εκούσια ένωση μελών της κοινωνίας για την απόκτηση κοινωνικής δύναμης και την άσκηση επιρροής σε πράξεις που αφορούν μια κοινότητα ή κοινωνία, όπως τα πολιτικά κόμματα, οι επαγγελματικές ενώσεις, τα εργατικά συνδικάτα. Οι σχέσεις μεταξύ όλων αυτών των ομαδοποιήσεων εμπεριέχουν κατά τον Weber το στοιχείο της αντίθεσης και σύγκρουσης. Έτσι, οι τάξεις θεωρούμενες είτε με τη μορφή της διάθεσης στην αγορά αγαθών οικονομικής αξίας είτε με τη μορφή διάθεσης δεξιοτήτων αγωνίζονται να εξασφαλίσουν και να κατοχυρώσουν την οικονομική τους θέση, αλλά και να την επεκτείνουν. Οι ομάδες επίσης κοινωνικής θέσης διαθέτουν διαφορετική κοινωνική δύναμη και επιρροή και στο πλαίσιο αυτό είναι ενδεχόμενο ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης να επιδιώκουν να μονοπωλούν αγαθά, ευκαιρίες και σύμβολα που συνιστούν γνωρίσματα υψηλής κοινωνικής αναγνώρισης και να ασκούν έτσι επιρροή στις λειτουργίες της αγοράς, ενώ μπορεί να αναπτύ-

σουν δεσμούς μεταξύ τους μέσω των οποίων να επιχειρούν να προωθούν τα πλεονεκτήματά τους. Σχετική είναι η έννοια του «κοινωνικού κλεισίματος» που χρησιμοποιεί ο Weber και που σημαίνει την προσπάθεια για περιορισμό της πρόσβασης απόμων σε ομάδες άλλης και συνήθως υψηλότερης κοινωνικής θέσης. Τέλος, το κόμμα εκφράζει ακριβώς την προσπάθεια συγκρότησης της δύναμης ομάδων ώστε να ελέγχουν τις αποφάσεις που αφορούν την κοινωνική και οικονομική ζωή και να επιτυγχάνουν στον ανταγωνισμό τους με άλλες ομάδες, εξασφαλίζοντας έτσι τα συμφέροντά τους ή και αυξάνοντας τα πλεονεκτήματά τους. Ο Weber έτσι βλέπει το φαινόμενο της σύγκρουσης στις κοινωνίες σε πολλές εκφάνσεις της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής που προσδιορίζεται από την επιδίωξη διαφορετικών ομάδων που διαμορφώνονται με διαφορετικά κριτήρια για απόκτηση και συγκρότηση δύναμης ώστε να ανταγωνίζονται επιτυχώς και να εξασφαλίσουν τα συμφέροντά τους. Απ' αυτή την άποψη, ενώ θεωρεί την αντίθεση και σύγκρουση ως σημαντικό χαρακτηριστικό των κοινωνιών, δεν δέχεται την διπολική σύγκρουση στην οποία αναφέρεται ο Marx ούτε την αντίληψή του για το ιστορικό αναπόφευκτο μιας επανάστασης της εργατικής τάξης.

Ο Dahrendorf (1959) θεώρησε ότι ο άξονας διαφορετικών συμφερόντων δημιουργείται σε αναφορά προς την εξουσία, τη δύναμη να επιβάλλει κάποιος τη θέλησή του στους άλλους και τη δύναμη να ασκεί έλεγχο επί των άλλων, και έτσι όρισε ως κύρια μορφή σύγκρουσης τη σύγκρουση μεταξύ αυτών που κατέχουν και αυτών που δεν κατέχουν εξουσία. Οι συγκρούσεις αυτού του είδους είναι κατά τον Dahrendorf ταξικού χαρακτήρα, αλλά όχι με την έννοια που τις θεωρούσε ο Marx. Ο Dahrendorf κατέληξε σε αυτή τη θέση, γιατί θεώρησε ότι, με την εξέλιξη των κεφαλαιοκρατικών βιομηχανικών κοινωνιών και της κοινωνικής οργάνωσης, ιδιαίτερα με την «αποσύνθεση» του κεφαλαίου λόγω της ανάπτυξης μετοχικών εταιριών και του διαχωρισμού των μετόχων-ιδιοκτητών από τους διαχειριστές, καθώς και με την ανάπτυξη μιας πολυπληθούς μεσαίας τάξης και με την «αποσύνθεση» της εργατικής τάξης λόγω της συνδικαλιστικής θεσμοποίησης των ταξικών αντιθέσεων, επήλθε ένα είδος διαχωρισμού μεταξύ περιουσίας και δύναμης έτσι που η κατοχή περιουσίας να μην συνε-

λά και σε αναφορά προς τη σχέση κάθε ομάδας με άλλα αγαθά, όπως είναι το κοινωνικό γόητρο και η πολιτική δύναμη και έτσι όρισε τη σύγκρουση σε πολλαπλές εκφάνσεις της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Ο Weber όρισε τις τάξεις με οικονομικά κριτήρια, όχι όμως απλώς σε αναφορά προς την κατοχή ή έλλειψη περιουσίας, αλλά προς τις σχετικές με την κατοχή ή έλλειψη περιουσίας δυνατότητες κάθε ομάδας να διαθέτει στην αγορά αγαθά έναντι ανταλλαγμάτων. Επειδή μάλιστα στις δυνατότητες αυτές περιέλαβε και τις δεξιότητες, όπως τις θεωρητικές και τεχνικές γνώσεις, έδωσε μεγάλη σημασία και στις μεσαίες τάξεις. Απέρριψε δηλαδή το διχοτομικό μοντέλο του Marx, θεωρώντας ότι η ταξική δομή της κοινωνίας περιλαμβάνει εκτός από τους ιδιοκτήτες και μη-ιδιοκτήτες περιουσίας και αυτούς που δεν διαθέτουν κατά κανόνα περιουσία για προσπορισμό ανταλλαγμάτων, αλλά διαθέτουν δεξιότητες σημαντικής οικονομικής αξίας για την αγορά, όπως είναι οι μικροαστοί, οι τεχνίτες και οι υπάλληλοι κάθε είδους. Επιπλέον, ο Weber προχώρησε και στον προσδιορισμό δύο άλλων ειδών ομαδοποίησης που σχετίζονται με ιδιαίτερα συμφέροντα, των ομάδων δηλαδή κοινωνικής θέσης (status), ομάδων ιεραρχικά διαβαθμισμένων που διαμορφώνονται με βάση την κοινωνική εκτίμηση ή το κοινωνικό γόητρο, και των κομμάτων, ομάδων που διαμορφώνονται από μια εκούσια ένωση μελών της κοινωνίας για την απόκτηση κοινωνικής δύναμης και την άσκηση επιρροής σε πράξεις που αφορούν μια κοινότητα ή κοινωνία, όπως τα πολιτικά κόμματα, οι επαγγελματικές ενώσεις, τα εργατικά συνδικάτα. Οι σχέσεις μεταξύ όλων αυτών των ομαδοποιήσεων εμπεριέχουν κατά τον Weber το στοιχείο της αντίθεσης και σύγκρουσης. Έτσι, οι τάξεις θεωρούμενες είτε με τη μορφή της διάθεσης στην αγορά αγαθών οικονομικής αξίας είτε με τη μορφή διάθεσης δεξιοτήτων αγωνίζονται να εξασφαλίσουν και να κατοχυρώσουν την οικονομική τους θέση, αλλά και να την επεκτείνουν. Οι ομάδες επίσης κοινωνικής θέσης διαθέτουν διαφορετική κοινωνική δύναμη και επιρροή και στο πλαίσιο αυτό είναι ενδεχόμενο ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης να επιδιώκουν να μονοπωλούν αγαθά, ευκαιρίες και σύμβολα που συνιστούν γνωρίσματα υψηλής κοινωνικής αναγνώρισης και να ασκούν έτσι επιρροή στις λειτουργίες της αγοράς, ενώ μπορεί να αναπτύ-

σουν δεσμούς μεταξύ τους μέσω των οποίων να επιχειρούν να προωθούν τα πλεονεκτήματά τους. Σχετική είναι η έννοια του «κοινωνικού κλεισίματος» που χρησιμοποιεί ο Weber και που σημαίνει την προσπάθεια για περιορισμό της πρόσβασης απόμων σε ομάδες άλλης και συνήθως υψηλότερης κοινωνικής θέσης. Τέλος, το κόμμα εκφράζει ακριβώς την προσπάθεια συγκρότησης της δύναμης ομάδων ώστε να ελέγχουν τις αποφάσεις που αφορούν την κοινωνική και οικονομική ζωή και να επιτυγχάνουν στον ανταγωνισμό τους με άλλες ομάδες, εξασφαλίζοντας έτσι τα συμφέροντά τους ή και αυξάνοντας τα πλεονεκτήματά τους. Ο Weber έτσι βλέπει το φαινόμενο της σύγκρουσης στις κοινωνίες σε πολλές εκφάνσεις της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής που προσδιορίζεται από την επιδίωξη διαφορετικών ομάδων που διαμορφώνονται με διαφορετικά κριτήρια για απόκτηση και συγκρότηση δύναμης ώστε να ανταγωνίζονται επιτυχώς και να εξασφαλίσουν τα συμφέροντά τους. Απ' αυτή την άποψη, ενώ θεωρεί την αντίθεση και σύγκρουση ως σημαντικό χαρακτηριστικό των κοινωνιών, δεν δέχεται την διπολική σύγκρουση στην οποία αναφέρεται ο Marx ούτε την αντίληψή του για το ιστορικό αναπόφευκτο μιας επανάστασης της εργατικής τάξης.

Ο Dahrendorf (1959) θεώρησε ότι ο άξονας διαφορετικών συμφερόντων δημιουργείται σε αναφορά προς την εξουσία, τη δύναμη να επιβάλλει κάποιος τη θέλησή του στους άλλους και τη δύναμη να ασκεί έλεγχο επί των άλλων, και έτσι όρισε ως κύρια μορφή σύγκρουσης τη σύγκρουση μεταξύ αυτών που κατέχουν και αυτών που δεν κατέχουν εξουσία. Οι συγκρούσεις αυτού του είδους είναι κατά τον Dahrendorf ταξικού χαρακτήρα, αλλά όχι με την έννοια που τις θεωρούσε ο Marx. Ο Dahrendorf κατέληξε σε αυτή τη θέση, γιατί θεώρησε ότι, με την εξέλιξη των κεφαλαιοκρατικών βιομηχανικών κοινωνιών και της κοινωνικής οργάνωσης, ιδιαίτερα με την «αποσύνθεση» του κεφαλαίου λόγω της ανάπτυξης μετοχικών εταιριών και του διαχωρισμού των μετόχων-ιδιοκτητών από τους διαχειριστές, καθώς και με την ανάπτυξη μιας πολυπληθούς μεσαίας τάξης και με την «αποσύνθεση» της εργατικής τάξης λόγω της συνδικαλιστικής θεσμοποίησης των ταξικών αντιθέσεων, επήλθε ένα είδος διαχωρισμού μεταξύ περιουσίας και δύναμης έτσι που η κατοχή περιουσίας να μην συνε-

πάγεται αυτόματα δύναμη και εξουσία. Αντιστρέφοντας μάλιστα τη θεώρηση του Marx κατά την οποία η ιδιοκτησία μέσων παραγωγής σήμαινε αυτόματα και κατοχή δύναμης και εξουσίας, υποστήριξε ότι ο δεσμός μεταξύ ιδιωτικής περιουσίας και εξουσίας αποτελεί ειδική περίπτωση μιας πιο ευρείας σχέσης μεταξύ τάξης και εξουσίας. Η ιδιοκτησία περιουσίας μπορεί να συνεπάγεται εξουσιαστικά δικαιώματα ελέγχου, αλλά δεν καλύπτει όλο το φάσμα των εξουσιαστικών δικαιωμάτων ορισμένων ομάδων επί άλλων και, κατά συνέπεια, όλο το φάσμα των αντιτιθέμενων συμφερόντων. Το κοινωνικό πεδίο στο οποίο κατά τον Dahrendorf εγείρονται αντιτιθέμενα συμφέροντα και εμφανίζονται οι κύριες συγκρούσεις στις σύγχρονες κοινωνίες είναι οι «προστακτικά συντονισμένες ενώσεις» (*imperatively coordinated associations*), ομάδες και οργανισμοί δηλαδή που διαθέτουν μια καθορισμένη δομή εξουσίας, όπως το κράτος, μια βιομηχανική επιχείρηση, κ.λ.π. Κάθε τέτοια ομάδα ή κοινωνικός οργανισμός χαρακτηρίζεται από διαφοροποιημένη κατανομή δύναμης και εξουσίας. Μερικές θέσεις διαθέτουν το δικαίωμα να ασκούν έλεγχο επί άλλων θέσεων, οι οποίες αποκλείονται από ένα τέτοιο δικαίωμα. Αυτή η διαφοροποιημένη κατανομή δύναμης και εξουσίας συνεπάγεται σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής μεταξύ θέσεων και έτσι αντιτιθέμενα συμφέροντα μεταξύ των φορέων των θέσεων. Όσοι κατέχουν θέσεις εξουσίας εφαρμόζουν εξαναγκασμό επί των αποκλεισμένων από την εξουσία και επιχειρούν να διατηρήσουν την υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων και το πλέγμα εξουσιαστικών σχέσεων από την οποία διέπεται, ενώ όσοι αποκλείονται από την εξουσία αντιστέκονται και επιχειρούν να μεταβάλουν την υφιστάμενη δομή εξουσίας. Σε αυτή τη συνθήκη εδράζονται κατά τον Dahrendorf και οι κύριες αντιθέσεις και συγκρούσεις.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, η θεωρία των συγκρούσεων διαφέρει σε σημαντικά σημεία από τον δομολειτουργισμό. Διαφέρει ιδιαίτερα ως προς το ότι θεωρεί ότι υπάρχουν θεμελιακές διαφορές συμφέροντος μεταξύ ανταγωνιστικών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες συνεπάγονται αντιθέσεις και συγκρούσεις που δεν συνιστούν μια προσωρινή ανισορροπία για την κοινωνία, αλλά ένα κοινό και επίμονο χαρακτηριστικό κάθε κοινωνίας. Παρά τον εντοπισμό όμως και την ανάλυση αυτών των

αντιθέσεων και συγκρούσεων, στην οποία δε φαίνεται να δίνει μεγάλη βαρύτητα ο δομολειτουργισμός, η προοπτική αυτή έχει υποστεί κριτική, ανάμεσα σε πολλά άλλα, και για το ότι προσφέρει μια εικόνα της κοινωνίας με την οποία δεν καθίσταται δυνατή η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί μια κοινωνία. Παρά τις αντιθέσεις δηλαδή και τις συγκρούσεις, κοινωνίες κατορθώνουν για μακρά χρονικά διαστήματα να διατηρούνται και να φέρουν σε πέρας λειτουργίες που καθιστούν δυνατή στον ένα ή τον άλλο βαθμό την κοινωνική ζωή. Και ως προς αυτό το σημείο η προοπτική των συγκρούσεων δεν προσφέρει αξιολογικά στοιχεία.

Ανεξάρτητα από πολλά σημεία κριτικής πάντως, η προοπτική αυτή έχει αποτελέσει το θεωρητικό υπόβαθρο για πολλές μελέτες του σχολείου και της σχολικής τάξης. Στο πλαίσιο αυτής της προοπτικής το σχολείο και η τάξη θεωρούνται ως περιοχές κοινωνικής δραστηριότητας και οργάνωσης που αντανακλούν ή ενσωματώνουν τις αντιθέσεις και συγκρούσεις της ευρύτερης κοινωνίας είτε με την επιβολή της ιδεολογίας κυρίαρχων ομάδων είτε με τη χρήση του σχολείου ως πεδίου και μέσου προώθησης των παιδιών τους σε υψηλές κοινωνικές θέσεις και έτσι διατήρησης των πλεονεκτημάτων τους στην κοινωνία είτε με τον περιορισμό ανάπτυξης των δυνατοτήτων των παιδιών που προέρχονται από κατώτερες κοινωνικές ομάδες.

Παρά τις διαφορές όμως μεταξύ του δομολειτουργισμού και της θεωρίας των συγκρούσεων, υπάρχει το κοινό σημείο ότι αφετηρία εκκίνησης και των δύο είναι οι δομές μιας κοινωνίας και ότι η ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων, των ομάδων ή της κοινωνίας ως συνόλου πρέπει να διέπεται από την ιδέα των αλληλοσυσχετιζόμενων μερών ενός συστήματος. Με αυτή την έννοια, χαρακτηρίζονται και οι δυο ως δομικές και δέχονται κριτική ότι επικεντρώνουν την προσοχή τους απλώς στις συνέπειες της κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης, αγνοώντας συμπεριφορά και δράση στην επιρροή καθιερωμένων κανόνων και προτύπων συμπεριφοράς και παραγνωρίζοντας έτσι τα νοήματα και τους σκοπούς που τα κοινωνικώς δρώντα πρόσωπα θέτουν στις κοινωνικές πράξεις τους. Αυτό το σημείο αποτελεί και την αφετηρία εκκίνησης των ερμηνευτικών προοπτικών, με τις οποίες θα ασχολη-

πάγεται αυτόματα δύναμη και εξουσία. Αντιστρέφοντας μάλιστα τη θεώρηση του Marx κατά την οποία η ιδιοκτησία μέσων παραγωγής σήμαινε αυτόματα και κατοχή δύναμης και εξουσίας, υποστήριξε ότι ο δεσμός μεταξύ ιδιωτικής περιουσίας και εξουσίας αποτελεί ειδική περίπτωση μιας πιο ευρείας σχέσης μεταξύ τάξης και εξουσίας. Η ιδιοκτησία περιουσίας μπορεί να συνεπάγεται εξουσιαστικά δικαιώματα ελέγχου, αλλά δεν καλύπτει όλο το φάσμα των εξουσιαστικών δικαιωμάτων ορισμένων ομάδων επί άλλων και, κατά συνέπεια, όλο το φάσμα των αντιτιθέμενων συμφερόντων. Το κοινωνικό πεδίο στο οποίο κατά τον Dahrendorf εγείρονται αντιτιθέμενα συμφέροντα και εμφανίζονται οι κύριες συγκρούσεις στις σύγχρονες κοινωνίες είναι οι «προστακτικά συντονισμένες ενώσεις» (*imperatively coordinated associations*), ομάδες και οργανισμοί δηλαδή που διαθέτουν μια καθορισμένη δομή εξουσίας, όπως το κράτος, μια βιομηχανική επιχείρηση, κ.λ.π. Κάθε τέτοια ομάδα ή κοινωνικός οργανισμός χαρακτηρίζεται από διαφοροποιημένη κατανομή δύναμης και εξουσίας. Μερικές θέσεις διαθέτουν το δικαίωμα να ασκούν έλεγχο επί άλλων θέσεων, οι οποίες αποκλείονται από ένα τέτοιο δικαίωμα. Αυτή η διαφοροποιημένη κατανομή δύναμης και εξουσίας συνεπάγεται σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής μεταξύ θέσεων και έτσι αντιτιθέμενα συμφέροντα μεταξύ των φορέων των θέσεων. Όσοι κατέχουν θέσεις εξουσίας εφαρμόζουν εξαναγκασμό επί των αποκλεισμένων από την εξουσία και επιχειρούν να διατηρήσουν την υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων και το πλέγμα εξουσιαστικών σχέσεων από την οποία διέπεται, ενώ όσοι αποκλείονται από την εξουσία αντιστέκονται και επιχειρούν να μεταβάλουν την υφιστάμενη δομή εξουσίας. Σε αυτή τη συνθήκη εδράζονται κατά τον Dahrendorf και οι κύριες αντιθέσεις και συγκρούσεις.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, η θεωρία των συγκρούσεων διαφέρει σε σημαντικά σημεία από τον δομολειτουργισμό. Διαφέρει ιδιαίτερα ως προς το ότι θεωρεί ότι υπάρχουν θεμελιακές διαφορές συμφέροντος μεταξύ ανταγωνιστικών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες συνεπάγονται αντιθέσεις και συγκρούσεις που δεν συνιστούν μια προσωρινή ανισορροπία για την κοινωνία, αλλά ένα κοινό και επίμονο χαρακτηριστικό κάθε κοινωνίας. Παρά τον εντοπισμό όμως και την ανάλυση αυτών των

αντιθέσεων και συγκρούσεων, στην οποία δε φαίνεται να δίνει μεγάλη βαρύτητα ο δομολειτουργισμός, η προοπτική αυτή έχει υποστεί κριτική, ανάμεσα σε πολλά άλλα, και για το ότι προσφέρει μια εικόνα της κοινωνίας με την οποία δεν καθίσταται δυνατή η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί μια κοινωνία. Παρά τις αντιθέσεις δηλαδή και τις συγκρούσεις, κοινωνίες κατορθώνουν για μακρά χρονικά διαστήματα να διατηρούνται και να φέρουν σε πέρας λειτουργίες που καθιστούν δυνατή στον ένα ή τον άλλο βαθμό την κοινωνική ζωή. Και ως προς αυτό το σημείο η προοπτική των συγκρούσεων δεν προσφέρει αξιολογικά στοιχεία.

Ανεξάρτητα από πολλά σημεία κριτικής πάντως, η προοπτική αυτή έχει αποτελέσει το θεωρητικό υπόβαθρο για πολλές μελέτες του σχολείου και της σχολικής τάξης. Στο πλαίσιο αυτής της προοπτικής το σχολείο και η τάξη θεωρούνται ως περιοχές κοινωνικής δραστηριότητας και οργάνωσης που αντανακλούν ή ενσωματώνουν τις αντιθέσεις και συγκρούσεις της ευρύτερης κοινωνίας είτε με την επιβολή της ιδεολογίας κυρίαρχων ομάδων είτε με τη χρήση του σχολείου ως πεδίου και μέσου προώθησης των παιδιών τους σε υψηλές κοινωνικές θέσεις και έτσι διατήρησης των πλεονεκτημάτων τους στην κοινωνία είτε με τον περιορισμό ανάπτυξης των δυνατοτήτων των παιδιών που προέρχονται από κατώτερες κοινωνικές ομάδες.

Παρά τις διαφορές όμως μεταξύ του δομολειτουργισμού και της θεωρίας των συγκρούσεων, υπάρχει το κοινό σημείο ότι αφετηρία εκκίνησης και των δύο είναι οι δομές μιας κοινωνίας και ότι η ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων, των ομάδων ή της κοινωνίας ως συνόλου πρέπει να διέπεται από την ιδέα των αλληλοσυσχετιζόμενων μερών ενός συστήματος. Με αυτή την έννοια, χαρακτηρίζονται και οι δυο ως δομικές και δέχονται κριτική ότι επικεντρώνουν την προσοχή τους απλώς στις συνέπειες της κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης, αγνοώντας συμπεριφορά και δράση στην επιρροή καθιερωμένων κανόνων και προτύπων συμπεριφοράς και παραγνώνοντας έτσι τα νοήματα και τους σκοπούς που τα κοινωνικώς δρώντα πρόσωπα θέτουν στις κοινωνικές πράξεις τους. Αυτό το σημείο αποτελεί και την αφετηρία εκκίνησης των ερμηνευτικών προοπτικών, με τις οποίες θα ασχολη-

θούμε στη συνέχεια.

2. Ερμηνευτικές προοπτικές.

Οι ερμηνευτικές προοπτικές στηρίζονται σε κοινωνιολογικές θεωρίες που έχουν πολλά κοινά σημεία, αλλά και διαφορές. Αυτές είναι η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας, η φαινομενολογική κοινωνιολογία και η εθνομεθοδολογία. Το κυριότερο και πιο βασικό κοινό σημείο τους είναι ότι χρησιμοποιούν στις αναλύσεις τους ως αφετηρία εκκίνησης την κοινωνική δράση και τα νοήματα που το δρων υποκείμενο προσδίδει σε αυτή, σε αντιδιαστολή προς τις δομικές προοπτικές που χρησιμοποιούν, όπως είδαμε, ως αφετηρία εκκίνησης χαρακτηριστικά της κοινωνικής δομής ή του συστήματος, χωρίς να ενδιαφέρονται συστηματικά για νοήματα και σκοπούς των δρώντων προσώπων.

Επειδή οι θεωρίες αυτές εδράζονται στην έννοια της κοινωνικής δράσης, θεωρούμε σκόπιμο, πριν γίνει λεπτομερέστερη αναφορά σε αυτές, να παρουσιασθούν ορισμένα βασικά σημεία της θεωρίας της κοινωνικής δράσης.

α. Θεωρία της κοινωνικής δράσης.

Η θεωρία της κοινωνικής δράσης καθίσταται σημαντική στην κοινωνιολογική ανάλυση με τη θεώρηση του Weber ότι θεμελιώδες στοιχείο κάθε κοινωνικού φαινομένου είναι η δράση των ατόμων και τα νοήματα που αυτά προσδίδουν στις ενέργειές τους. Αυτή η θεώρηση του Weber αντιδιαστέλλεται από την άποψη του Durkheim και τη μεγάλη παράδοση που δημιούργησε στην κοινωνιολογία κατά την οποία η κοινωνική μονάδα που πραγματικά έχει σημασία για την ανάλυση και εξήγηση κοινωνικών φαινομένων είναι το κοινωνικό σύνολο, η συλλογικότητα. Ο Weber διατυπώνει τη θέση του σχετικά με αυτό το θέμα με τον εξής τρόπο: «Για κοινωνιολογικούς σκοπούς δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως μια συλλογική προσωπικότητα που 'δρα'. Όταν σε κοινωνιολογικό πλαίσιο γίνεται αναφορά σε ένα 'κράτος', ένα 'έθνος', μια 'επιχείρηση', μια 'οικογένεια' ή ένα 'στρατιωτικό σώμα' ή σε παρόμοιες συλλογικότητες αυτό που νοείται είναι...μόνο ένα ορισμένο είδος ανάπτυξης πραγματικών ή ενδεχομένων κοινωνικών

δράσεων ατομικών προσώπων» (Weber, 1964, 95). Η θεωρία της κοινωνικής δράσης αρχίζει με μια εννοιολογική διάκριση κατά την οποία διακρίνεται η κοινωνική (νοηματική) δράση από την κοινωνική (αντιδραστική) συμπεριφορά. Η δράση εμπλέκει συνείδηση, σκοπό, νόημα, ενώ η συμπεριφορά αποτελεί μια σχετικά αυτόματη αντίδραση σε κάποιο ερέθισμα. Ο Weber δηλώνει αυτή τη διάκριση, όταν σημειώνει ότι δράση είναι «όλη η ανθρώπινη συμπεριφορά όταν και κατά την έκταση που το δρων άτομο προσδίδει υποκειμενικό νόημα σε αυτή» (Weber, 1964, 88). Ο Weber για να αποσαφηνίσει την έννοια της κοινωνικής δράσης προχωρεί σε επιπλέον επεξηγήσεις. Έτσι, δεν θεωρεί ότι κάθε είδος δράσης είναι «κοινωνικό». Κοινωνική είναι η δράση, η οποία είναι προσανατολισμένη άμεσα ή έμμεσα στη συμπεριφορά των άλλων. Δεν είναι κοινωνική η δράση που προσανατολίζεται προς τη συμπεριφορά άψυχων αντικειμένων. Η κοινωνική δράση μπορεί να είναι προσανατολισμένη προς παρελθούσα, παρούσα ή μελλοντική αναμενόμενη συμπεριφορά άλλων. Για παράδειγμα, μπορεί να έχει ως κίνητρο την εκδίκηση για κάποια επίθεση που έγινε στο παρελθόν ή την άμυνα σε παρούσα επίθεση ή τη λήψη μέτρων για ενδεχόμενη επίθεση στο μέλλον. Επιπλέον, δεν έχει κάθε τύπος επαφής των ανθρώπινων όντων κοινωνικό χαρακτήρα. Κοινωνικό χαρακτήρα έχει η επαφή στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά του δρώντος προσώπου είναι νοηματικά προσανατολισμένη προς τη συμπεριφορά άλλων. Η σύγκρουση, για παράδειγμα, ανάμεσα σε δυο ποδηλάτες μπορεί να μην έχει κοινωνικό χαρακτήρα και να είναι ένα συμβάν όπως τα φυσικά συμβάντα. Στην περίπτωση όμως που οι ποδηλάτες προσπαθούν να αποφύγουν τη σύγκρουση ο ένας με τον άλλο ή η συζήτηση και ο «καυγάς» που μπορεί να επακολουθήσει μετά από μια τέτοια σύγκρουση, αυτά συνιστούν κοινωνική δράση. Τέλος, η κοινωνική δράση δεν είναι ταυτόσημη με παρόμοιες πράξεις άλλων ούτε με τη δράση που απλώς επηρεάζεται από άλλα πρόσωπα. Αν, για παράδειγμα, αρχίζει να βρέχει στο δρόμο και οι διαβάτες ανοίξουν τις ομπρέλες τους για να προφυλαχθούν από τη βροχή, αυτό δεν εκφράζει αμοιβαία προσανατολισμένη δράση και έτσι δεν χαρακτηρίζεται ως κοινωνική.

Ο Weber (1964) διέκρινε τέσσερις τύπους κοινωνικής δράσης:

θούμε στη συνέχεια.

2. Ερμηνευτικές προοπτικές.

Οι ερμηνευτικές προοπτικές στηρίζονται σε κοινωνιολογικές θεωρίες που έχουν πολλά κοινά σημεία, αλλά και διαφορές. Αυτές είναι η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας, η φαινομενολογική κοινωνιολογία και η εθνομεθοδολογία. Το κυριότερο και πιο βασικό κοινό σημείο τους είναι ότι χρησιμοποιούν στις αναλύσεις τους ως αφετηρία εκκίνησης την κοινωνική δράση και τα νοήματα που το δρων υποκείμενο προσδίδει σε αυτή, σε αντιδιαστολή προς τις δομικές προοπτικές που χρησιμοποιούν, όπως είδαμε, ως αφετηρία εκκίνησης χαρακτηριστικά της κοινωνικής δομής ή του συστήματος, χωρίς να ενδιαφέρονται συστηματικά για νοήματα και σκοπούς των δρώντων προσώπων.

Επειδή οι θεωρίες αυτές εδράζονται στην έννοια της κοινωνικής δράσης, θεωρούμε σκόπιμο, πριν γίνει λεπτομερέστερη αναφορά σε αυτές, να παρουσιασθούν ορισμένα βασικά σημεία της θεωρίας της κοινωνικής δράσης.

α. Θεωρία της κοινωνικής δράσης.

Η θεωρία της κοινωνικής δράσης καθίσταται σημαντική στην κοινωνιολογική ανάλυση με τη θεώρηση του Weber ότι θεμελιώδες στοιχείο κάθε κοινωνικού φαινομένου είναι η δράση των ατόμων και τα νοήματα που αυτά προσδίδουν στις ενέργειές τους. Αυτή η θεώρηση του Weber αντιδιαστέλλεται από την άποψη του Durkheim και τη μεγάλη παράδοση που δημιούργησε στην κοινωνιολογία κατά την οποία η κοινωνική μονάδα που πραγματικά έχει σημασία για την ανάλυση και εξήγηση κοινωνικών φαινομένων είναι το κοινωνικό σύνολο, η συλλογικότητα. Ο Weber διατυπώνει τη θέση του σχετικά με αυτό το θέμα με τον εξής τρόπο: «Για κοινωνιολογικούς σκοπούς δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως μια συλλογική προσωπικότητα που 'δρα'. Όταν σε κοινωνιολογικό πλαίσιο γίνεται αναφορά σε ένα 'κράτος', ένα 'έθνος', μια 'επιχείρηση', μια 'οικογένεια' ή ένα 'στρατιωτικό σώμα' ή σε παρόμοιες συλλογικότητες αυτό που νοείται είναι...μόνο ένα ορισμένο είδος ανάπτυξης πραγματικών ή ενδεχομένων κοινωνικών

δράσεων ατομικών προσώπων» (Weber, 1964, 95). Η θεωρία της κοινωνικής δράσης αρχίζει με μια εννοιολογική διάκριση κατά την οποία διακρίνεται η κοινωνική (νοηματική) δράση από την κοινωνική (αντιδραστική) συμπεριφορά. Η δράση εμπλέκει συνείδηση, σκοπό, νόημα, ενώ η συμπεριφορά αποτελεί μια σχετικά αυτόματη αντίδραση σε κάποιο ερέθισμα. Ο Weber δηλώνει αυτή τη διάκριση, όταν σημειώνει ότι δράση είναι «όλη η ανθρώπινη συμπεριφορά όταν και κατά την έκταση που το δρων άτομο προσδίδει υποκειμενικό νόημα σε αυτή» (Weber, 1964, 88). Ο Weber για να αποσαφηνίσει την έννοια της κοινωνικής δράσης προχωρεί σε επιπλέον επεξηγήσεις. Έτσι, δεν θεωρεί ότι κάθε είδος δράσης είναι «κοινωνικό». Κοινωνική είναι η δράση, η οποία είναι προσανατολισμένη άμεσα ή έμμεσα στη συμπεριφορά των άλλων. Δεν είναι κοινωνική η δράση που προσανατολίζεται προς τη συμπεριφορά άψυχων αντικειμένων. Η κοινωνική δράση μπορεί να είναι προσανατολισμένη προς παρελθούσα, παρούσα ή μελλοντική αναμενόμενη συμπεριφορά άλλων. Για παράδειγμα, μπορεί να έχει ως κίνητρο την εκδίκηση για κάποια επίθεση που έγινε στο παρελθόν ή την άμυνα σε παρούσα επίθεση ή τη λήψη μέτρων για ενδεχόμενη επίθεση στο μέλλον. Επιπλέον, δεν έχει κάθε τύπος επαφής των ανθρώπινων όντων κοινωνικό χαρακτήρα. Κοινωνικό χαρακτήρα έχει η επαφή στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά του δρώντος προσώπου είναι νοηματικά προσανατολισμένη προς τη συμπεριφορά άλλων. Η σύγκρουση, για παράδειγμα, ανάμεσα σε δυο ποδηλάτες μπορεί να μην έχει κοινωνικό χαρακτήρα και να είναι ένα συμβάν όπως τα φυσικά συμβάντα. Στην περίπτωση όμως που οι ποδηλάτες προσπαθούν να αποφύγουν τη σύγκρουση ο ένας με τον άλλο ή η συζήτηση και ο «καυγάς» που μπορεί να επακολουθήσει μετά από μια τέτοια σύγκρουση, αυτά συνιστούν κοινωνική δράση. Τέλος, η κοινωνική δράση δεν είναι ταυτόσημη με παρόμοιες πράξεις άλλων ούτε με τη δράση που απλώς επηρεάζεται από άλλα πρόσωπα. Αν, για παράδειγμα, αρχίζει να βρέχει στο δρόμο και οι διαβάτες ανοίξουν τις ομπρέλες τους για να προφυλαχθούν από τη βροχή, αυτό δεν εκφράζει αμοιβαία προσανατολισμένη δράση και έτσι δεν χαρακτηρίζεται ως κοινωνική.

Ο Weber (1964) διέκρινε τέσσερις τύπους κοινωνικής δράσης:

την έλλογη προσανατολισμένη προς σκοπούς δράση που χαρακτηρίζεται από το ότι το δρων πρόσωπο αποτιμά τη χρησιμότητα ενός σκοπού που επιδιώκει και επιλέγει τα μέσα για να τον επιτύχει, την έλλογη προσανατολισμένη προς αξίες δράση που χαρακτηρίζεται από την αφοσίωση και την πίστη σε κάποιες αξίες ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα που θα προκύψει, τη θυμική ή συναισθηματική που υπαγορεύεται από τη συναισθηματική κατάσταση του υποκειμένου και την παραδοσιακή που υπαγορεύεται από συνήθειες, έθιμα και πεποιθήσεις καθιερωμένες στο παρελθόν. Και οι τέσσερις παραπάνω τύποι δράσης μπορούν να εμφανίζονται με διάφορες μορφές και να εμπεριέχουν κάποιο έλλογο στοιχείο, αλλά ο Weber ενδιαφέρθηκε κυρίως για τους δυο πρώτους τύπους, τους έλλογους, που εμπλέκουν ρητά σκοπό και νόημα, θεωρώντας μάλιστα ότι η έλλογη δράση καθίσταται η κυρίαρχη μορφή δράσης στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες - μια διαδικασία που την ονόμασε «διαδικασία εξορθολογισμού».

Στηριζόμενος σε αυτού του είδους τις αναλύσεις, ο Weber θεώρησε ότι η κοινωνική δράση πρέπει να ορίζεται ως προς το νόημα και το σκοπό που προσδίδουν στη δράση τους τα δρώντα πρόσωπα, και η κοινωνιολογική έρευνα να προχωρεί στη διερεύνηση και ανάλυση αυτού του νοήματος και του σκοπού. Η θεωρία της κοινωνικής δράσης χρησιμοποιεί αυτό το σημείο ως αφετηρία εκκίνησης στις διερευνήσεις της. Αρχίζει έτσι με το δρων πρόσωπο, το πρόσωπο που εμπλέκεται σε κοινωνικές δραστηριότητες στο πλαίσιο κοινωνικών καταστάσεων, εκλαμβάνοντας το νόημα που το δρων πρόσωπο προσδίδει στη δράση του ως πρωταρχική θεωρητική προϋπόθεση ανάλυσης και κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων. Μια τέτοιου είδους ανάλυση περιλαμβάνει τον εντοπισμό του νοήματος και των σκοπών που προσδίδουν στη δράση τους τα δρώντα πρόσωπα, τις προσδοκίες και τις αξίες που έχουν, τα μέσα που χρησιμοποιούν για να επιτύχουν τους σκοπούς τους, τη φύση της κατάστασης στο πλαίσιο της οποίας δρουν, τη γνώση της κατάστασης που έχουν, κ.λ.π. Πρέπει να τονισθεί βέβαια ότι αυτού του είδους η ανάλυση δεν αφορά ένα συγκεκριμένο δρων πρόσωπο κάθε φορά, γιατί τότε δεν θα μπορούσε να προχωρήσει σε γενικεύσεις, αλλά αφορά τυπικά δρώντα πρόσωπα σε τυπικές καταστάσεις.

Οι θεωρήσεις αυτές για την κοινωνική δράση άσκησαν επιρροή σε μεταγενέστερους κοινωνιολόγους, οι οποίοι όμως τις χρησιμοποίησαν με διαφορετικούς τρόπους, δίδοντας έτσι τη δυνατότητα να αναπτυχθούν δυο γενικές τάσεις, από τις οποίες η μια έχει ονομασθεί «θετικιστική» και η άλλη «ερμηνευτική». Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε σε δυο κύριους εκπροσώπους αυτών των τάσεων, στον Parsons ως προς την πρώτη τάση και στον Schutz ως προς την δεύτερη.

Η θετικιστική τάση, από τους κυριότερους εκπροσώπους της οποίας είναι ο Parsons (1951, 1967), αρχίζει με τη θεώρηση ότι η κοινωνική δράση αποτελεί τη βασική μονάδα κοινωνιολογικής ανάλυσης, αλλά καταλήγει να δίδει έμφαση στην κοινωνική δομή και στις διαδικασίες και τους τρόπους με τους οποίους αυτή προσδιορίζει τους σκοπούς των δρώντων προσώπων και τα μέσα προς επίτευξή τους. Δυο σχετικά σημεία από τη θεωρία του Parsons είναι ιδιαίτερα σημαντικά.

Καταρχήν η δράση κατά τον Parsons κατευθύνεται από νοήματα που προσδίδουν τα δρώντα πρόσωπα σε πράγματα και ανθρώπους και εμπλέκει τα εξής βασικά στοιχεία: (1) ένα δρων πρόσωπο, (2) ένα τέλος ή μια μελλοντική κατάσταση πραγμάτων προς την οποία κατευθύνεται η δράση, (3) μια κατάσταση που περιλαμβάνει τις συνθήκες και τα μέσα δράσης και (4) ένα σύνολο κανόνων και αξιών με βάση τις οποίες καθοδηγείται η δράση και επιλέγονται τα μέσα δράσης. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν το «πλαίσιο αναφοράς της δράσης», το οποίο περιγράφει τους προσανατολισμούς, τους κανόνες, αλλά και τους περιορισμούς της δράσης. Τα δρώντα πρόσωπα θέτουν σκοπούς και επιλέγουν τα μέσα προς επίτευξή τους με βάση τις διαθέσιμες συνθήκες και δυνατότητες. Η ανέλιξη και η πορεία της δράσης έτσι έχει κάποιο προσανατολισμό και περιορίζεται από τα δεδομένα της κατάστασης στην οποία λαμβάνει χώρα, ενώ ταυτόχρονα οι κανόνες και οι αξίες που επικρατούν σε μια δεδομένη κοινωνία προσδιορίζουν την «καταλληλότητα» των σκοπών που τίθενται και των μέσων που επιλέγονται. Από μεθοδολογική άποψη, το πλαίσιο αυτό συνιστά για τον Parsons πλαίσιο ανάλυσης και κατανόησης κάθε είδους δράσης.

Το δεύτερο σημείο αναφέρεται στην περιγραφή της διαδικα-

την έλλογη προσανατολισμένη προς σκοπούς δράση που χαρακτηρίζεται από το ότι το δρων πρόσωπο αποτιμά τη χρησιμότητα ενός σκοπού που επιδιώκει και επιλέγει τα μέσα για να τον επιτύχει, την έλλογη προσανατολισμένη προς αξίες δράση που χαρακτηρίζεται από την αφοσίωση και την πίστη σε κάποιες αξίες ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα που θα προκύψει, τη θυμική ή συναισθηματική που υπαγορεύεται από τη συναισθηματική κατάσταση του υποκειμένου και την παραδοσιακή που υπαγορεύεται από συνήθειες, έθιμα και πεποιθήσεις καθιερωμένες στο παρελθόν. Και οι τέσσερις παραπάνω τύποι δράσης μπορούν να εμφανίζονται με διάφορες μορφές και να εμπεριέχουν κάποιο έλλογο στοιχείο, αλλά ο Weber ενδιαφέρθηκε κυρίως για τους δυο πρώτους τύπους, τους έλλογους, που εμπλέκουν ρητά σκοπό και νόημα, θεωρώντας μάλιστα ότι η έλλογη δράση καθίσταται η κυρίαρχη μορφή δράσης στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες - μια διαδικασία που την ονόμασε «διαδικασία εξορθολογισμού».

Στηριζόμενος σε αυτού του είδους τις αναλύσεις, ο Weber θεώρησε ότι η κοινωνική δράση πρέπει να ορίζεται ως προς το νόημα και το σκοπό που προσδίδουν στη δράση τους τα δρώντα πρόσωπα, και η κοινωνιολογική έρευνα να προχωρεί στη διερεύνηση και ανάλυση αυτού του νοήματος και του σκοπού. Η θεωρία της κοινωνικής δράσης χρησιμοποιεί αυτό το σημείο ως αφετηρία εκκίνησης στις διερευνήσεις της. Αρχίζει έτσι με το δρων πρόσωπο, το πρόσωπο που εμπλέκεται σε κοινωνικές δραστηριότητες στο πλαίσιο κοινωνικών καταστάσεων, εκλαμβάνοντας το νόημα που το δρων πρόσωπο προσδίδει στη δράση του ως πρωταρχική θεωρητική προϋπόθεση ανάλυσης και κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων. Μια τέτοιου είδους ανάλυση περιλαμβάνει τον εντοπισμό του νοήματος και των σκοπών που προσδίδουν στη δράση τους τα δρώντα πρόσωπα, τις προσδοκίες και τις αξίες που έχουν, τα μέσα που χρησιμοποιούν για να επιτύχουν τους σκοπούς τους, τη φύση της κατάστασης στο πλαίσιο της οποίας δρουν, τη γνώση της κατάστασης που έχουν, κ.λ.π. Πρέπει να τονισθεί βέβαια ότι αυτού του είδους η ανάλυση δεν αφορά ένα συγκεκριμένο δρων πρόσωπο κάθε φορά, γιατί τότε δεν θα μπορούσε να προχωρήσει σε γενικεύσεις, αλλά αφορά τυπικά δρώντα πρόσωπα σε τυπικές καταστάσεις.

Οι θεωρήσεις αυτές για την κοινωνική δράση άσκησαν επιρροή σε μεταγενέστερους κοινωνιολόγους, οι οποίοι όμως τις χρησιμοποίησαν με διαφορετικούς τρόπους, δίδοντας έτσι τη δυνατότητα να αναπτυχθούν δυο γενικές τάσεις, από τις οποίες η μια έχει ονομασθεί «θετικιστική» και η άλλη «ερμηνευτική». Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε σε δυο κύριους εκπροσώπους αυτών των τάσεων, στον Parsons ως προς την πρώτη τάση και στον Schutz ως προς την δεύτερη.

Η θετικιστική τάση, από τους κυριότερους εκπροσώπους της οποίας είναι ο Parsons (1951, 1967), αρχίζει με τη θεώρηση ότι η κοινωνική δράση αποτελεί τη βασική μονάδα κοινωνιολογικής ανάλυσης, αλλά καταλήγει να δίδει έμφαση στην κοινωνική δομή και στις διαδικασίες και τους τρόπους με τους οποίους αυτή προσδιορίζει τους σκοπούς των δρώντων προσώπων και τα μέσα προς επίτευξή τους. Δυο σχετικά σημεία από τη θεωρία του Parsons είναι ιδιαίτερα σημαντικά.

Καταρχήν η δράση κατά τον Parsons κατευθύνεται από νοήματα που προσδίδουν τα δρώντα πρόσωπα σε πράγματα και ανθρώπους και εμπλέκει τα εξής βασικά στοιχεία: (1) ένα δρων πρόσωπο, (2) ένα τέλος ή μια μελλοντική κατάσταση πραγμάτων προς την οποία κατευθύνεται η δράση, (3) μια κατάσταση που περιλαμβάνει τις συνθήκες και τα μέσα δράσης και (4) ένα σύνολο κανόνων και αξιών με βάση τις οποίες καθοδηγείται η δράση και επιλέγονται τα μέσα δράσης. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν το «πλαίσιο αναφοράς της δράσης», το οποίο περιγράφει τους προσανατολισμούς, τους κανόνες, αλλά και τους περιορισμούς της δράσης. Τα δρώντα πρόσωπα θέτουν σκοπούς και επιλέγουν τα μέσα προς επίτευξή τους με βάση τις διαθέσιμες συνθήκες και δυνατότητες. Η ανέλιξη και η πορεία της δράσης έτσι έχει κάποιο προσανατολισμό και περιορίζεται από τα δεδομένα της κατάστασης στην οποία λαμβάνει χώρα, ενώ ταυτόχρονα οι κανόνες και οι αξίες που επικρατούν σε μια δεδομένη κοινωνία προσδιορίζουν την «καταλληλότητα» των σκοπών που τίθενται και των μέσων που επιλέγονται. Από μεθοδολογική άποψη, το πλαίσιο αυτό συνιστά για τον Parsons πλαίσιο ανάλυσης και κατανόησης κάθε είδους δράσης.

Το δεύτερο σημείο αναφέρεται στην περιγραφή της διαδικα-

σίας «γένεσης» θεσμών και προτύπων δράσης, της διαδικασίας δηλαδή με την οποία από την κοινωνική δράση εγείρονται και καθιερώνονται θεσμοί και θεσμοποιημένα πρότυπα κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας. Κεντρικό σημείο σε αυτή τη διαδικασία αποτελεί η κοινωνική αλληλενέργεια, η οποία ορίζεται ως δράση προσανατολισμένη προς άλλα δρώντα πρόσωπα, δράση που λαμβάνει υπόψη τη δράση του ενός προς το άλλο δρων πρόσωπο. Όταν η κοινωνική αλληλενέργεια μεταξύ δυο μερών είναι συχνή, τότε εμφανίζονται αμοιβαίες προσδοκίες και τα δυο μέρη τείνουν να προσαρμόζουν τις συμπεριφορές τους και τις προσδοκίες τους με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται η συμπεριφορά και οι προσδοκίες καθενός στη συμπεριφορά και τις προσδοκίες του άλλου. Δημιουργείται έτσι και καθιερώνεται κατά τον Parsons ένα «σύστημα προσδοκιών» που βασίζεται στις προηγούμενες εμπειρίες ενός δρώντος προσώπου, εμπειρίες που οδηγούν σε μια αντίληψη για την ενδεχόμενη αντίδραση των άλλων στις ενέργειές του. Με αυτό τον τρόπο καθιερώνονται προσδοκίες ως αξιόπιστοι δείκτες συμπεριφοράς, ως δείκτες δηλαδή που δηλώνουν τον αναμενόμενο τρόπο δράσης σε δεδομένες καταστάσεις και την αναμενόμενη αντίδραση. Όταν καθιερωθούν τέτοιοι δείκτες, τότε οι προσδοκίες μετατρέπονται σε κανόνες από τους οποίους πρέπει να διέπεται η κοινωνική δράση και αλληλενέργεια. Οι κανόνες αυτοί, οι οποίοι συνιστούν το κανονιστικό σύστημα μιας κοινωνίας, αποτελούν ουσιαστικό στοιχείο της κοινωνικής ευταξίας και ευρυθμίας. Καθιστούν καταρχήν τη δράση πιο αποτελεσματική, γιατί τα μέρη της κοινωνικής αλληλενέργειας γνωρίζουν τις προσδοκίες που έχει το ένα για το άλλο και γνωρίζουν επίσης τις αναμενόμενες σχετικές συμπεριφορές. Αποτελούν επίσης τη βάση της οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων και γενικότερα της κοινωνικής δομής από δυο άποψεις. Από τη μια, οι κανόνες θεσμοποιούνται, γίνονται θεσμοί στην κοινωνία, και αποτελούν έτσι ένα είδος αντικειμενικής κοινωνικής πραγματικότητας. Από την άλλη, εσωτερικεύονται στα άτομα μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης και έτσι προσδιορίζουν τους προσανατολισμούς της κοινωνικής δράσης τους.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι, ενώ ο Parsons δίδει καταρχήν προτεραιότητα στην κοινωνική δράση ως δράση που

συγκροτείται με βάση τα νοήματα που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν σε κοινωνικές καταστάσεις και σε άλλα δρώντα πρόσωπα, στη συνέχεια εγκαταλείπει κατά κάποιο τρόπο αυτή την αρχή και μετατοπίζει την έμφασή του στη μεγάλη βαρύτητα που έχει η κοινωνική δομή και το κοινωνικό σύστημα στη διαμόρφωση των νοημάτων, των σκοπών και των μέσων της κοινωνικής δράσης. Αυτή η μετατόπιση συνδέεται με τη μεγάλη σημασία που αποδίδεται από τον Parsons, και τη θετικιστική τάση γενικότερα, στην κοινωνικοποίηση των ατόμων και έτσι στη θεώρηση των δρώντων προσώπων ως ατόμων κοινωνικοποιημένων σε μια κοινή κουλτούρα, προσδιοριστική των κανόνων και των μέσων κοινωνικής δράσης. Τη μετατόπιση αυτή περιγράφει πολύ καλά ο Dawe (1970) αναφερόμενος στη γλώσσα που χρησιμοποιεί αυτή η θεωρία της κοινωνικής δράσης. Έτσι, ο Dawe σημειώνει: « Η γλώσσα της κοινωνικής δράσης αρχίζει με την υποκειμενική διάσταση της δράσης' την διατυπώνει εννοιολογικά ως ορισμό της κατάστασης' την εκφράζει από την άποψη του ορισμού των καταστάσεων από τα δρώντα πρόσωπα με βάση τους σκοπούς, τα μέσα και τις συνθήκες' και εκλαμβάνει τη δράση ως διαδικασία με χρονική διάρκεια, δηλαδή ως ιστορία. Είναι σε αυτό το σημείο πάντως που η γλώσσα της κοινωνικής δράσης απορροφάται από τη γλώσσα του κοινωνικού συστήματος. Από το συνδυασμό της αρχής ότι η δράση εγείρεται σε καταστάσεις και του αξιώματος της συναίνεσης, οι δράσεις συστηματοποιούνται με βάση κεντρικές αξίες. Έτσι, στη σύνθεση που ακολουθεί, τα δρώντα πρόσωπα αντλούν τους ορισμούς καταστάσεων από το κεντρικό σύστημα αξιών μέσω της εσωτερίκευσης των κοινωνικών ρόλων που σε τελική ανάλυση ορίζονται από αυτό το σύστημα» (Dawe, 1970, 211).

Την προοπτική του Weber υιοθέτησε σε μεγάλο βαθμό και ο A. Schutz (1967), ο θεμελιωτής της φαινομενολογικής κοινωνιολογίας. Ο Schutz κατέστησε το νόημα που τα δρώντα πρόσωπα αποδίδουν στη δράση τους κεντρικό σημείο της κοινωνιολογικής του ανάλυσης, αλλά άσκησε και κριτική στον Weber, θεωρώντας ότι η έννοια της νοηματικής δράσης του Weber δεν είναι πλήρως ικανοποιητική κατά το ότι το νόημα στην ανάλυσή του εμφανίζεται σε μεγάλη έκταση διαχωρισμένο από το δρων πρόσωπο. Η ε-

σίας «γένεσης» θεσμών και προτύπων δράσης, της διαδικασίας δηλαδή με την οποία από την κοινωνική δράση εγείρονται και καθιερώνονται θεσμοί και θεσμοποιημένα πρότυπα κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας. Κεντρικό σημείο σε αυτή τη διαδικασία αποτελεί η κοινωνική αλληλενέργεια, η οποία ορίζεται ως δράση προσανατολισμένη προς άλλα δρώντα πρόσωπα, δράση που λαμβάνει υπόψη τη δράση του ενός προς το άλλο δρων πρόσωπο. Όταν η κοινωνική αλληλενέργεια μεταξύ δυο μερών είναι συχνή, τότε εμφανίζονται αμοιβαίες προσδοκίες και τα δυο μέρη τείνουν να προσαρμόζουν τις συμπεριφορές τους και τις προσδοκίες τους με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται η συμπεριφορά και οι προσδοκίες καθενός στη συμπεριφορά και τις προσδοκίες του άλλου. Δημιουργείται έτσι και καθιερώνεται κατά τον Parsons ένα «σύστημα προσδοκιών» που βασίζεται στις προηγούμενες εμπειρίες ενός δρώντος προσώπου, εμπειρίες που οδηγούν σε μια αντίληψη για την ενδεχόμενη αντίδραση των άλλων στις ενέργειές του. Με αυτό τον τρόπο καθιερώνονται προσδοκίες ως αξιόπιστοι δείκτες συμπεριφοράς, ως δείκτες δηλαδή που δηλώνουν τον αναμενόμενο τρόπο δράσης σε δεδομένες καταστάσεις και την αναμενόμενη αντίδραση. Όταν καθιερωθούν τέτοιοι δείκτες, τότε οι προσδοκίες μετατρέπονται σε κανόνες από τους οποίους πρέπει να διέπεται η κοινωνική δράση και αλληλενέργεια. Οι κανόνες αυτοί, οι οποίοι συνιστούν το κανονιστικό σύστημα μιας κοινωνίας, αποτελούν ουσιαστικό στοιχείο της κοινωνικής ευταξίας και ευρυθμίας. Καθιστούν καταρχήν τη δράση πιο αποτελεσματική, γιατί τα μέρη της κοινωνικής αλληλενέργειας γνωρίζουν τις προσδοκίες που έχει το ένα για το άλλο και γνωρίζουν επίσης τις αναμενόμενες σχετικές συμπεριφορές. Αποτελούν επίσης τη βάση της οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων και γενικότερα της κοινωνικής δομής από δυο άποψεις. Από τη μια, οι κανόνες θεσμοποιούνται, γίνονται θεσμοί στην κοινωνία, και αποτελούν έτσι ένα είδος αντικειμενικής κοινωνικής πραγματικότητας. Από την άλλη, εσωτερικεύονται στα άτομα μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης και έτσι προσδιορίζουν τους προσανατολισμούς της κοινωνικής δράσης τους.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι, ενώ ο Parsons δίδει καταρχήν προτεραιότητα στην κοινωνική δράση ως δράση που

συγκροτείται με βάση τα νοήματα που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν σε κοινωνικές καταστάσεις και σε άλλα δρώντα πρόσωπα, στη συνέχεια εγκαταλείπει κατά κάποιο τρόπο αυτή την αρχή και μετατοπίζει την έμφασή του στη μεγάλη βαρύτητα που έχει η κοινωνική δομή και το κοινωνικό σύστημα στη διαμόρφωση των νοημάτων, των σκοπών και των μέσων της κοινωνικής δράσης. Αυτή η μετατόπιση συνδέεται με τη μεγάλη σημασία που αποδίδεται από τον Parsons, και τη θετικιστική τάση γενικότερα, στην κοινωνικοποίηση των ατόμων και έτσι στη θεώρηση των δρώντων προσώπων ως ατόμων κοινωνικοποιημένων σε μια κοινή κουλτούρα, προσδιοριστική των κανόνων και των μέσων κοινωνικής δράσης. Τη μετατόπιση αυτή περιγράφει πολύ καλά ο Dawe (1970) αναφερόμενος στη γλώσσα που χρησιμοποιεί αυτή η θεωρία της κοινωνικής δράσης. Έτσι, ο Dawe σημειώνει: « Η γλώσσα της κοινωνικής δράσης αρχίζει με την υποκειμενική διάσταση της δράσης την διατυπώνει εννοιολογικά ως ορισμό της κατάστασης την εκφράζει από την άποψη του ορισμού των καταστάσεων από τα δρώντα πρόσωπα με βάση τους σκοπούς, τα μέσα και τις συνθήκες και εκλαμβάνει τη δράση ως διαδικασία με χρονική διάρκεια, δηλαδή ως ιστορία. Είναι σε αυτό το σημείο πάντως που η γλώσσα της κοινωνικής δράσης απορροφάται από τη γλώσσα του κοινωνικού συστήματος. Από το συνδυασμό της αρχής ότι η δράση εγείρεται σε καταστάσεις και του αξιώματος της συναίνεσης, οι δράσεις συστηματοποιούνται με βάση κεντρικές αξίες. Έτσι, στη σύνθεση που ακολουθεί, τα δρώντα πρόσωπα αντλούν τους ορισμούς καταστάσεων από το κεντρικό σύστημα αξιών μέσω της εσωτερίκευσης των κοινωνικών ρόλων που σε τελική ανάλυση ορίζονται από αυτό το σύστημα» (Dawe, 1970, 211).

Την προοπτική του Weber υιοθέτησε σε μεγάλο βαθμό και ο A. Schutz (1967), ο θεμελιωτής της φαινομενολογικής κοινωνιολογίας. Ο Schutz κατέστησε το νόημα που τα δρώντα πρόσωπα αποδίδουν στη δράση τους κεντρικό σημείο της κοινωνιολογικής του ανάλυσης, αλλά άσκησε και κριτική στον Weber, θεωρώντας ότι η έννοια της νοηματικής δράσης του Weber δεν είναι πλήρως ικανοποιητική κατά το ότι το νόημα στην ανάλυσή του εμφανίζεται σε μεγάλη έκταση διαχωρισμένο από το δρων πρόσωπο. Η ε-

στίαση δηλαδή προσοχής του Weber δεν είναι ικανοποιητικά επικεντρωμένη στο νόημα που το δρων πρόσωπο αποδίδει στη δράση του, στο νόημα όπως το ίδιο το δρων πρόσωπο το ορίζει, αλλά σε σημαντικό βαθμό όπως το αντιλαμβάνεται και το ορίζει ο παρατηρητής, ο κοινωνικός επιστήμονας. Το νόημα έτσι καθίσταται «αντικειμενική» κατηγορία που κατά κάποιο τρόπο προβάλλεται στη δράση από τον παρατηρητή. Για να αποφύγει αυτό το διαχωρισμό ο Schutz καταφεύγει σε μια πολύπλοκη θεωρία της ανθρώπινης εμπειρίας κατά την οποία οι ανθρώπινες εμπειρίες εκτυλίσσονται σε συνεχή ροή (ρεύμα εμπειριών) και κατά την οποία η εμπειρία δεν έχει νόημα από μόνη της, αλλά μπορεί να της αποδοθεί νόημα με αναδρομική σκέψη, με σκέψη που γυρνά στο παρελθόν και εξετάζει την εμπειρία, όταν αυτή βρισκόταν σε εξέλιξη. Κατά τον ίδιο τρόπο που μπορεί κάποιος να εμπλέκεται σε αναδρομική σκέψη, μπορεί να εμπλέκεται και σε προοπτική σκέψη με την έννοια ότι μπορεί να προβάλλει μια σχεδιαζόμενη ενέργειά του στο μέλλον ως πραγματοποιημένη και τελειωμένη ενέργεια. Αυτή η προβολή της ενέργειας στο μέλλον και η θεώρησή της ως τελειωμένης υποδηλώνει ένα σχετικά σαφή προσανατολισμό που προσδιορίζεται από το νόημα και το σκοπό που έχει για το δρων πρόσωπο. Αν δεν μπορούσε να συμβεί αυτό, τότε οποιαδήποτε ενέργεια θα ήταν μια απλή ασύνειδη συμπεριφορά προσδιοριζόμενη αποκλειστικά από τις υπάρχουσες συνθήκες. Με αυτή την έννοια, ο Schutz θεωρεί ότι η δράση σε αντιδιαστολή προς την απλή συμπεριφορά είναι προϊόν πρόθεσης και σκέψης που αποτυπώνεται σε κάποιο σχέδιο (πλάνο) ενεργειών. Αλλά αυτό το σχέδιο δράσης που αναμένεται να εκπληρωθεί στο μέλλον, μπορεί να προβάλλεται και στο παρελθόν, στο παρελθόν ως προς τη χρονική στιγμή της σύλληψης ή και της διαδικασίας πραγματοποίησής του, και έτσι καθίσταται αντικείμενο σκέψης σαν να ήταν πραγματοποιημένο σχέδιο. Όπως σημειώνει ο ίδιος ο Schutz: «Το διακριτό χαρακτηριστικό της δράσης είναι ακριβώς ότι προσδιορίζεται από ένα σχέδιο που προηγείται αυτής σε χρόνο. Η δράση λοιπόν είναι συμπεριφορά σύμφωνα με ένα σχέδιο προβαλλόμενης συμπεριφοράς: και το σχέδιο δεν είναι τίποτε περισσότερο ή λιγότερο από την ίδια τη δράση, η οποία συλλαμβάνεται από τον νου και προσδιορίζεται σε μελλοντικό παρακεί-

μενο» (Schutz, 1964, τόμ. 2, 11). Είναι, με άλλα λόγια, η περίπτωση κατά την οποία σκέπτεται ένας ότι «όταν θα έχω κάνει αυτό κι' αυτό, τότε θα έχω επιτύχει αυτό το αποτέλεσμα». Ο Schutz θεωρεί ότι η ανθρώπινη δράση εμπλέκει αυτή τη διαδικασία σκέψης και μέσω αυτής το δρων πρόσωπο, αφού μπορεί να αποτιμήσει την κατάληξη, προσδιορίζει και το σκοπό και το νόημα της δράσης του. Το σχέδιο δράσης καθιστά τη δράση νοηματική και έτσι το νόημα της δράσης βρίσκεται στις προοπτικές που έχει το δρων πρόσωπο, όταν εμπλέκεται σε μια δραστηριότητα.

Ο Schutz κάνει και μια άλλη σημαντική διάκριση. Διακρίνει τα «για να κίνητρα» από τα «επειδή κίνητρα» στην ανθρώπινη δράση. Τα «για να κίνητρα» τα ορίζει ως κίνητρα προσανατολισμένα στο μέλλον και είναι περίπου ταυτόσημα με τους σκοπούς της δράσης, ενώ τα «επειδή κίνητρα» τα ορίζει ως κίνητρα που αναφέρονται στο παρελθόν και αφορούν τους άμεσους λόγους ή παράγοντες για τους οποίους εμπλέκεται κάποιος σε δραστηριότητες. Η διάκριση αυτή έχει σημαντικές συνέπειες και για την κοινωνιολογική εξήγηση της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης. Σύμφωνα με την προοπτική του Schutz, μια κοινωνική δράση μπορεί να εξηγηθεί, όταν καταστεί δυνατόν να δείχθει το νόημα που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν σε αυτή. Βέβαια η διαμόρφωση της κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης εμπεριέχει στοιχεία των συνθηκών και των χαρακτηριστικών των ατόμων. Σε καμιά περίπτωση όμως ο Schutz δεν δέχεται ότι είναι επαρκής μια εξήγηση, αν δεν καταστούν σαφή τα νοήματα και οι σκοποί που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στη δράση τους. Με αυτή την έννοια, η αντίληψη ότι μια δεδομένη δράση προκαλείται εξαιτίας ορισμένων συνθηκών ή ορισμένων χαρακτηριστικών του ατόμου, κάτι που γίνεται αποδεκτό από τη θετικιστική άποψη, δεν θεωρείται επαρκής. Έτσι, ο Schutz ορίζει την κοινωνική δράση ως δράση της οποίας τα «για να κίνητρα» περιλαμβάνουν αναφορά στο «ρεύμα εμπειρίας» κάποιου άλλου, όταν δηλαδή ο σκοπός και το νόημα της δράσης λαμβάνει υπόψη και υπολογίζει τον άλλο, όταν διαμορφώνει τη δράση του σε αναφορά προς τη σκέψη και τους σκοπούς του άλλου. Όταν η κοινωνική δράση, όπως ορίζεται με τον παραπάνω τρόπο, λαμβάνει χώρα και στις δυο πλευρές ταυτόχρονα, όταν ένα δρων πρόσωπο στρέφει την

στίαση δηλαδή προσοχής του Weber δεν είναι ικανοποιητικά επικεντρωμένη στο νόημα που το δρων πρόσωπο αποδίδει στη δράση του, στο νόημα όπως το ίδιο το δρων πρόσωπο το ορίζει, αλλά σε σημαντικό βαθμό όπως το αντιλαμβάνεται και το ορίζει ο παρατηρητής, ο κοινωνικός επιστήμονας. Το νόημα έτσι καθίσταται «αντικειμενική» κατηγορία που κατά κάποιο τρόπο προβάλλεται στη δράση από τον παρατηρητή. Για να αποφύγει αυτό το διαχωρισμό ο Schutz καταφεύγει σε μια πολύπλοκη θεωρία της ανθρώπινης εμπειρίας κατά την οποία οι ανθρώπινες εμπειρίες εκτυλίσσονται σε συνεχή ροή (ρεύμα εμπειριών) και κατά την οποία η εμπειρία δεν έχει νόημα από μόνη της, αλλά μπορεί να της αποδοθεί νόημα με αναδρομική σκέψη, με σκέψη που γυρνά στο παρελθόν και εξετάζει την εμπειρία, όταν αυτή βρισκόταν σε εξέλιξη. Κατά τον ίδιο τρόπο που μπορεί κάποιος να εμπλέκεται σε αναδρομική σκέψη, μπορεί να εμπλέκεται και σε προοπτική σκέψη με την έννοια ότι μπορεί να προβάλλει μια σχεδιαζόμενη ενέργειά του στο μέλλον ως πραγματοποιημένη και τελειωμένη ενέργεια. Αυτή η προβολή της ενέργειας στο μέλλον και η θεώρησή της ως τελειωμένης υποδηλώνει ένα σχετικά σαφή προσανατολισμό που προσδιορίζεται από το νόημα και το σκοπό που έχει για το δρων πρόσωπο. Αν δεν μπορούσε να συμβεί αυτό, τότε οποιαδήποτε ενέργεια θα ήταν μια απλή ασύνειδη συμπεριφορά προσδιοριζόμενη αποκλειστικά από τις υπάρχουσες συνθήκες. Με αυτή την έννοια, ο Schutz θεωρεί ότι η δράση σε αντιδιαστολή προς την απλή συμπεριφορά είναι προϊόν πρόθεσης και σκέψης που αποτυπώνεται σε κάποιο σχέδιο (πλάνο) ενεργειών. Αλλά αυτό το σχέδιο δράσης που αναμένεται να εκπληρωθεί στο μέλλον, μπορεί να προβάλλεται και στο παρελθόν, στο παρελθόν ως προς τη χρονική στιγμή της σύλληψης ή και της διαδικασίας πραγματοποίησής του, και έτσι καθίσταται αντικείμενο σκέψης σαν να ήταν πραγματοποιημένο σχέδιο. Όπως σημειώνει ο ίδιος ο Schutz: «Το διακριτό χαρακτηριστικό της δράσης είναι ακριβώς ότι προσδιορίζεται από ένα σχέδιο που προηγείται αυτής σε χρόνο. Η δράση λοιπόν είναι συμπεριφορά σύμφωνα με ένα σχέδιο προβαλλόμενης συμπεριφοράς: και το σχέδιο δεν είναι τίποτε περισσότερο ή λιγότερο από την ίδια τη δράση, η οποία συλλαμβάνεται από τον νου και προσδιορίζεται σε μελλοντικό παρακεί-

μενο» (Schutz, 1964, τόμ. 2, 11). Είναι, με άλλα λόγια, η περίπτωση κατά την οποία σκέπτεται ένας ότι «όταν θα έχω κάνει αυτό κι' αυτό, τότε θα έχω επιτύχει αυτό το αποτέλεσμα». Ο Schutz θεωρεί ότι η ανθρώπινη δράση εμπλέκει αυτή τη διαδικασία σκέψης και μέσω αυτής το δρων πρόσωπο, αφού μπορεί να αποτιμήσει την κατάληξη, προσδιορίζει και το σκοπό και το νόημα της δράσης του. Το σχέδιο δράσης καθιστά τη δράση νοηματική και έτσι το νόημα της δράσης βρίσκεται στις προοπτικές που έχει το δρων πρόσωπο, όταν εμπλέκεται σε μια δραστηριότητα.

Ο Schutz κάνει και μια άλλη σημαντική διάκριση. Διακρίνει τα «για να κίνητρα» από τα «επειδή κίνητρα» στην ανθρώπινη δράση. Τα «για να κίνητρα» τα ορίζει ως κίνητρα προσανατολισμένα στο μέλλον και είναι περίπου ταυτόσημα με τους σκοπούς της δράσης, ενώ τα «επειδή κίνητρα» τα ορίζει ως κίνητρα που αναφέρονται στο παρελθόν και αφορούν τους άμεσους λόγους ή παράγοντες για τους οποίους εμπλέκεται κάποιος σε δραστηριότητες. Η διάκριση αυτή έχει σημαντικές συνέπειες και για την κοινωνιολογική εξήγηση της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης. Σύμφωνα με την προοπτική του Schutz, μια κοινωνική δράση μπορεί να εξηγηθεί, όταν καταστεί δυνατόν να δείχθει το νόημα που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν σε αυτή. Βέβαια η διαμόρφωση της κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης εμπεριέχει στοιχεία των συνθηκών και των χαρακτηριστικών των ατόμων. Σε καμιά περίπτωση όμως ο Schutz δεν δέχεται ότι είναι επαρκής μια εξήγηση, αν δεν καταστούν σαφή τα νοήματα και οι σκοποί που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στη δράση τους. Με αυτή την έννοια, η αντίληψη ότι μια δεδομένη δράση προκαλείται εξαιτίας ορισμένων συνθηκών ή ορισμένων χαρακτηριστικών του ατόμου, κάτι που γίνεται αποδεκτό από τη θετικιστική άποψη, δεν θεωρείται επαρκής. Έτσι, ο Schutz ορίζει την κοινωνική δράση ως δράση της οποίας τα «για να κίνητρα» περιλαμβάνουν αναφορά στο «ρεύμα εμπειρίας» κάποιου άλλου, όταν δηλαδή ο σκοπός και το νόημα της δράσης λαμβάνει υπόψη και υπολογίζει τον άλλο, όταν διαμορφώνει τη δράση του σε αναφορά προς τη σκέψη και τους σκοπούς του άλλου. Όταν η κοινωνική δράση, όπως ορίζεται με τον παραπάνω τρόπο, λαμβάνει χώρα και στις δυο πλευρές ταυτόχρονα, όταν ένα δρων πρόσωπο στρέφει την

προσοχή του σε κάποιο άλλο δρών πρόσωπο και αυτό το τελευταίο στο προηγούμενο, τότε έχουμε το φαινόμενο της κοινωνικής αλληλενέργειας.

Στην ερμηνευτική θεωρία της κοινωνικής δράσης είναι σαφής η ύπαρξη κάποιας δυσκολίας να περιληφθούν θέματα κοινωνικής δομής και συστημάτων, εφόσον έχει προτεραιότητα το νόημα και ο σκοπός που τα δρώντα πρόσωπα αποδίδουν στη δράση τους. Ο ίδιος ο Schutz φαίνεται να είναι αμείψιμος στο ερώτημα της σχέσης του δρώντος προσώπου με μια προσδιοριστική για τη δράση του κοινωνική δομή.

Από τη σύντομη αυτή παρουσίαση της θετικιστικής και της ερμηνευτικής θεωρίας γίνεται σαφής μια βασική διαφορά ανάμεσά τους. Κατά την ερμηνευτική θεωρία η ανάλυση της κοινωνικής δράσης ως δράσης με σκοπό και νόημα που καθορίζεται από τα δρώντα πρόσωπα αποτελεί πάντοτε αφετηρία εκκίνησης στην κοινωνιολογική ανάλυση, ενώ κατά τη θετικιστική θεωρία οι σκοποί και τα νοήματα των δρώντων προσώπων ενσωματώνονται σε κάθε κοινωνικό σύστημα στο οποίο δρουν και επομένως η κοινωνιολογική ανάλυση μπορεί να αρχίζει από τα στοιχεία του κοινωνικού συστήματος. Είναι επίσης φανερό ότι από τις προοπτικές που συζητούνται εδώ για την κοινωνιολογία του σχολείου και της σχολικής τάξης οι δομικές προοπτικές υιοθετούν ως προς την κοινωνική δράση τη θετικιστική θεωρία, ενώ οι ερμηνευτικές την ερμηνευτική.

β. Θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας

Η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας έχει τις ρίζες της σε ορισμένες βασικές θεωρήσεις του G. H. Mead (1972) για την ανθρώπινη συμπεριφορά, όπως τη διάκριση μεταξύ συμβολικής και μη-συμβολικής επικοινωνίας, την ανάπτυξη της αντίληψης του εαυτού, την ιδέα της ανάληψης του ρόλου του άλλου, κ.λ.π. Στη συνέχεια όμως αναπτύχθηκε με τη συνεισφορά του έργου σημαντικών κοινωνιολόγων, όπως του Blumer (1969) και του Goffman (1961, 1969) και επηρέασε σημαντικά τη θεωρία των ρόλων και της κοινωνικοποίησης, καθώς και την κοινωνιολογία της αποκλί-νουσας και «εγκληματικής» συμπεριφοράς και απετέλεσε τη θε-

ωρητική βάση για την ανάπτυξη της θεωρίας της ετικετοποίησης, των στερεοτύπων και του κοινωνικού στίγματος.

Η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας επικεντρώνει την προσοχή της, όπως δηλώνει και η ονομασία της, στη διαδικασία της συμβολικής αλληλενέργειας μεταξύ ατόμων, της αλληλενέργειας δηλαδή κατά την οποία τα δρώντα πρόσωπα ανταλλάσσουν νοήματα και πρακτικές δράσης μέσω συμβόλων, γλωσσικών ή άλλων. Σύμβολο είναι κάτι που «στέκει» στη θέση κάτι άλλου. Η λέξη «δέντρο», για παράδειγμα, είναι σύμβολο με το οποίο αναπαριστάνεται το αντικείμενο, δηλαδή το πραγματικό δέντρο. Βασική προϋπόθεση από την οποία αρχίζει την ανάλυση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας είναι ότι τα δρώντα πρόσωπα, όταν βρεθούν σε μια κοινωνική κατάσταση, αναζητούν «ενδείξεις» για το είδος συμπεριφοράς που είναι κατάλληλο για τη δεδομένη κατάσταση, καθώς επίσης και «ενδείξεις» για να ερμηνεύσουν τις προθέσεις και τους σκοπούς που έχουν οι άλλοι συμμετέχοντες στην κατάσταση. Προσανατολίζει έτσι την προσοχή στις διαδικασίες της διαπροσωπικής αλληλενέργειας και στις διαδικασίες που χρησιμοποιούνται για να «βγει νόημα» από αυτά που λένε και κάνουν οι συμμετέχοντες. Έτσι, η κοινωνική δράση και αλληλενέργεια θεωρείται ότι εκτυλίσσεται με βάση νοήματα που δημιουργούν και ανταλλάσσουν αυτοί που εμπλέκονται σε αυτή και, κατά συνέπεια, η κατανόηση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας απαιτεί κατανόηση των νοημάτων που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στις δραστηριότητές τους και στις δραστηριότητες ο ένας του άλλου. Τα νοήματα δεν είναι εγγενή χαρακτηριστικά των πραγμάτων ή φαινομένων ούτε αποτελούν καθιερωμένες ιδιότητές τους, αλλά εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από το πλαίσιο της αλληλενέργειας και δημιουργούνται, αναπτύσσονται και αλλάζουν από τα δρώντα πρόσωπα κατά τη διαδικασία αλληλενέργειας. Η απόδοση νοημάτων στο πλαίσιο μιας κατάστασης συνιστά αυτό που ο Thomas (1966) ονόμασε «ορισμό της κατάστασης» και που κατά τη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας έχει σημαντικές συνέπειες για τη διαμόρφωση της δράσης. Με άλλα λόγια, ο τρόπος με τον οποίο ορίζουν μια κατάσταση τα δρώντα πρόσωπα, τα νοήματα που αποδίδουν σε αυτή, συνιστούν

προσοχή του σε κάποιο άλλο δρών πρόσωπο και αυτό το τελευταίο στο προηγούμενο, τότε έχουμε το φαινόμενο της κοινωνικής αλληλενέργειας.

Στην ερμηνευτική θεωρία της κοινωνικής δράσης είναι σαφής η ύπαρξη κάποιας δυσκολίας να περιληφθούν θέματα κοινωνικής δομής και συστημάτων, εφόσον έχει προτεραιότητα το νόημα και ο σκοπός που τα δρώντα πρόσωπα αποδίδουν στη δράση τους. Ο ίδιος ο Schutz φαίνεται να είναι αμείψιμος στο ερώτημα της σχέσης του δρώντος προσώπου με μια προσδιοριστική για τη δράση του κοινωνική δομή.

Από τη σύντομη αυτή παρουσίαση της θετικιστικής και της ερμηνευτικής θεωρίας γίνεται σαφής μια βασική διαφορά ανάμεσά τους. Κατά την ερμηνευτική θεωρία η ανάλυση της κοινωνικής δράσης ως δράσης με σκοπό και νόημα που καθορίζεται από τα δρώντα πρόσωπα αποτελεί πάντοτε αφετηρία εκκίνησης στην κοινωνιολογική ανάλυση, ενώ κατά τη θετικιστική θεωρία οι σκοποί και τα νοήματα των δρώντων προσώπων ενσωματώνονται σε κάθε κοινωνικό σύστημα στο οποίο δρουν και επομένως η κοινωνιολογική ανάλυση μπορεί να αρχίζει από τα στοιχεία του κοινωνικού συστήματος. Είναι επίσης φανερό ότι από τις προοπτικές που συζητούνται εδώ για την κοινωνιολογία του σχολείου και της σχολικής τάξης οι δομικές προοπτικές υιοθετούν ως προς την κοινωνική δράση τη θετικιστική θεωρία, ενώ οι ερμηνευτικές την ερμηνευτική.

β. Θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας

Η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας έχει τις ρίζες της σε ορισμένες βασικές θεωρήσεις του G. H. Mead (1972) για την ανθρώπινη συμπεριφορά, όπως τη διάκριση μεταξύ συμβολικής και μη-συμβολικής επικοινωνίας, την ανάπτυξη της αντίληψης του εαυτού, την ιδέα της ανάληψης του ρόλου του άλλου, κ.λ.π. Στη συνέχεια όμως αναπτύχθηκε με τη συνεισφορά του έργου σημαντικών κοινωνιολόγων, όπως του Blumer (1969) και του Goffman (1961, 1969) και επηρέασε σημαντικά τη θεωρία των ρόλων και της κοινωνικοποίησης, καθώς και την κοινωνιολογία της αποκλί-νουσας και «εγκληματικής» συμπεριφοράς και απετέλεσε τη θε-

ωρητική βάση για την ανάπτυξη της θεωρίας της ετικετοποίησης, των στερεοτύπων και του κοινωνικού στίγματος.

Η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας επικεντρώνει την προσοχή της, όπως δηλώνει και η ονομασία της, στη διαδικασία της συμβολικής αλληλενέργειας μεταξύ ατόμων, της αλληλενέργειας δηλαδή κατά την οποία τα δρώντα πρόσωπα ανταλλάσσουν νοήματα και πρακτικές δράσης μέσω συμβόλων, γλωσσικών ή άλλων. Σύμβολο είναι κάτι που «στέκει» στη θέση κάτι άλλου. Η λέξη «δέντρο», για παράδειγμα, είναι σύμβολο με το οποίο αναπαριστάνεται το αντικείμενο, δηλαδή το πραγματικό δέντρο. Βασική προϋπόθεση από την οποία αρχίζει την ανάλυση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας είναι ότι τα δρώντα πρόσωπα, όταν βρεθούν σε μια κοινωνική κατάσταση, αναζητούν «ενδείξεις» για το είδος συμπεριφοράς που είναι κατάλληλο για τη δεδομένη κατάσταση, καθώς επίσης και «ενδείξεις» για να ερμηνεύσουν τις προθέσεις και τους σκοπούς που έχουν οι άλλοι συμμετέχοντες στην κατάσταση. Προσανατολίζει έτσι την προσοχή στις διαδικασίες της διαπροσωπικής αλληλενέργειας και στις διαδικασίες που χρησιμοποιούνται για να «βγει νόημα» από αυτά που λένε και κάνουν οι συμμετέχοντες. Έτσι, η κοινωνική δράση και αλληλενέργεια θεωρείται ότι εκτυλίσσεται με βάση νοήματα που δημιουργούν και ανταλλάσσουν αυτοί που εμπλέκονται σε αυτή και, κατά συνέπεια, η κατανόηση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας απαιτεί κατανόηση των νοημάτων που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στις δραστηριότητές τους και στις δραστηριότητες ο ένας του άλλου. Τα νοήματα δεν είναι εγγενή χαρακτηριστικά των πραγμάτων ή φαινομένων ούτε αποτελούν καθιερωμένες ιδιότητές τους, αλλά εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από το πλαίσιο της αλληλενέργειας και δημιουργούνται, αναπτύσσονται και αλλάζουν από τα δρώντα πρόσωπα κατά τη διαδικασία αλληλενέργειας. Η απόδοση νοημάτων στο πλαίσιο μιας κατάστασης συνιστά αυτό που ο Thomas (1966) ονόμασε «ορισμό της κατάστασης» και που κατά τη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας έχει σημαντικές συνέπειες για τη διαμόρφωση της δράσης. Με άλλα λόγια, ο τρόπος με τον οποίο ορίζουν μια κατάσταση τα δρώντα πρόσωπα, τα νοήματα που αποδίδουν σε αυτή, συνιστούν

την αντίληψή τους για τη φύση της πραγματικότητας της κατάστασης με βάση την οποία δομούν τον τρόπο με τον οποίο θα ενεργήσουν.

Μια άλλη διάσταση με βάση την οποία διαμορφώνεται η δράση κατά τη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας είναι η αντίληψη του εαυτού. Η ανάπτυξη της αντίληψης του εαυτού θεωρείται ότι είναι αποτέλεσμα σκέψης των αντιδράσεων που οι άλλοι εκδηλώνουν προς το άτομο, έχει σχέση δηλαδή με την ερμηνεία που κάθε πρόσωπο δίνει στον τρόπο με τον οποίο το βλέπουν και το αντιμετωπίζουν οι άλλοι. Ο Cooley (1922) εκφράζει αυτή τη διαδικασία ανάπτυξης του εαυτού με τον όρο «εαυτός-καθρέπτης» ή «εαυτός όπως φαίνεται στον καθρέπτη» (looking-glass self), με την έννοια ότι οι άλλοι λειτουργούν ως καθρέπτες μέσα στους οποίους βλέπουμε τον εαυτό μας. Η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας λοιπόν υποστηρίζει ότι η αντίληψη του εαυτού προκύπτει μέσω διαδικασιών αλληλενέργειας με άλλους. Η αντίληψη του εαυτού είναι σημαντική για την κοινωνική δράση, γιατί ο ορισμός μιας κατάστασης, τα νοήματα που το δρών πρόσωπο αποδίδει στην κατάσταση, περιλαμβάνει και μια ερμηνεία και έναν ορισμό της σχέσης του εαυτού με την κατάσταση. Μια τέτοια διαδικασία καθίσταται δυνατή από τη δυνατότητα που έχουν τα ανθρώπινα όντα να αλληλενεργούν όχι μόνο με άλλους, αλλά και με τον εαυτό τους (εαυτο-αλληλενέργεια), να κάνουν δηλαδή νύξεις και εισηγήσεις στον εαυτό τους για τα νοήματα των δεδομένων της κατάστασης και της δράσης των άλλων και για τον καταλληλότερο τρόπο διαμόρφωσης της δικής τους δράσης.

Σε αντίθεση προς το δομολειτουργισμό, η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας δεν δέχεται ότι η κοινωνική δομή ή οργάνωση καθορίζει την κοινωνική δράση και συμπεριφορά των ανθρώπων. Η κοινωνική δομή ή οργάνωση συνιστά ένα πλαίσιο συνθηκών για δράση, αλλά οι ερμηνείες καταστάσεων στις οποίες έχουν τη δυνατότητα να εμπλέκονται τα δρώντα πρόσωπα δεν καθιστούν αυτή τη δομή καθοριστικό παράγοντα. Ο Blumer διατυπώνει με τον εξής τρόπο το ρόλο της κοινωνικής οργάνωσης στη διαμόρφωση της κοινωνικής δράσης: «Από την άποψη της συμβολικής αλληλενέργειας, κοινωνική οργάνωση είναι ένα

πλαίσιο μέσα στο οποίο οι δρώσες μονάδες αναπτύσσουν τις δράσεις τους. Δομικά χαρακτηριστικά όπως 'κουλτούρα', 'κοινωνικά συστήματα', 'κοινωνική στρωμάτωση' ή 'κοινωνικοί ρόλοι' θέτουν συνθήκες για τη δράση τους, αλλά δεν καθορίζουν τη δράση τους. Οι άνθρωποι - δηλαδή, οι δρώσες μονάδες - δεν δρουν προς την κουλτούρα, την κοινωνική δομή ή τα παρόμοια δρουν προς καταστάσεις. Η κοινωνική οργάνωση εισέρχεται στη δράση μόνο κατά την έκταση που διαμορφώνει καταστάσεις στις οποίες δρουν οι άνθρωποι και κατά την έκταση που προμηθεύει καθορισμένα σύνολα συμβόλων, τα οποία χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στις ερμηνείες καταστάσεών τους» (Blumer, 1969, 87-88).

Με βάση τις παραπάνω θεωρήσεις η κοινωνία, σύμφωνα με τη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας, συνίσταται από την κοινωνική δράση των ανθρώπων, η οποία διαμορφώνεται μέσω της επικοινωνίας και της ανταλλαγής νοημάτων, της ερμηνείας καταστάσεων και της ερμηνείας της δράσης του ενός προς τον άλλο. Κεντρικό επομένως σημείο κοινωνιολογικής ανάλυσης αποτελούν οι διαδικασίες με τις οποίες συγκροτούνται και καθιερώνονται νοήματα. Οι σχετικές αναλύσεις όσων ακολουθούν αυτή τη θεωρία δέχονται ότι τα νοήματα προκύπτουν στο πλαίσιο της αλληλενέργειας και μέσω ποικίλων διαδικασιών, όπως, για παράδειγμα, μέσω προσχηματισμένων αντιλήψεων για τα χαρακτηριστικά διαφόρων κοινωνικών κατηγοριών ανθρώπων, μέσω εξηγήσεων και διαπραγμάτευσης μεταξύ αλληλενεργούντων προσώπων, μέσω του ορισμού των χαρακτηριστικών του ρόλου κ.λ.π. Σχετικά με την έννοια του ρόλου πρέπει να τονισθεί ότι διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο νοείται ο ρόλος στη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας από τον τρόπο με τον οποίο νοείται στο δομολειτουργισμό. Κατά τον δομολειτουργισμό, οι ρόλοι θεωρούνται ότι κατά κάποιο τρόπο παρέχονται από το κοινωνικό σύστημα, είναι δεδομένοι, και απομένει στα άτομα να τους ενεργοποιήσουν, να ακολουθήσουν τις κατευθύνσεις που περιέχουν για τη συμπεριφορά τους. Κατά τη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας, οι ρόλοι είναι ασαφείς και πολύ γενικοί και στην καλύτερη περίπτωση συνιστούν πολύ γενικές οδηγίες για δράση. Αυτά τα γνωρίσματα παρέχουν στα δρώντα πρόσωπα μεγάλα περιθώρια για ορισμό των χαρακτηριστικών του ρόλου σε κάθε δεδομέ-

την αντίληψή τους για τη φύση της πραγματικότητας της κατάστασης με βάση την οποία δομούν τον τρόπο με τον οποίο θα ενεργήσουν.

Μια άλλη διάσταση με βάση την οποία διαμορφώνεται η δράση κατά τη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας είναι η αντίληψη του εαυτού. Η ανάπτυξη της αντίληψης του εαυτού θεωρείται ότι είναι αποτέλεσμα σκέψης των αντιδράσεων που οι άλλοι εκδηλώνουν προς το άτομο, έχει σχέση δηλαδή με την ερμηνεία που κάθε πρόσωπο δίνει στον τρόπο με τον οποίο το βλέπουν και το αντιμετωπίζουν οι άλλοι. Ο Cooley (1922) εκφράζει αυτή τη διαδικασία ανάπτυξης του εαυτού με τον όρο «εαυτός-καθρέπτης» ή «εαυτός όπως φαίνεται στον καθρέπτη» (looking-glass self), με την έννοια ότι οι άλλοι λειτουργούν ως καθρέπτες μέσα στους οποίους βλέπουμε τον εαυτό μας. Η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας λοιπόν υποστηρίζει ότι η αντίληψη του εαυτού προκύπτει μέσω διαδικασιών αλληλενέργειας με άλλους. Η αντίληψη του εαυτού είναι σημαντική για την κοινωνική δράση, γιατί ο ορισμός μιας κατάστασης, τα νοήματα που το δρών πρόσωπο αποδίδει στην κατάσταση, περιλαμβάνει και μια ερμηνεία και έναν ορισμό της σχέσης του εαυτού με την κατάσταση. Μια τέτοια διαδικασία καθίσταται δυνατή από τη δυνατότητα που έχουν τα ανθρώπινα όντα να αλληλενεργούν όχι μόνο με άλλους, αλλά και με τον εαυτό τους (εαυτο-αλληλενέργεια), να κάνουν δηλαδή νύξεις και εισηγήσεις στον εαυτό τους για τα νοήματα των δεδομένων της κατάστασης και της δράσης των άλλων και για τον καταλληλότερο τρόπο διαμόρφωσης της δικής τους δράσης.

Σε αντίθεση προς το δομολειτουργισμό, η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας δεν δέχεται ότι η κοινωνική δομή ή οργάνωση καθορίζει την κοινωνική δράση και συμπεριφορά των ανθρώπων. Η κοινωνική δομή ή οργάνωση συνιστά ένα πλαίσιο συνθηκών για δράση, αλλά οι ερμηνείες καταστάσεων στις οποίες έχουν τη δυνατότητα να εμπλέκονται τα δρώντα πρόσωπα δεν καθιστούν αυτή τη δομή καθοριστικό παράγοντα. Ο Blumer διατυπώνει με τον εξής τρόπο το ρόλο της κοινωνικής οργάνωσης στη διαμόρφωση της κοινωνικής δράσης: «Από την άποψη της συμβολικής αλληλενέργειας, κοινωνική οργάνωση είναι ένα

πλαίσιο μέσα στο οποίο οι δρώσες μονάδες αναπτύσσουν τις δράσεις τους. Δομικά χαρακτηριστικά όπως 'κουλτούρα', 'κοινωνικά συστήματα', 'κοινωνική στρωμάτωση' ή 'κοινωνικοί ρόλοι' θέτουν συνθήκες για τη δράση τους, αλλά δεν καθορίζουν τη δράση τους. Οι άνθρωποι - δηλαδή, οι δρώσες μονάδες - δεν δρουν προς την κουλτούρα, την κοινωνική δομή ή τα παρόμοια δρουν προς καταστάσεις. Η κοινωνική οργάνωση εισέρχεται στη δράση μόνο κατά την έκταση που διαμορφώνει καταστάσεις στις οποίες δρουν οι άνθρωποι και κατά την έκταση που προμηθεύει καθορισμένα σύνολα συμβόλων, τα οποία χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στις ερμηνείες καταστάσεών τους» (Blumer, 1969, 87-88).

Με βάση τις παραπάνω θεωρήσεις η κοινωνία, σύμφωνα με τη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας, συνίσταται από την κοινωνική δράση των ανθρώπων, η οποία διαμορφώνεται μέσω της επικοινωνίας και της ανταλλαγής νοημάτων, της ερμηνείας καταστάσεων και της ερμηνείας της δράσης του ενός προς τον άλλο. Κεντρικό επομένως σημείο κοινωνιολογικής ανάλυσης αποτελούν οι διαδικασίες με τις οποίες συγκροτούνται και καθιερώνονται νοήματα. Οι σχετικές αναλύσεις όσων ακολουθούν αυτή τη θεωρία δέχονται ότι τα νοήματα προκύπτουν στο πλαίσιο της αλληλενέργειας και μέσω ποικίλων διαδικασιών, όπως, για παράδειγμα, μέσω προσχηματισμένων αντιλήψεων για τα χαρακτηριστικά διαφόρων κοινωνικών κατηγοριών ανθρώπων, μέσω εξηγήσεων και διαπραγμάτευσης μεταξύ αλληλενεργούντων προσώπων, μέσω του ορισμού των χαρακτηριστικών του ρόλου κ.λ.π. Σχετικά με την έννοια του ρόλου πρέπει να τονισθεί ότι διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο νοείται ο ρόλος στη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας από τον τρόπο με τον οποίο νοείται στο δομολειτουργισμό. Κατά τον δομολειτουργισμό, οι ρόλοι θεωρούνται ότι κατά κάποιο τρόπο παρέχονται από το κοινωνικό σύστημα, είναι δεδομένοι, και απομένει στα άτομα να τους ενεργοποιήσουν, να ακολουθήσουν τις κατευθύνσεις που περιέχουν για τη συμπεριφορά τους. Κατά τη θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας, οι ρόλοι είναι ασαφείς και πολύ γενικοί και στην καλύτερη περίπτωση συνιστούν πολύ γενικές οδηγίες για δράση. Αυτά τα γνωρίσματα παρέχουν στα δρώντα πρόσωπα μεγάλα περιθώρια για ορισμό των χαρακτηριστικών του ρόλου σε κάθε δεδομέ-

νη κατάσταση και για δημιουργική δράση. Εκείνο που έχει σημασία από αυτή την άποψη είναι το νόημα που το δρων πρόσωπο δίδει στο ρόλο του και ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται οι ρόλοι σε καταστάσεις αλληλενέργειας.

Ο Blumer συνοψίζει με τον ακόλουθο τρόπο τις βασικές αρχές της θεωρίας της συμβολικής αλληλενέργειας: «Η ανθρώπινη ομαδική ζωή αποτελείται από το συνταίριασμα του ενός προς τον άλλον των τρόπων δράσης των συμμετεχόντων σε μια κατάσταση ένας τέτοιος συντονισμός δράσεων πραγματοποιείται μέσω των ενδείξεων που 'εκπέμπουν' οι συμμετέχοντες ο ένας προς τον άλλο ως προς το πώς σκοπεύουν να ενεργήσουν και, στη συνέχεια, μέσω της ερμηνείας τέτοιων ενδείξεων από τους άλλους' από μια τέτοια αλληλενέργεια οι άνθρωποι διαμορφώνουν τα αντικείμενα που συγκροτούν τους κόσμους τους' οι άνθρωποι τείνουν να δρουν προς τα αντικείμενά τους με βάση το νόημα που αυτά τα αντικείμενα έχουν γι' αυτούς' τα ανθρώπινα όντα αντιμετωπίζουν τον κόσμο τους ως οργανισμοί που έχουν αναπτύξει 'εαυτούς', πράγμα που δίνει τη δυνατότητα σε καθέναν να κάνει υποδείξεις προς τον εαυτό του' η ανθρώπινη δράση συγκροτείται από το δρων πρόσωπο με βάση ό,τι παρατηρεί, ερμηνεύει και αξιολογεί και η διασύνδεση μιας τέτοιας συνεχούς δράσης συγκροτεί οργανισμούς, θεσμούς και απεριόριστα συμπλέγματα αλληλεξαρτώμενων σχέσεων» (Blumer, 1969, 49).

Από τα παραπάνω εύκολα συνάγεται ότι η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας δεν ευνοεί μια θετικιστική προσέγγιση στη μελέτη της κοινωνίας. Οι θιασώτες αυτής της προοπτικής δεν αρνούνται βέβαια εξολοκλήρου την προσπάθεια στην κοινωνιολογία για διερεύνηση και καθιέρωση αιτιωδών σχέσεων μεταξύ παραγόντων. Τείνουν όμως να μη δέχονται ότι τα στατιστικά δεδομένα και οι συσχετίσεις μεταξύ παραγόντων προσφέρουν κάτι τόσο σημαντικό και ουσιώδες στην κατανόηση της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς. Ο Blumer αρνείται γενικά ότι η διαδικασία απομόνωσης μεταβλητών και η παραδοχή ότι η μια συντελεί ή προκαλεί την εμφάνιση της άλλης μπορεί να οδηγήσει σε αξιόπιστη περιγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας, χωρίς αναφορά στην άποψη του δρώντος προσώπου για την κοινωνική κατάσταση στην οποία εκτυλίσσεται η δράση του. Ισχυρίζεται ότι

τα δεδομένα για τις ερμηνείες και τα νοήματα που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στις ποικίλες καταστάσεις της κοινωνικής ζωής συνιστούν ουσιαστικά δεδομένα προκειμένου να καταστεί δυνατή η καθιέρωση σχέσης μεταξύ παραγόντων. Γι' αυτούς τους λόγους προτείνει ότι η κοινωνιολογική έρευνα πρέπει να προσπαθεί να αποφεύγει την επιβολή προσχηματισμένων εννοιών και κατηγοριών στα δεδομένα που συγκεντρώνει και αναλύει και να επιδιώκει ως απαραίτητη προϋπόθεση την όσο το δυνατόν πιο άμεση γνώση της περιοχής της κοινωνικής ζωής που μελετά. Πρέπει, με άλλα λόγια, ο κοινωνιολόγος να προσπαθεί να «συλλαμβάνει» και να κατανοεί την άποψη του δρώντος προσώπου για την κοινωνική πραγματικότητα, τον τρόπο με τον οποίο εκτυλίσσεται η εμπειρία του σε δεδομένες κοινωνικές καταστάσεις, τις διαδικασίες ερμηνείας και απόδοσης νοήματος που το ίδιο το δρων πρόσωπο ακολουθεί. Πρέπει, συνοπτικά, να είναι σε θέση να «αναλαμβάνει» κατά κάποιο τρόπο τον ρόλο του δρώντος προσώπου, την κοινωνική δράση και αλληλενέργεια του οποίου μελετά, και να παρατηρεί έτσι την κατάσταση από τη δική του προοπτική.

γ. Φαινομενολογική κοινωνιολογία

Η φαινομενολογική κοινωνιολογία θεμελιώθηκε με το έργο του A. Schutz (1967), ο οποίος συνήγαγε τις συνέπειες που έχει η φαινομενολογική φιλοσοφία του Husserl για την ανάλυση και κατανόηση του κοινωνικού κόσμου. Ο Schutz στηριζόμενος στη φαινομενολογική θεωρία της εμπειρίας, της συνείδησης, της φύσης της πραγματικότητας του κόσμου κ.λ.π. προχώρησε σε ανάλυση της φύσης της κοινωνικής δράσης, των κοινωνικών σχέσεων, της κοινωνικής αλληλενέργειας, της φύσης του κοινωνικού κόσμου. Το παράδειγμα του Schutz ακολούθησαν πολλοί άλλοι κοινωνιολόγοι, όπως οι Berger και Luckmann (1967), οι οποίοι εφάρμοσαν τις βασικές αρχές της φαινομενολογίας στην μελέτη της κοινωνίας.

Αφετηρία εκκίνησης της φαινομενολογικής κοινωνιολογίας είναι η ανάλυση και περιγραφή του κόσμου της καθημερινής ζωής και των συνειδησιακών καταστάσεων που αντιστοιχούν και

νη κατάσταση και για δημιουργική δράση. Εκείνο που έχει σημασία από αυτή την άποψη είναι το νόημα που το δρων πρόσωπο δίδει στο ρόλο του και ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται οι ρόλοι σε καταστάσεις αλληλενέργειας.

Ο Blumer συνοψίζει με τον ακόλουθο τρόπο τις βασικές αρχές της θεωρίας της συμβολικής αλληλενέργειας: «Η ανθρώπινη ομαδική ζωή αποτελείται από το συνταίριασμα του ενός προς τον άλλον των τρόπων δράσης των συμμετεχόντων σε μια κατάσταση ένας τέτοιος συντονισμός δράσεων πραγματοποιείται μέσω των ενδείξεων που 'εκπέμπουν' οι συμμετέχοντες ο ένας προς τον άλλο ως προς το πώς σκοπεύουν να ενεργήσουν και, στη συνέχεια, μέσω της ερμηνείας τέτοιων ενδείξεων από τους άλλους' από μια τέτοια αλληλενέργεια οι άνθρωποι διαμορφώνουν τα αντικείμενα που συγκροτούν τους κόσμους τους' οι άνθρωποι τείνουν να δρουν προς τα αντικείμενά τους με βάση το νόημα που αυτά τα αντικείμενα έχουν γι' αυτούς' τα ανθρώπινα όντα αντιμετωπίζουν τον κόσμο τους ως οργανισμοί που έχουν αναπτύξει 'εαυτούς', πράγμα που δίνει τη δυνατότητα σε καθέναν να κάνει υποδείξεις προς τον εαυτό του' η ανθρώπινη δράση συγκροτείται από το δρων πρόσωπο με βάση ό,τι παρατηρεί, ερμηνεύει και αξιολογεί και η διασύνδεση μιας τέτοιας συνεχούς δράσης συγκροτεί οργανισμούς, θεσμούς και απεριόριστα συμπλέγματα αλληλεξαρτώμενων σχέσεων» (Blumer, 1969, 49).

Από τα παραπάνω εύκολα συνάγεται ότι η θεωρία της συμβολικής αλληλενέργειας δεν ευνοεί μια θετικιστική προσέγγιση στη μελέτη της κοινωνίας. Οι θιασώτες αυτής της προοπτικής δεν αρνούνται βέβαια εξολοκλήρου την προσπάθεια στην κοινωνιολογία για διερεύνηση και καθιέρωση αιτιωδών σχέσεων μεταξύ παραγόντων. Τείνουν όμως να μη δέχονται ότι τα στατιστικά δεδομένα και οι συσχετίσεις μεταξύ παραγόντων προσφέρουν κάτι τόσο σημαντικό και ουσιώδες στην κατανόηση της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς. Ο Blumer αρνείται γενικά ότι η διαδικασία απομόνωσης μεταβλητών και η παραδοχή ότι η μια συντελεί ή προκαλεί την εμφάνιση της άλλης μπορεί να οδηγήσει σε αξιόπιστη περιγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας, χωρίς αναφορά στην άποψη του δρώντος προσώπου για την κοινωνική κατάσταση στην οποία εκτυλίσσεται η δράση του. Ισχυρίζεται ότι

τα δεδομένα για τις ερμηνείες και τα νοήματα που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στις ποικίλες καταστάσεις της κοινωνικής ζωής συνιστούν ουσιαστικά δεδομένα προκειμένου να καταστεί δυνατή η καθιέρωση σχέσης μεταξύ παραγόντων. Γι' αυτούς τους λόγους προτείνει ότι η κοινωνιολογική έρευνα πρέπει να προσπαθεί να αποφεύγει την επιβολή προσχηματισμένων εννοιών και κατηγοριών στα δεδομένα που συγκεντρώνει και αναλύει και να επιδιώκει ως απαραίτητη προϋπόθεση την όσο το δυνατόν πιο άμεση γνώση της περιοχής της κοινωνικής ζωής που μελετά. Πρέπει, με άλλα λόγια, ο κοινωνιολόγος να προσπαθεί να «συλλαμβάνει» και να κατανοεί την άποψη του δρώντος προσώπου για την κοινωνική πραγματικότητα, τον τρόπο με τον οποίο εκτυλίσσεται η εμπειρία του σε δεδομένες κοινωνικές καταστάσεις, τις διαδικασίες ερμηνείας και απόδοσης νοήματος που το ίδιο το δρων πρόσωπο ακολουθεί. Πρέπει, συνοπτικά, να είναι σε θέση να «αναλαμβάνει» κατά κάποιο τρόπο τον ρόλο του δρώντος προσώπου, την κοινωνική δράση και αλληλενέργεια του οποίου μελετά, και να παρατηρεί έτσι την κατάσταση από τη δική του προοπτική.

γ. Φαινομενολογική κοινωνιολογία

Η φαινομενολογική κοινωνιολογία θεμελιώθηκε με το έργο του A. Schutz (1967), ο οποίος συνήγαγε τις συνέπειες που έχει η φαινομενολογική φιλοσοφία του Husserl για την ανάλυση και κατανόηση του κοινωνικού κόσμου. Ο Schutz στηριζόμενος στη φαινομενολογική θεωρία της εμπειρίας, της συνείδησης, της φύσης της πραγματικότητας του κόσμου κ.λ.π. προχώρησε σε ανάλυση της φύσης της κοινωνικής δράσης, των κοινωνικών σχέσεων, της κοινωνικής αλληλενέργειας, της φύσης του κοινωνικού κόσμου. Το παράδειγμα του Schutz ακολούθησαν πολλοί άλλοι κοινωνιολόγοι, όπως οι Berger και Luckmann (1967), οι οποίοι εφάρμοσαν τις βασικές αρχές της φαινομενολογίας στην μελέτη της κοινωνίας.

Αφετηρία εκκίνησης της φαινομενολογικής κοινωνιολογίας είναι η ανάλυση και περιγραφή του κόσμου της καθημερινής ζωής και των συνειδησιακών καταστάσεων που αντιστοιχούν και

συνδέονται με αυτόν. Ο κόσμος της καθημερινής ζωής, η κοινωνική δράση και οι κοινωνικές σχέσεις σε αυτόν, συνιστούν για τη φαινομενολογική κοινωνιολογία την κατεξοχήν κοινωνική πραγματικότητα για τα κοινωνικώς δρώντα πρόσωπα, γιατί αυτός είναι που προσφέρεται άμεσα στην ανθρώπινη συνείδηση και εμπειρία. Ο κοινωνικός κόσμος βέβαια δεν συνίσταται μόνο από τον κόσμο της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Η κοινωνική δράση και οι κοινωνικές σχέσεις πραγματοποιούνται με ποικίλες μορφές και σε διάφορα επίπεδα της κοινωνικής ζωής και μπορούν έτσι να καταστούν αντικείμενα ανάλυσης και μελέτης σε διάφορα επίπεδα αφαίρεσης. Η πρωταρχική όμως κατάσταση και το πρωταρχικό δεδομένο στο οποίο στηρίζεται και αποκτά νόημα κάθε μορφή και επίπεδο κοινωνικής δράσης και κοινωνικών σχέσεων είναι η κοινωνική δράση και οι κοινωνικές σχέσεις που πραγματοποιούνται στην καθημερινή ζωή των μελών της κοινωνίας. Γι' αυτό η ανάλυση και περιγραφή του κοινωνικού κόσμου της καθημερινής ζωής συνιστά το πρώτιστο καθήκον για τη φαινομενολογική κοινωνιολογία.

Ο προσανατολισμός αυτός της φαινομενολογικής κοινωνιολογίας στηρίζεται στη βασική αρχή της ότι ο κοινωνικός κόσμος με όποια μορφή και όποιες ρυθμίσεις εμφανίζεται είναι δημιουργημα της δραστηριότητας των ανθρώπων· συγκροτείται και διατηρείται μέσω των κοινωνικών εμπειριών, της κοινωνικής δράσης και της κοινωνικής αλληλενέργειας. Τα μέλη της κοινωνίας κατά την κοινωνική δράση τους και αλληλενέργεια δεν θεωρούνται ως παθητικοί εκφραστές καθιερωμένων κανόνων, αξιών και σχέσεων, αλλά ως ενεργητικοί ερμηνευτές και «οικοδόμοι» της κοινωνικής πραγματικότητας. Τα δεδομένα έτσι της κοινωνίας δεν θεωρούνται ως προερχόμενα από κάποια καθιερωμένη, «εξωτερική» ως προς τα δρώντα πρόσωπα, κοινωνική δομή ούτε ως εγγενή σε κάποιο καθιερωμένο κοινωνικό σύστημα που επιβάλλονται για να προσδιορίσουν στα κοινωνικώς δρώντα πρόσωπα τους τρόπους δράσης και αλληλενέργειας. Αντίθετα, όλα τα δεδομένα της κοινωνίας θεωρούνται ως αποτέλεσμα της δραστηριότητας των ανθρώπων και προκύπτουν από τη δραστηριότητα της «προθετικής» συνείδησης να ταξινομεί τα δεδομένα της εμπειρίας σε ομάδες και κατηγορίες και να τα αντιμετωπίζει έτσι

ως «φαινόμενα» - μια λέξη από την οποία δημιουργήθηκε ο όρος «φαινομενολογία». Με την έννοια αυτή, όλες οι έννοιες και οι κατηγορίες με τις οποίες οργανώνουν οι άνθρωποι και κατανοούν τον κοινωνικό τους κόσμο και τις οποίες χρησιμοποιούν για να τον περιγράψουν συνιστούν εκφάνσεις της δραστηριότητάς τους να «βγάλουν νόημα» από την ποικιλία των κοινωνικών εμπειριών τους και να τις βάλουν σε τάξη. Απ' αυτή την άποψη, έργο της φαινομενολογικής κοινωνιολογίας είναι να αναλύσει την υποκειμενική κοινωνική εμπειρία των κοινωνικώς δρώντων προσώπων και τις διαδικασίες με τις οποίες ερμηνεύουν, αποδίδουν νόημα, ταξινομούν τις εμπειρίες τους και επιπλέον μέσω αυτής της ανάλυσης να προσφέρει δεδομένα για την κατανόηση του τρόπου και των διαδικασιών με τις οποίες οργανώνουν την κοινωνική τους δράση και αλληλενέργεια και διατηρούν ή μεταβάλλουν τα πρότυπα κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας που δημιουργούν.

Η ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση των δεδομένων της κοινωνικής εμπειρίας συντελεί στο να εμφανίζεται ο κοινωνικός κόσμος στη συνείδηση ως δεδομένος και σταθερός. Με άλλα λόγια, μέσω της ταξινόμησης και κατηγοριοποίησης ο κοινωνικός κόσμος, και κατεξοχήν ο κόσμος της καθημερινής ζωής, εμφανίζεται στη συνείδηση ως αντι-κείμενος, ως κόσμος «εξωτερικός» ως προς το δρων πρόσωπο που χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και ευταξία. Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί, κατά τη φαινομενολογική προοπτική, ενώ ο κοινωνικός κόσμος είναι δημιουργημα της δραστηριότητας των ανθρώπων, καταλήγει να εμφανίζεται ως αντι-κειμενικός και σταθερός, να εκλαμβάνεται ως δεδομένος και να παρεισφρεύει με αυτά τα χαρακτηριστικά στη διαμόρφωση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας στις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής. Ο Schutz, για να περιγράψει αυτή τη στάση απέναντι στον κοινωνικό κόσμο, χρησιμοποιεί τον όρο «φυσική στάση», στάση δηλαδή παρόμοια με αυτή που έχουν οι άνθρωποι απέναντι στα φυσικά πράγματα.

Η φυσική αυτή στάση δηλώνει τον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικώς δρων πρόσωπο εκλαμβάνει τον κοινωνικό κόσμο του προκειμένου να εκδηλώσει τις δραστηριότητές του σε αυτόν. Το σημείο αυτό αποσαφηνίζεται περισσότερο με τις έννοιες της

συνδέονται με αυτόν. Ο κόσμος της καθημερινής ζωής, η κοινωνική δράση και οι κοινωνικές σχέσεις σε αυτόν, συνιστούν για τη φαινομενολογική κοινωνιολογία την κατεξοχήν κοινωνική πραγματικότητα για τα κοινωνικώς δρώντα πρόσωπα, γιατί αυτός είναι που προσφέρεται άμεσα στην ανθρώπινη συνείδηση και εμπειρία. Ο κοινωνικός κόσμος βέβαια δεν συνίσταται μόνο από τον κόσμο της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Η κοινωνική δράση και οι κοινωνικές σχέσεις πραγματοποιούνται με ποικίλες μορφές και σε διάφορα επίπεδα της κοινωνικής ζωής και μπορούν έτσι να καταστούν αντικείμενα ανάλυσης και μελέτης σε διάφορα επίπεδα αφαίρεσης. Η πρωταρχική όμως κατάσταση και το πρωταρχικό δεδομένο στο οποίο στηρίζεται και αποκτά νόημα κάθε μορφή και επίπεδο κοινωνικής δράσης και κοινωνικών σχέσεων είναι η κοινωνική δράση και οι κοινωνικές σχέσεις που πραγματοποιούνται στην καθημερινή ζωή των μελών της κοινωνίας. Γι' αυτό η ανάλυση και περιγραφή του κοινωνικού κόσμου της καθημερινής ζωής συνιστά το πρώτιστο καθήκον για τη φαινομενολογική κοινωνιολογία.

Ο προσανατολισμός αυτός της φαινομενολογικής κοινωνιολογίας στηρίζεται στη βασική αρχή της ότι ο κοινωνικός κόσμος με όποια μορφή και όποιες ρυθμίσεις εμφανίζεται είναι δημιουργήμα της δραστηριότητας των ανθρώπων· συγκροτείται και διατηρείται μέσω των κοινωνικών εμπειριών, της κοινωνικής δράσης και της κοινωνικής αλληλενέργειας. Τα μέλη της κοινωνίας κατά την κοινωνική δράση τους και αλληλενέργεια δεν θεωρούνται ως παθητικοί εκφραστές καθιερωμένων κανόνων, αξιών και σχέσεων, αλλά ως ενεργητικοί ερμηνευτές και «οικοδόμοι» της κοινωνικής πραγματικότητας. Τα δεδομένα έτσι της κοινωνίας δεν θεωρούνται ως προερχόμενα από κάποια καθιερωμένη, «εξωτερική» ως προς τα δρώντα πρόσωπα, κοινωνική δομή ούτε ως εγγενή σε κάποιο καθιερωμένο κοινωνικό σύστημα που επιβάλλονται για να προσδιορίσουν στα κοινωνικώς δρώντα πρόσωπα τους τρόπους δράσης και αλληλενέργειας. Αντίθετα, όλα τα δεδομένα της κοινωνίας θεωρούνται ως αποτέλεσμα της δραστηριότητας των ανθρώπων και προκύπτουν από τη δραστηριότητα της «προθετικής» συνείδησης να ταξινομεί τα δεδομένα της εμπειρίας σε ομάδες και κατηγορίες και να τα αντιμετωπίζει έτσι

ως «φαινόμενα» - μια λέξη από την οποία δημιουργήθηκε ο όρος «φαινομενολογία». Με την έννοια αυτή, όλες οι έννοιες και οι κατηγορίες με τις οποίες οργανώνουν οι άνθρωποι και κατανοούν τον κοινωνικό τους κόσμο και τις οποίες χρησιμοποιούν για να τον περιγράψουν συνιστούν εκφάνσεις της δραστηριότητάς τους να «βγάλουν νόημα» από την ποικιλία των κοινωνικών εμπειριών τους και να τις βάλουν σε τάξη. Απ' αυτή την άποψη, έργο της φαινομενολογικής κοινωνιολογίας είναι να αναλύσει την υποκειμενική κοινωνική εμπειρία των κοινωνικώς δρώντων προσώπων και τις διαδικασίες με τις οποίες ερμηνεύουν, αποδίδουν νόημα, ταξινομούν τις εμπειρίες τους και επιπλέον μέσω αυτής της ανάλυσης να προσφέρει δεδομένα για την κατανόηση του τρόπου και των διαδικασιών με τις οποίες οργανώνουν την κοινωνική τους δράση και αλληλενέργεια και διατηρούν ή μεταβάλλουν τα πρότυπα κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας που δημιουργούν.

Η ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση των δεδομένων της κοινωνικής εμπειρίας συντελεί στο να εμφανίζεται ο κοινωνικός κόσμος στη συνείδηση ως δεδομένος και σταθερός. Με άλλα λόγια, μέσω της ταξινόμησης και κατηγοριοποίησης ο κοινωνικός κόσμος, και κατεξοχήν ο κόσμος της καθημερινής ζωής, εμφανίζεται στη συνείδηση ως αντι-κείμενος, ως κόσμος «εξωτερικός» ως προς το δρων πρόσωπο που χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και ευταξία. Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί, κατά τη φαινομενολογική προοπτική, ενώ ο κοινωνικός κόσμος είναι δημιουργήμα της δραστηριότητας των ανθρώπων, καταλήγει να εμφανίζεται ως αντι-κειμενικός και σταθερός, να εκλαμβάνεται ως δεδομένος και να παρεισφρεύει με αυτά τα χαρακτηριστικά στη διαμόρφωση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας στις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής. Ο Schutz, για να περιγράψει αυτή τη στάση απέναντι στον κοινωνικό κόσμο, χρησιμοποιεί τον όρο «φυσική στάση», στάση δηλαδή παρόμοια με αυτή που έχουν οι άνθρωποι απέναντι στα φυσικά πράγματα.

Η φυσική αυτή στάση δηλώνει τον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικώς δρων πρόσωπο εκλαμβάνει τον κοινωνικό κόσμο του προκειμένου να εκδηλώσει τις δραστηριότητές του σε αυτόν. Το σημείο αυτό αποσαφηνίζεται περισσότερο με τις έννοιες της

«τυποποίησης», της «δι-υποκειμενικότητας» και της «κοινής γνώσης» που χρησιμοποιεί η φαινομενολογική κοινωνιολογία.

Όπως είπαμε προηγουμένως, οι άνθρωποι, προκειμένου να «βγάλουν νόημα» από την ποικιλία των εμπειριών τους, τις ταξινομούν σε ομάδες, τις κατηγοριοποιούν. Δημιουργούν έτσι τυποποιήσεις, εντάσσουν δηλαδή τις εμπειρίες κοινωνικών καταστάσεων και προσώπων σε τύπους κατηγοριών με συνέπεια να θεωρούν και να αντιμετωπίζουν κοινωνικές καταστάσεις στις οποίες δρουν και πρόσωπα με τα οποία σχετίζονται όχι ως προς κάποια ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά, αλλά ως προς τυπικά γνωρίσματα και ιδιότητες που χαρακτηρίζουν μια δεδομένη κατηγορία. Οι τυποποιήσεις αυτές δίνουν τη δυνατότητα στους ανθρώπους να επικοινωνούν και να αλληλενεργούν με βάση την παραδοχή ότι βλέπουν τον κοινωνικό κόσμο με τον ίδιο τρόπο, ότι δηλαδή επικοινωνούν και αλληλενεργούν στο πλαίσιο ενός δι-υποκειμενικού κόσμου. Η έννοια της δι-υποκειμενικότητας υποδηλώνει την παραδοχή μιας κοινής γνώσης, μιας αναγνώρισης δηλαδή της κοινωνικής πραγματικότητας με ορισμένα χαρακτηριστικά και ιδιότητες, την οποία συμμερίζονται από κοινού τα μέλη μιας κοινωνίας στην εκτέλεση καθημερινών πρακτικών δραστηριοτήτων. Οι τυποποιήσεις όμως αυτές και η κοινή γνώση θεωρούνται, όπως γίνεται σαφές από τα προηγούμενα, ως συγκροτούμενες μέσω των κοινωνικών εμπειριών, της κοινωνικής δράσης και της κοινωνικής αλληλενέργειας των μελών της κοινωνίας. Ως συγκροτούμενες με αυτό τον τρόπο, σε καμιά περίπτωση δεν νοούνται ως στατικές και αμετάβλητες. Αντίθετα, μπορούν συνεχώς να τροποποιούνται στην πορεία της κοινωνικής αλληλενέργειας. Κι' αυτό εδράζεται στο ότι τα άτομα έχουν ιδιαίτερες βιογραφίες και, παρά την ύπαρξη τυποποιήσεων και κοινής γνώσης, δεν έχουν ακριβώς και πάντοτε τις ίδιες εμπειρίες του κοινωνικού κόσμου με τους άλλους ούτε τον ερμηνεύουν ακριβώς με τον ίδιο τρόπο. Αυτό δίνει τη δυνατότητα ο κοινωνικός κόσμος συνεχώς να συγκροτείται και να επανασυγκροτείται μέσω της κοινωνικής αλληλενέργειας, ενώ οι τυποποιήσεις και η κοινή γνώση αποτελούν την επιφάνεια της κοινωνικής ζωής που δίνουν απλώς μια αίσθηση σταθερότητας και ευταξίας. Απ' αυτή την άποψη, έργο της φαινομενολογικής ανάλυσης είναι, εκτός από την ανά-

λυση της υποκειμενικής κοινωνικής εμπειρίας των δρώντων προσώπων, να δείξει, να «αποκαλύψει», τις διαδικασίες, τις ερμηνείες και τα νοήματα που «εμπεριέχονται» στην κοινωνική δράση και αλληλενέργεια και που συγκροτούν ένα κοινωνικό κόσμο με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τυποποίησης και κοινής γνώσης.

Η φυσική όμως στάση, η οποία αναφέρεται στη θεώρηση και αντιμετώπιση κοινωνικών καταστάσεων και σχέσεων στον κόσμο της καθημερινής ζωής, ενώ συνιστά αναμενόμενη από το δρων πρόσωπο στάση, δεν συνιστά κατάλληλη στάση για τον κοινωνικό επιστήμονα. Εφόσον ο κοινωνικός επιστήμων έχει να αναλύσει, από τη μια μεριά, τις υποκειμενικές κοινωνικές εμπειρίες, τις ερμηνείες και τα νοήματα των δρώντων προσώπων και, από την άλλη, τις διαδικασίες με τις οποίες συγκροτείται μέσω της δραστηριότητας των ανθρώπων ο κοινωνικός κόσμος, δεν μπορεί να εκλαμβάνει τον κοινωνικό κόσμο ως δεδομένο, ως αντικειμενική πραγματικότητα που υπάρχει ανεξάρτητα από την κοινωνική εμπειρία και την ανθρώπινη κοινωνική δράση και αλληλενέργεια. Μεθοδολογική προϋπόθεση για μια τέτοιου είδους ανάλυση και περιγραφή είναι ακριβώς η απομάκρυνση από τη φυσική στάση και, ειδικότερα, η «τοποθέτηση σε παρένθεση» (bracketing) όλων των κρίσεων και αντιλήψεων για την κοινωνική δομή, η αποφυγή δηλαδή προσχηματισμένων παραδοχών και αντιλήψεων για τη φύση της κοινωνικής δομής ή για την ύπαρξη παραγόντων και δυνάμεων διαμόρφωσής της και για τη σχέση τους με τη συγκρότηση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας. Η προϋπόθεση αυτή είναι απαραίτητη για τη φαινομενολογική προοπτική, γιατί έτσι μπορεί να αποφευχθεί η ανάλυση και περιγραφή του κοινωνικού κόσμου και της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας μέσω δεδομένων κατηγοριών που μπορεί να μην ανταποκρίνονται στην κοινωνική πραγματικότητα, όπως την εκλαμβάνουν και προς την οποία ενεργούν τα κοινωνικώς δρώντα πρόσωπα. Σημαντική απ' αυτή την άποψη είναι η διάκριση που κάνει η φαινομενολογική κοινωνιολογία μεταξύ της ερμηνείας που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στη δράση τους και της ερμηνείας που δίδει ένας παρατηρητής. Την ίδια διάκριση κάνει και για τον κοινωνικό επιστήμονα ως παρατηρητή, ο οποίος διατρέχει τον κίνδυνο να χρησιμοποιεί έννοιες και κατηγορίες και να δίνει εξηγή-

«τυποποίησης», της «δι-υποκειμενικότητας» και της «κοινής γνώσης» που χρησιμοποιεί η φαινομενολογική κοινωνιολογία.

Όπως είπαμε προηγουμένως, οι άνθρωποι, προκειμένου να «βγάλουν νόημα» από την ποικιλία των εμπειριών τους, τις ταξινομούν σε ομάδες, τις κατηγοριοποιούν. Δημιουργούν έτσι τυποποιήσεις, εντάσσουν δηλαδή τις εμπειρίες κοινωνικών καταστάσεων και προσώπων σε τύπους κατηγοριών με συνέπεια να θεωρούν και να αντιμετωπίζουν κοινωνικές καταστάσεις στις οποίες δρουν και πρόσωπα με τα οποία σχετίζονται όχι ως προς κάποια ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά, αλλά ως προς τυπικά γνωρίσματα και ιδιότητες που χαρακτηρίζουν μια δεδομένη κατηγορία. Οι τυποποιήσεις αυτές δίνουν τη δυνατότητα στους ανθρώπους να επικοινωνούν και να αλληλενεργούν με βάση την παραδοχή ότι βλέπουν τον κοινωνικό κόσμο με τον ίδιο τρόπο, ότι δηλαδή επικοινωνούν και αλληλενεργούν στο πλαίσιο ενός δι-υποκειμενικού κόσμου. Η έννοια της δι-υποκειμενικότητας υποδηλώνει την παραδοχή μιας κοινής γνώσης, μιας αναγνώρισης δηλαδή της κοινωνικής πραγματικότητας με ορισμένα χαρακτηριστικά και ιδιότητες, την οποία συμμερίζονται από κοινού τα μέλη μιας κοινωνίας στην εκτέλεση καθημερινών πρακτικών δραστηριοτήτων. Οι τυποποιήσεις όμως αυτές και η κοινή γνώση θεωρούνται, όπως γίνεται σαφές από τα προηγούμενα, ως συγκροτούμενες μέσω των κοινωνικών εμπειριών, της κοινωνικής δράσης και της κοινωνικής αλληλενέργειας των μελών της κοινωνίας. Ως συγκροτούμενες με αυτό τον τρόπο, σε καμιά περίπτωση δεν νοούνται ως στατικές και αμετάβλητες. Αντίθετα, μπορούν συνεχώς να τροποποιούνται στην πορεία της κοινωνικής αλληλενέργειας. Κι' αυτό εδράζεται στο ότι τα άτομα έχουν ιδιαίτερες βιογραφίες και, παρά την ύπαρξη τυποποιήσεων και κοινής γνώσης, δεν έχουν ακριβώς και πάντοτε τις ίδιες εμπειρίες του κοινωνικού κόσμου με τους άλλους ούτε τον ερμηνεύουν ακριβώς με τον ίδιο τρόπο. Αυτό δίνει τη δυνατότητα ο κοινωνικός κόσμος συνεχώς να συγκροτείται και να επανασυγκροτείται μέσω της κοινωνικής αλληλενέργειας, ενώ οι τυποποιήσεις και η κοινή γνώση αποτελούν την επιφάνεια της κοινωνικής ζωής που δίνουν απλώς μια αίσθηση σταθερότητας και ευταξίας. Απ' αυτή την άποψη, έργο της φαινομενολογικής ανάλυσης είναι, εκτός από την ανά-

λυση της υποκειμενικής κοινωνικής εμπειρίας των δρώντων προσώπων, να δείξει, να «αποκαλύψει», τις διαδικασίες, τις ερμηνείες και τα νοήματα που «εμπεριέχονται» στην κοινωνική δράση και αλληλενέργεια και που συγκροτούν ένα κοινωνικό κόσμο με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τυποποίησης και κοινής γνώσης.

Η φυσική όμως στάση, η οποία αναφέρεται στη θεώρηση και αντιμετώπιση κοινωνικών καταστάσεων και σχέσεων στον κόσμο της καθημερινής ζωής, ενώ συνιστά αναμενόμενη από το δρων πρόσωπο στάση, δεν συνιστά κατάλληλη στάση για τον κοινωνικό επιστήμονα. Εφόσον ο κοινωνικός επιστήμων έχει να αναλύσει, από τη μια μεριά, τις υποκειμενικές κοινωνικές εμπειρίες, τις ερμηνείες και τα νοήματα των δρώντων προσώπων και, από την άλλη, τις διαδικασίες με τις οποίες συγκροτείται μέσω της δραστηριότητας των ανθρώπων ο κοινωνικός κόσμος, δεν μπορεί να εκλαμβάνει τον κοινωνικό κόσμο ως δεδομένο, ως αντικειμενική πραγματικότητα που υπάρχει ανεξάρτητα από την κοινωνική εμπειρία και την ανθρώπινη κοινωνική δράση και αλληλενέργεια. Μεθοδολογική προϋπόθεση για μια τέτοιου είδους ανάλυση και περιγραφή είναι ακριβώς η απομάκρυνση από τη φυσική στάση και, ειδικότερα, η «τοποθέτηση σε παρένθεση» (bracketing) όλων των κρίσεων και αντιλήψεων για την κοινωνική δομή, η αποφυγή δηλαδή προσχηματισμένων παραδοχών και αντιλήψεων για τη φύση της κοινωνικής δομής ή για την ύπαρξη παραγόντων και δυνάμεων διαμόρφωσής της και για τη σχέση τους με τη συγκρότηση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας. Η προϋπόθεση αυτή είναι απαραίτητη για τη φαινομενολογική προοπτική, γιατί έτσι μπορεί να αποφευχθεί η ανάλυση και περιγραφή του κοινωνικού κόσμου και της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας μέσω δεδομένων κατηγοριών που μπορεί να μην ανταποκρίνονται στην κοινωνική πραγματικότητα, όπως την εκλαμβάνουν και προς την οποία ενεργούν τα κοινωνικώς δρώντα πρόσωπα. Σημαντική απ' αυτή την άποψη είναι η διάκριση που κάνει η φαινομενολογική κοινωνιολογία μεταξύ της ερμηνείας που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στη δράση τους και της ερμηνείας που δίδει ένας παρατηρητής. Την ίδια διάκριση κάνει και για τον κοινωνικό επιστήμονα ως παρατηρητή, ο οποίος διατρέχει τον κίνδυνο να χρησιμοποιεί έννοιες και κατηγορίες και να δίνει εξηγή-

σεις που έχουν την πηγή τους σε ένα προκατασκευασμένο εννοιολογικό και θεωρητικό σύστημα, το οποίο δεν αντιστοιχεί στην περιγραφή της πραγματικότητας, όπως την θεωρούν και την αντιμετωπίζουν τα δρώντα πρόσωπα. Διατρέχει δηλαδή τον κίνδυνο να μην υπολογίζει τις ερμηνείες της εμπειρίας των δρώντων προσώπων σαν να ήταν δυνατόν να υπάρξει κοινωνικός κόσμος χωρίς τις ερμηνείες και τη δράση των ανθρώπων.

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η φαινομενολογική προοπτική απομακρύνεται από μια θετικιστική προοπτική ανάλυσης και εξήγησης του κοινωνικού κόσμου και της κοινωνικής δομής και έχει αποτελέσει, απ' αυτή την άποψη, σημείο αναφοράς για κριτική των δομικών προοπτικών γενικά και, ειδικότερα, του δομολειτουργισμού και κάθε είδους προσέγγισης που στηρίζεται στην ανάλυση ποσοτικών εμπειρικών δεδομένων. Οι φαινομενολογικά προσανατολισμένοι κοινωνιολόγοι υποστηρίζουν ότι η φαινομενολογική ανάλυση με τη μελέτη των ερμηνειών και των νοημάτων που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στη δράση τους οδηγεί στις βαθύτερες ρίζες των κοινωνικών δομών, ενώ ένα από τα κύρια σημεία κριτικής που εγείρεται εναντίον της προσέγγισής τους είναι ότι, εκτός της αδυναμίας της φαινομενολογικής ανάλυσης να μελετήσει ευρύτερες δομές μιας κοινωνίας, εφόσον η έμφασή της είναι στον κοινωνικό κόσμο της καθημερινής ζωής, ασχολείται με τις διαδικασίες μέσω των οποίων εμφανίζονται κοινωνικές δομές και όχι με τους λόγους, τις αιτίες ή τους παράγοντες για τους οποίους επικρατούν συγκεκριμένες κοινωνικές δομές και όχι άλλες σε μια δεδομένη κοινωνία.

δ. Εθνομεθοδολογία

Ο όρος «εθνομεθοδολογία» σημαίνει «λόγος» για τις «μεθόδους των ανθρώπων» και χρησιμοποιήθηκε από τον Garfinkel (1967) για να περιγράψει μια κοινωνιολογική προοπτική που ο ίδιος ανέπτυξε και που επηρεάστηκε σημαντικά από την κοινωνιολογία του Schutz. Ο Garfinkel ξεκίνησε με κριτική της επικρατούσας, της «συμβατικής» προοπτικής στην κοινωνιολογία και, ιδιαίτερα, της δομολειτουργικής κοινωνιολογίας. Ένα πρώτο σημείο κριτικής του είναι ότι αυτή η κοινωνιολογία εκλαμβάνει και

θεωρεί τον άνθρωπο στην κοινωνία ως «πολιτιστικά ναρκωμένο άτομο» (cultural dope) που στην κοινωνική του συμπεριφορά και τις κοινωνικές του σχέσεις απλώς πραγματοποιεί κάποιες σταθεροποιημένες επιταγές που προμηθεύει η κουλτούρα της κοινωνίας του. Ένα άλλο σημείο κριτικής είναι ότι η συμβατική κοινωνιολογία δεν κατανοεί ορθά τη φύση της κοινωνικής πραγματικότητας. Χειρίζεται τον κοινωνικό κόσμο ως αντικειμενική πραγματικότητα ανεξάρτητα από τις θεωρήσεις και τις ερμηνείες των μελών του - οι εθνομεθοδολόγοι σκόπιμα χρησιμοποιούν τον όρο «μέλος» για να αποφύγουν προκατασκευασμένες κοινωνιολογικές κατηγορίες, όπως είναι η κατηγορία του ρόλου. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας αντίληψης του κοινωνικού κόσμου η συμβατική κοινωνιολογία κατά τον Garfinkel προσεγγίζει και μελετά τις κοινωνικές δραστηριότητες των ανθρώπων με βάση ένα σύνολο κατηγοριών που κατασκευάζει η ίδια και που κατά κάποιο τρόπο τις επιβάλλει ως περιγραφικές και εξηγητικές κατηγορίες στις κοινωνικές δραστηριότητες των ανθρώπων. Με άλλα λόγια, περιγράφει με τις δικές της κατηγορίες τις δραστηριότητες των ανθρώπων, τις οποίες εντάσσει στα πλαίσια των κατηγοριών που αυτή έχει κατασκευάσει, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις δικές τους περιγραφές και θεωρήσεις για τις δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκονται. Εκλαμβάνει μάλιστα αυτές τις δικές τους περιγραφές και θεωρήσεις ως ελλειμματικές. Η έννοια, για παράδειγμα, της κοινωνικής δομής, όπως χρησιμοποιείται στη συμβατική κοινωνιολογία, είναι μια τέτοια κατασκευασμένη κατηγορία κατά την έκταση που δεν ανταποκρίνεται στην αίσθηση της κοινωνικής δομής που έχουν οι άνθρωποι στις κοινωνικές τους δραστηριότητες. Επιπλέον, ο Garfinkel θεωρεί ότι η κοινωνιολογία στην πραγματικότητα είναι «κοινή» και όχι ιδιαίτερα τεχνική πρακτική. Δεν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στις μεθόδους που χρησιμοποιούν οι κοινωνιολόγοι για να προσεγγίσουν τον κοινωνικό κόσμο από τις μεθόδους που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή. Οι κοινωνιολόγοι έτσι για να οργανώσουν τα δεδομένα τους και να διατυπώσουν τις θεωρήσεις τους για τον κοινωνικό κόσμο στην πραγματικότητα χρησιμοποιούν κατηγορίες που χρησιμοποιούν και οι «κοινοί θνητοί», κατηγορίες δηλαδή κοινής αίσθησης, τις οποίες όμως δεν εμφανίζουν και

σεις που έχουν την πηγή τους σε ένα προκατασκευασμένο εννοιολογικό και θεωρητικό σύστημα, το οποίο δεν αντιστοιχεί στην περιγραφή της πραγματικότητας, όπως την θεωρούν και την αντιμετωπίζουν τα δρώντα πρόσωπα. Διατρέχει δηλαδή τον κίνδυνο να μην υπολογίζει τις ερμηνείες της εμπειρίας των δρώντων προσώπων σαν να ήταν δυνατόν να υπάρξει κοινωνικός κόσμος χωρίς τις ερμηνείες και τη δράση των ανθρώπων.

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η φαινομενολογική προοπτική απομακρύνεται από μια θετικιστική προοπτική ανάλυσης και εξήγησης του κοινωνικού κόσμου και της κοινωνικής δομής και έχει αποτελέσει, απ' αυτή την άποψη, σημείο αναφοράς για κριτική των δομικών προοπτικών γενικά και, ειδικότερα, του δομολειτουργισμού και κάθε είδους προσέγγισης που στηρίζεται στην ανάλυση ποσοτικών εμπειρικών δεδομένων. Οι φαινομενολογικά προσανατολισμένοι κοινωνιολόγοι υποστηρίζουν ότι η φαινομενολογική ανάλυση με τη μελέτη των ερμηνειών και των νοημάτων που τα δρώντα πρόσωπα προσδίδουν στη δράση τους οδηγεί στις βαθύτερες ρίζες των κοινωνικών δομών, ενώ ένα από τα κύρια σημεία κριτικής που εγείρεται εναντίον της προσέγγισής τους είναι ότι, εκτός της αδυναμίας της φαινομενολογικής ανάλυσης να μελετήσει ευρύτερες δομές μιας κοινωνίας, εφόσον η έμφασή της είναι στον κοινωνικό κόσμο της καθημερινής ζωής, ασχολείται με τις διαδικασίες μέσω των οποίων εμφανίζονται κοινωνικές δομές και όχι με τους λόγους, τις αιτίες ή τους παράγοντες για τους οποίους επικρατούν συγκεκριμένες κοινωνικές δομές και όχι άλλες σε μια δεδομένη κοινωνία.

δ. Εθνομεθοδολογία

Ο όρος «εθνομεθοδολογία» σημαίνει «λόγος» για τις «μεθόδους των ανθρώπων» και χρησιμοποιήθηκε από τον Garfinkel (1967) για να περιγράψει μια κοινωνιολογική προοπτική που ο ίδιος ανέπτυξε και που επηρεάστηκε σημαντικά από την κοινωνιολογία του Schutz. Ο Garfinkel ξεκίνησε με κριτική της επικρατούσας, της «συμβατικής» προοπτικής στην κοινωνιολογία και, ιδιαίτερα, της δομολειτουργικής κοινωνιολογίας. Ένα πρώτο σημείο κριτικής του είναι ότι αυτή η κοινωνιολογία εκλαμβάνει και

θεωρεί τον άνθρωπο στην κοινωνία ως «πολιτιστικά ναρκωμένο άτομο» (cultural dope) που στην κοινωνική του συμπεριφορά και τις κοινωνικές του σχέσεις απλώς πραγματοποιεί κάποιες σταθεροποιημένες επιταγές που προμηθεύει η κουλτούρα της κοινωνίας του. Ένα άλλο σημείο κριτικής είναι ότι η συμβατική κοινωνιολογία δεν κατανοεί ορθά τη φύση της κοινωνικής πραγματικότητας. Χειρίζεται τον κοινωνικό κόσμο ως αντικειμενική πραγματικότητα ανεξάρτητα από τις θεωρήσεις και τις ερμηνείες των μελών του - οι εθνομεθοδολόγοι σκόπιμα χρησιμοποιούν τον όρο «μέλος» για να αποφύγουν προκατασκευασμένες κοινωνιολογικές κατηγορίες, όπως είναι η κατηγορία του ρόλου. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας αντίληψης του κοινωνικού κόσμου η συμβατική κοινωνιολογία κατά τον Garfinkel προσεγγίζει και μελετά τις κοινωνικές δραστηριότητες των ανθρώπων με βάση ένα σύνολο κατηγοριών που κατασκευάζει η ίδια και που κατά κάποιο τρόπο τις επιβάλλει ως περιγραφικές και εξηγητικές κατηγορίες στις κοινωνικές δραστηριότητες των ανθρώπων. Με άλλα λόγια, περιγράφει με τις δικές της κατηγορίες τις δραστηριότητες των ανθρώπων, τις οποίες εντάσσει στα πλαίσια των κατηγοριών που αυτή έχει κατασκευάσει, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις δικές τους περιγραφές και θεωρήσεις για τις δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκονται. Εκλαμβάνει μάλιστα αυτές τις δικές τους περιγραφές και θεωρήσεις ως ελλειμματικές. Η έννοια, για παράδειγμα, της κοινωνικής δομής, όπως χρησιμοποιείται στη συμβατική κοινωνιολογία, είναι μια τέτοια κατασκευασμένη κατηγορία κατά την έκταση που δεν ανταποκρίνεται στην αίσθηση της κοινωνικής δομής που έχουν οι άνθρωποι στις κοινωνικές τους δραστηριότητες. Επιπλέον, ο Garfinkel θεωρεί ότι η κοινωνιολογία στην πραγματικότητα είναι «κοινή» και όχι ιδιαίτερα τεχνική πρακτική. Δεν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στις μεθόδους που χρησιμοποιούν οι κοινωνιολόγοι για να προσεγγίσουν τον κοινωνικό κόσμο από τις μεθόδους που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή. Οι κοινωνιολόγοι έτσι για να οργανώσουν τα δεδομένα τους και να διατυπώσουν τις θεωρήσεις τους για τον κοινωνικό κόσμο στην πραγματικότητα χρησιμοποιούν κατηγορίες που χρησιμοποιούν και οι «κοινοί θνητοί», κατηγορίες δηλαδή κοινής αίσθησης, τις οποίες όμως δεν εμφανίζουν και

ίσως δεν αντιλαμβάνονται με αυτό τον τρόπο, με συνέπεια η πρακτική της συμβατικής κοινωνιολογίας να υποστηρίζει ότι είναι κάτι, το οποίο στην πραγματικότητα δεν είναι.

Στη θέση των παραπάνω αρχών της επικρατούσας προοπτικής στην κοινωνιολογία, στις οποίες ασκεί κριτική ο Garfinkel, η εθνομεθοδολογία υποστηρίζει ότι τα μέλη της κοινωνίας δεν είναι «πολιτιστικά ναρκωμένα άτομα», αλλά μέλη ικανά να παρακολουθούν καταστάσεις που εγείρονται στην κοινωνική ζωή, να προσδίδουν νόημα σε αυτές, να τις οργανώνουν λογικά ώστε να τις καθιστούν κατανοητές και να επικοινωνούν αυτή τη γνώση τους σε άλλους. Μέσω τέτοιων διαδικασιών οι άνθρωποι δημιουργούν μια εικόνα, μια αίσθηση κανονικότητας και ευταξίας στην κοινωνική ζωή και συγκροτούν έτσι τον κοινωνικό κόσμο τους. Απ' αυτή την άποψη, δεν υπάρχει για την εθνομεθοδολογία ευταξία και κανονικότητα στην κοινωνική ζωή με την έννοια που την εννοεί η συμβατική κοινωνιολογία και που την εκφράζει με έννοιες όπως κοινωνική δομή, κανόνες, πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς, ρόλοι, κ.λ.π. Η κοινωνία δεν στηρίζεται σε κάποια δομημένη κοινωνική πραγματικότητα πέρα από τις δραστηριότητες των μελών. Η κοινωνική ζωή έτσι κατά τους εθνομεθοδολόγους εμφανίζεται ως κανονική και ευρισκόμενη σε ευταξία, επειδή τα μέλη εμπλέκονται σε μια διαδικασία να «βγάζουν νόημα» από τις δραστηριότητες ο ένας του άλλου και να οργανώνουν τις δραστηριότητές τους με τέτοιο τρόπο που και οι άλλοι να μπορούν να «βγάζουν νόημα» από τις δικές τους. Οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από κανονικά και ρυθμισμένα πρότυπα συμπεριφοράς και δράσης, επειδή τα μέλη οργανώνουν τις δραστηριότητές τους με ένα τέτοιο τρόπο και τις αντιλαμβάνονται ως κανονικές και οργανωμένες. Η κοινωνική ευταξία, επομένως, αποτελεί επιφανόμενο κανονικότητας που συγκροτείται ως κανονικότητα από τα μέλη.

Η κανονικότητα και η ευταξία με την οποία εμφανίζεται ο κοινωνικός κόσμος δίνει τη δυνατότητα να καθίσταται αυτός ο κόσμος πρόσφορο αντικείμενο ανάλυσης και μελέτης. Αν ληφθεί όμως υπόψη ότι η κανονικότητα και η ευταξία συγκροτείται και διατηρείται από τις θεωρήσεις και τις δραστηριότητες των μελών, τότε οποιαδήποτε περιγραφή, εξήγηση και κατανόηση του κοινω-

νικού κόσμου δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο μέσω των περιγραφών, των εξηγήσεων και της κατανόησης που προσφέρουν τα μέλη για τις δραστηριότητές τους και τις δραστηριότητες των άλλων. Γι' αυτό ο Garfinkel καταλήγει να ορίσει το έργο της κοινωνιολογίας ως μέθοδο που διερευνά το πώς οι ίδιοι οι άνθρωποι εμπλέκονται σε κοινωνικές δραστηριότητες και δομούν ή συγκροτούν τον κοινωνικό κόσμο τους. Με αυτή την έννοια, η ανάλυση και εξήγηση των μεθόδων, των διαδικασιών και των θεωρήσεων που χρησιμοποιούν τα μέλη για να συγκροτούν τον κοινωνικό τους κόσμο αποτελεί το κεντρικό σημείο ανάλυσης της εθνομεθοδολογίας.

Οι εθνομεθοδολόγοι κοινωνιολόγοι έχουν χρησιμοποιήσει δυο μορφές διερεύνησης που χρησιμοποιούν τα μέλη για τη συγκρότηση του κοινωνικού κόσμου. Η μια αποσαφηνίζεται με τα πειράματα του Garfinkel που αφορούσαν την αποσύνθεση μιας κατάστασης. Για παράδειγμα, ο Garfinkel σε ένα πείραμα ζήτησε από φοιτητές του να συμπεριφέρονται στο σπίτι τους για ένα διάστημα σαν να ήσαν ενοικιαστές και όχι μέλη της οικογένειας. Οι αντιδράσεις των γονέων και των συγγενών σε αυτό το είδος συμπεριφοράς ήσαν δραματικές στην αρχή τους δημιούργησαν σύγχυση και στη συνέχεια εχθρότητα. Για τον Garfinkel αυτό το είδος αντίδρασης αποσαφηνίζει καταρχήν πόσο καλά είναι συγκροτημένη η κανονικότητα και η ευταξία της καθημερινής ζωής. Αποσαφηνίζει όμως ακόμη και τον ισχυρισμό του Garfinkel ότι η τάξη στην κοινωνική ζωή είναι συνέπεια ανταλλαγής νοημάτων. Από τη στιγμή που οι φοιτητές του μέσω της συμπεριφοράς τους «εκπέμπουν» άλλου είδους νοήματα που δεν ταιριάζουν στη δεδομένη κατάσταση, η κατάσταση αποσυντίθεται - δεν υπάρχει πια συγκροτημένος κοινωνικός κόσμος. Η συμπεριφορά του ενοικιαστή βέβαια και τα αντίστοιχα νοήματα θα ήσαν αποδεκτά και δεν θα οδηγούσαν σε αποσύνθεση σε άλλες καταστάσεις, όταν πραγματικά κάποιος θα ήταν ενοικιαστής. Επομένως, το ότι είναι ακατανόητη η συμπεριφορά των φοιτητών οφείλεται στο ότι οι γονείς και οι συγγενείς δεν μπορούν να την εντάξουν στο πλαίσιο της κοινωνικής κατάστασης του σπιτιού. Με αυτή την έννοια ο Garfinkel υποστηρίζει ότι κάθε κοινωνική κατάσταση γίνεται κατανοητή στο πλαίσιο των νοημάτων που τη συγκροτούν.

ίσως δεν αντιλαμβάνονται με αυτό τον τρόπο, με συνέπεια η πρακτική της συμβατικής κοινωνιολογίας να υποστηρίζει ότι είναι κάτι, το οποίο στην πραγματικότητα δεν είναι.

Στη θέση των παραπάνω αρχών της επικρατούσας προοπτικής στην κοινωνιολογία, στις οποίες ασκεί κριτική ο Garfinkel, η εθνομεθοδολογία υποστηρίζει ότι τα μέλη της κοινωνίας δεν είναι «πολιτιστικά ναρκωμένα άτομα», αλλά μέλη ικανά να παρακολουθούν καταστάσεις που εγείρονται στην κοινωνική ζωή, να προσδίδουν νόημα σε αυτές, να τις οργανώνουν λογικά ώστε να τις καθιστούν κατανοητές και να επικοινωνούν αυτή τη γνώση τους σε άλλους. Μέσω τέτοιων διαδικασιών οι άνθρωποι δημιουργούν μια εικόνα, μια αίσθηση κανονικότητας και ευταξίας στην κοινωνική ζωή και συγκροτούν έτσι τον κοινωνικό κόσμο τους. Απ' αυτή την άποψη, δεν υπάρχει για την εθνομεθοδολογία ευταξία και κανονικότητα στην κοινωνική ζωή με την έννοια που την εννοεί η συμβατική κοινωνιολογία και που την εκφράζει με έννοιες όπως κοινωνική δομή, κανόνες, πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς, ρόλοι, κ.λ.π. Η κοινωνία δεν στηρίζεται σε κάποια δομημένη κοινωνική πραγματικότητα πέρα από τις δραστηριότητες των μελών. Η κοινωνική ζωή έτσι κατά τους εθνομεθοδολόγους εμφανίζεται ως κανονική και ευρισκόμενη σε ευταξία, επειδή τα μέλη εμπλέκονται σε μια διαδικασία να «βγάζουν νόημα» από τις δραστηριότητες ο ένας του άλλου και να οργανώνουν τις δραστηριότητές τους με τέτοιο τρόπο που και οι άλλοι να μπορούν να «βγάζουν νόημα» από τις δικές τους. Οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από κανονικά και ρυθμισμένα πρότυπα συμπεριφοράς και δράσης, επειδή τα μέλη οργανώνουν τις δραστηριότητές τους με ένα τέτοιο τρόπο και τις αντιλαμβάνονται ως κανονικές και οργανωμένες. Η κοινωνική ευταξία, επομένως, αποτελεί επιφανόμενο κανονικότητας που συγκροτείται ως κανονικότητα από τα μέλη.

Η κανονικότητα και η ευταξία με την οποία εμφανίζεται ο κοινωνικός κόσμος δίνει τη δυνατότητα να καθίσταται αυτός ο κόσμος πρόσφορο αντικείμενο ανάλυσης και μελέτης. Αν ληφθεί όμως υπόψη ότι η κανονικότητα και η ευταξία συγκροτείται και διατηρείται από τις θεωρήσεις και τις δραστηριότητες των μελών, τότε οποιαδήποτε περιγραφή, εξήγηση και κατανόηση του κοινω-

νικού κόσμου δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο μέσω των περιγραφών, των εξηγήσεων και της κατανόησης που προσφέρουν τα μέλη για τις δραστηριότητές τους και τις δραστηριότητες των άλλων. Γι' αυτό ο Garfinkel καταλήγει να ορίσει το έργο της κοινωνιολογίας ως μέθοδο που διερευνά το πώς οι ίδιοι οι άνθρωποι εμπλέκονται σε κοινωνικές δραστηριότητες και δομούν ή συγκροτούν τον κοινωνικό κόσμο τους. Με αυτή την έννοια, η ανάλυση και εξήγηση των μεθόδων, των διαδικασιών και των θεωρήσεων που χρησιμοποιούν τα μέλη για να συγκροτούν τον κοινωνικό τους κόσμο αποτελεί το κεντρικό σημείο ανάλυσης της εθνομεθοδολογίας.

Οι εθνομεθοδολόγοι κοινωνιολόγοι έχουν χρησιμοποιήσει δυο μορφές διερεύνησης που χρησιμοποιούν τα μέλη για τη συγκρότηση του κοινωνικού κόσμου. Η μια αποσαφηνίζεται με τα πειράματα του Garfinkel που αφορούσαν την αποσύνθεση μιας κατάστασης. Για παράδειγμα, ο Garfinkel σε ένα πείραμα ζήτησε από φοιτητές του να συμπεριφέρονται στο σπίτι τους για ένα διάστημα σαν να ήσαν ενοικιαστές και όχι μέλη της οικογένειας. Οι αντιδράσεις των γονέων και των συγγενών σε αυτό το είδος συμπεριφοράς ήσαν δραματικές στην αρχή τους δημιούργησαν σύγχυση και στη συνέχεια εχθρότητα. Για τον Garfinkel αυτό το είδος αντίδρασης αποσαφηνίζει καταρχήν πόσο καλά είναι συγκροτημένη η κανονικότητα και η ευταξία της καθημερινής ζωής. Αποσαφηνίζει όμως ακόμη και τον ισχυρισμό του Garfinkel ότι η τάξη στην κοινωνική ζωή είναι συνέπεια ανταλλαγής νοημάτων. Από τη στιγμή που οι φοιτητές του μέσω της συμπεριφοράς τους «εκπέμπουν» άλλου είδους νοήματα που δεν ταιριάζουν στη δεδομένη κατάσταση, η κατάσταση αποσυντίθεται - δεν υπάρχει πια συγκροτημένος κοινωνικός κόσμος. Η συμπεριφορά του ενοικιαστή βέβαια και τα αντίστοιχα νοήματα θα ήσαν αποδεκτά και δεν θα οδηγούσαν σε αποσύνθεση σε άλλες καταστάσεις, όταν πραγματικά κάποιος θα ήταν ενοικιαστής. Επομένως, το ότι είναι ακατανόητη η συμπεριφορά των φοιτητών οφείλεται στο ότι οι γονείς και οι συγγενείς δεν μπορούν να την εντάξουν στο πλαίσιο της κοινωνικής κατάστασης του σπιτιού. Με αυτή την έννοια ο Garfinkel υποστηρίζει ότι κάθε κοινωνική κατάσταση γίνεται κατανοητή στο πλαίσιο των νοημάτων που τη συγκροτούν.

Κάθε κοινωνική κατάσταση διαθέτει διαφορετικό πλαίσιο νοημάτων και, επομένως, κάθε κατάσταση και κάθε δραστηριότητα γίνεται κατανοητή σε αναφορά προς τα νοήματα που αντιστοιχούν σε αυτή την κατάσταση. Αυτή τη συνθήκη την ονομάζει «κοινωνικό συμφραζόμενο» (indexicality).

Η δεύτερη μορφή διερεύνησης των μεθόδων των μελών είναι η ανάλυση της συνομιλίας. Σύμφωνα με τους εθνομεθοδολόγους η συνομιλία γίνεται κατανοητή στο πλαίσιο της κατάστασης που διεξάγεται. Οι συμμετέχοντες προκειμένου να κατανοήσουν τη συνομιλία δεν αρκεί μόνο να ακούν κατά γράμμα όσα λέγονται, αλλά και να συμπληρώνουν τα λεγόμενα με αυτά που υπονοούνται και δεν εκφράζονται, γιατί θεωρούνται ως δεδομένα και αυτονόητα. Η συμπλήρωση έχει σχέση και γίνεται συνήθως με την αναφορά στην κοινωνική κατάσταση, στα δεδομένα και τα σχετικά νοήματά της. Η συνομιλία κατά τους εθνομεθοδολόγους με τις διαδικασίες συμπλήρωσης που λαμβάνουν χώρα κατά την κοινωνική αλληλενέργεια είναι μια άλλη μέθοδος με την οποία τα μέλη συγκροτούν τον κοινωνικό κόσμο τους. Μέσω αυτής ανταλλάσσουν νοήματα και ορίζουν το κατάλληλο είδος συμπεριφορών, αλληλενεργειών και δραστηριοτήτων για την κατάσταση.

Η εθνομεθοδολογία κατέστη αντικείμενο μεγάλης συζήτησης κατά τη δεκαετία του 1970 και, ενώ προσέφερε σημαντικά στοιχεία στην ερμηνευτική προσέγγιση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας, υπέστη και μεγάλη κριτική. Εκτός από την κριτική που έχει διατυπωθεί και για τις δυο προηγούμενες θεωρίες σχετικά με την παραμέληση της επιρροής δομικών παραγόντων στη διαμόρφωση της δράσης, υπέστη και κριτική για το ότι φαίνεται να ασχολείται με ασήμαντα θέματα και δεν αποφεύγει μεθόδους έρευνας της συμβατικής κοινωνιολογίας.

Οι κοινωνιολόγοι που ακολουθούν τις ερμηνευτικές προοπτικές ασκούν κριτική στις δομικές προοπτικές με την οποία αμφισβητούν στον ένα ή τον άλλο βαθμό την αξία των προσεγγίσεων και των εξηγήσεων που προσφέρουν. Ένα πρώτο σημείο κριτικής είναι ότι οι δομικές προοπτικές θεωρούν την κοινωνική δομή, τους θεσμούς, τις αξίες και τους κανόνες ως αντικειμενικές πραγματικότητες μέχρι του σημείου που να «πραγματοποιούν» τον

κοινωνικό κόσμο, να τον θεωρούν δηλαδή ως «πράγμα» ικανό να στηρίζεται από μόνος του χωρίς ανθρώπινη δραστηριότητα. Ένα δεύτερο σημείο κριτικής είναι ότι στο πλαίσιο της παραπάνω θεώρησης του κοινωνικού κόσμου εκμηδενίζεται σχεδόν το δρών υποκείμενο, δεν του αναγνωρίζεται κανενός είδους αυτοπροσδιορισμός και δεν υπολογίζεται έτσι η σημασία των δραστηριοτήτων του για τη διαμόρφωση, συντήρηση και εξέλιξη της δομής, των θεσμών, των αξιών και των κανόνων. Αντίθετα το άτομο θεωρείται ότι διαμορφώνει παθητικά τη δράση και συμπεριφορά του υπό την επήρεια των λειτουργιών που ασκούν επάνω του κάποιες απρόσωπες δυνάμεις της κοινωνίας. Συνοπτικά, οι ερμηνευτικές προοπτικές καταλογίζουν στις δομικές το μειονέκτημα ότι αντιμετωπίζουν τα κοινωνικά όντα και τις δραστηριότητές τους με μηχανιστικό τρόπο και παραγνωρίζουν σημαντικές διαστάσεις της κοινωνικής δράσης τους που είναι απαραίτητες για την εξήγηση κοινωνικών φαινομένων. Παραγνωρίζουν, ειδικότερα, τις υποκειμενικές διαστάσεις που υπόκεινται στην ανθρώπινη κοινωνική δραστηριότητα, δηλαδή την ανθρώπινη συνείδηση, τα νοήματα που αναπτύσσουν και τους σκοπούς που θέτουν οι άνθρωποι στη δράση τους, καθώς και τις ερμηνείες των καταστάσεων που κάνουν. Κατά την άποψη αυτών που ακολουθούν τις ερμηνευτικές προοπτικές, τα κοινωνικώς δρώντα άτομα δεν υπόκεινται απλώς σε μια κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και συγκροτούν κοινωνικές καταστάσεις και «διαπραγματεύονται» με αυτές, και δεν προσαρμόζονται απλώς σε δομημένες κοινωνικές καταστάσεις, αλλά και προσαρμόζουν καταστάσεις στους σκοπούς τους. Οικοδομούν δηλαδή και συγκροτούν την κοινωνική πραγματικότητα μέσω της ερμηνείας καταστάσεων και μέσω της δράσης τους.

Κάθε κοινωνική κατάσταση διαθέτει διαφορετικό πλαίσιο νοημάτων και, επομένως, κάθε κατάσταση και κάθε δραστηριότητα γίνεται κατανοητή σε αναφορά προς τα νοήματα που αντιστοιχούν σε αυτή την κατάσταση. Αυτή τη συνθήκη την ονομάζει «κοινωνικό συμφραζόμενο» (indexicality).

Η δεύτερη μορφή διερεύνησης των μεθόδων των μελών είναι η ανάλυση της συνομιλίας. Σύμφωνα με τους εθνομεθοδολόγους η συνομιλία γίνεται κατανοητή στο πλαίσιο της κατάστασης που διεξάγεται. Οι συμμετέχοντες προκειμένου να κατανοήσουν τη συνομιλία δεν αρκεί μόνο να ακούν κατά γράμμα όσα λέγονται, αλλά και να συμπληρώνουν τα λεγόμενα με αυτά που υπονοούνται και δεν εκφράζονται, γιατί θεωρούνται ως δεδομένα και αυτονόητα. Η συμπλήρωση έχει σχέση και γίνεται συνήθως με την αναφορά στην κοινωνική κατάσταση, στα δεδομένα και τα σχετικά νοήματά της. Η συνομιλία κατά τους εθνομεθοδολόγους με τις διαδικασίες συμπλήρωσης που λαμβάνουν χώρα κατά την κοινωνική αλληλενέργεια είναι μια άλλη μέθοδος με την οποία τα μέλη συγκροτούν τον κοινωνικό κόσμο τους. Μέσω αυτής ανταλλάσσουν νοήματα και ορίζουν το κατάλληλο είδος συμπεριφοράς, αλληλενεργειών και δραστηριοτήτων για την κατάσταση.

Η εθνομεθοδολογία κατέστη αντικείμενο μεγάλης συζήτησης κατά τη δεκαετία του 1970 και, ενώ προσέφερε σημαντικά στοιχεία στην ερμηνευτική προσέγγιση της κοινωνικής δράσης και αλληλενέργειας, υπέστη και μεγάλη κριτική. Εκτός από την κριτική που έχει διατυπωθεί και για τις δυο προηγούμενες θεωρίες σχετικά με την παραμέληση της επιρροής δομικών παραγόντων στη διαμόρφωση της δράσης, υπέστη και κριτική για το ότι φαίνεται να ασχολείται με ασήμαντα θέματα και δεν αποφεύγει μεθόδους έρευνας της συμβατικής κοινωνιολογίας.

Οι κοινωνιολόγοι που ακολουθούν τις ερμηνευτικές προοπτικές ασκούν κριτική στις δομικές προοπτικές με την οποία αμφισβητούν στον ένα ή τον άλλο βαθμό την αξία των προσεγγίσεων και των εξηγήσεων που προσφέρουν. Ένα πρώτο σημείο κριτικής είναι ότι οι δομικές προοπτικές θεωρούν την κοινωνική δομή, τους θεσμούς, τις αξίες και τους κανόνες ως αντικειμενικές πραγματικότητες μέχρι του σημείου που να «πραγματοποιούν» τον

κοινωνικό κόσμο, να τον θεωρούν δηλαδή ως «πράγμα» ικανό να στηρίζεται από μόνος του χωρίς ανθρώπινη δραστηριότητα. Ένα δεύτερο σημείο κριτικής είναι ότι στο πλαίσιο της παραπάνω θεώρησης του κοινωνικού κόσμου εκμηδενίζεται σχεδόν το δρών υποκείμενο, δεν του αναγνωρίζεται κανενός είδους αυτοπροσδιορισμός και δεν υπολογίζεται έτσι η σημασία των δραστηριοτήτων του για τη διαμόρφωση, συντήρηση και εξέλιξη της δομής, των θεσμών, των αξιών και των κανόνων. Αντίθετα το άτομο θεωρείται ότι διαμορφώνει παθητικά τη δράση και συμπεριφορά του υπό την επήρεια των λειτουργιών που ασκούν επάνω του κάποιες απρόσωπες δυνάμεις της κοινωνίας. Συνοπτικά, οι ερμηνευτικές προοπτικές καταλογίζουν στις δομικές το μειονέκτημα ότι αντιμετωπίζουν τα κοινωνικά όντα και τις δραστηριότητές τους με μηχανιστικό τρόπο και παραγνωρίζουν σημαντικές διαστάσεις της κοινωνικής δράσης τους που είναι απαραίτητες για την εξήγηση κοινωνικών φαινομένων. Παραγνωρίζουν, ειδικότερα, τις υποκειμενικές διαστάσεις που υπόκεινται στην ανθρώπινη κοινωνική δραστηριότητα, δηλαδή την ανθρώπινη συνείδηση, τα νοήματα που αναπτύσσουν και τους σκοπούς που θέτουν οι άνθρωποι στη δράση τους, καθώς και τις ερμηνείες των καταστάσεων που κάνουν. Κατά την άποψη αυτών που ακολουθούν τις ερμηνευτικές προοπτικές, τα κοινωνικώς δρώντα άτομα δεν υπόκεινται απλώς σε μια κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και συγκροτούν κοινωνικές καταστάσεις και «διαπραγματεύονται» με αυτές, και δεν προσαρμόζονται απλώς σε δομημένες κοινωνικές καταστάσεις, αλλά και προσαρμόζουν καταστάσεις στους σκοπούς τους. Οικοδομούν δηλαδή και συγκροτούν την κοινωνική πραγματικότητα μέσω της ερμηνείας καταστάσεων και μέσω της δράσης τους.

3. Προς σύνθεση των προοπτικών: Θεωρία δομοποίησης

Συνοψίζοντας τον βασικό προσανατολισμό καθεμιάς από τις προηγούμενες προοπτικές μπορούμε να πούμε ότι οι δομικές προοπτικές αναδεικνύουν ως πρωταρχικής σημασίας στοιχεία κοινωνιολογικής ανάλυσης και έτσι κατανόησης του κοινωνικού κόσμου τη δομή των κοινωνικών σχέσεων και της αλληλενέργειας, καθώς και τις αξίες και τους κανόνες που διαμορφώνονται στην κοινωνία και διέπουν την κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων. Οι ερμηνευτικές προοπτικές, από την άλλη, αναδεικνύουν ως πρωταρχικής σημασίας στοιχείο την εκκινούσα από ερμηνείες, νοήματα και ορισμούς καταστάσεων κοινωνική δράση, όπως αυτή συγκροτείται σε συγκεκριμένες καταστάσεις στις οποίες εμπλέκονται τα δρώντα πρόσωπα. Είναι έτσι προσανατολισμένες προς την ανάλυση των υποκειμενικών διαδικασιών, τις οποίες θεωρούν ως πηγή συγκρότησης της δράσης, των σχέσεων και της αλληλενέργειας.

Είναι σαφές από τους διαφορετικούς προσανατολισμούς ότι οι δυο προοπτικές βρίσκονται σε αντίθεση ή μια προς την άλλη. Η μια δίδει έμφαση σε μια κοινωνική πραγματικότητα που εκλαμβάνεται ως αντικειμενική, καθορίζουσα έτσι ως εξωτερική δύναμη την κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων, ενώ η άλλη σε μια κοινωνική πραγματικότητα που εκλαμβάνεται κατεξοχήν ως υποκειμενική, θεωρώντας έτσι την ανθρώπινη εμπειρία και συνείδηση ως τους βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης της ανθρώπινης δράσης και συμπεριφοράς. Υπάρχουν όμως αρκετά σημεία κριτικής και για τις δυο προοπτικές και σημαντικός προβληματισμός ανάμεσα σε πολλούς κοινωνιολόγους για το ότι η καθεμιά παρουσιάζει μια τάση αποκλεισμού της άλλης. Η κριτική προς κάθε προοπτική και ο σχετικός προβληματισμός έχει οδηγήσει σε προσπάθειες προς σύνθεσή τους.

Αναφερθήκαμε ήδη προηγουμένως σε κάποια σημεία κριτικής. Για να τα συνοψίσουμε εδώ, μπορούμε να πούμε καταρχήν ότι κάποια από τα κύρια σημεία κριτικής για τις δομικές προοπτικές είναι ότι αυτές «απονευρώνουν» τις κοινωνικές καταστά-

σεις στις οποίες λαμβάνει χώρα η κοινωνική δράση και εκδηλώνεται η κοινωνική συμπεριφορά, δεν δίδουν έμφαση στην ανθρώπινη κοινωνική δραστηριότητα ή κι' αν δίδουν την εκλαμβάνουν ως άμεση συνέπεια του βαθμού και του χαρακτήρα κοινωνικοποίησης του ατόμου, θεωρώντας κατά κάποιο τρόπο ότι τα χαρακτηριστικά μιας δομής ή ενός συστήματος καθορίζουν από μόνα τους δράσεις και συμπεριφορές. Με αυτή την έννοια, δράσεις και συμπεριφορές δεν συνιστούν τίποτε περισσότερο παρά προσαρμογή και έκφραση των προσαγών της δομής ή του συστήματος. Τα ερωτήματα έτσι που τίθενται για τις δομικές προοπτικές είναι πολλά. Πώς μπορεί να «στέκει» και να λειτουργεί μια δομή ή ένα σύστημα χωρίς ανθρώπους που σκέπτονται, διαλογίζονται, αισθάνονται, υπολογίζουν καταστάσεις; Κι' αν τα δρώντα πρόσωπα πράγματι προσαρμόζονται και εκφράζουν τις προσαγές της δομής ή του συστήματος, πώς μπορούμε να θεωρούμε ότι κάνουν κάτι τέτοιο απλώς για να εφαρμόζουν και να υλοποιούν στην πράξη τα χαρακτηριστικά της δομής ή του συστήματος; Μερικά από τα κύρια σημεία κριτικής για τις ερμηνευτικές προοπτικές, από την άλλη, είναι ότι «απογυμνώνουν» κοινωνικές καταστάσεις από δομικά, θεσμικά χαρακτηριστικά και έτσι από κάποια «ιστορική» συνέχεια που μπορεί αυτές να έχουν, θεωρώντας ότι κάθε συμπεριφορά και δράση προσδιορίζεται μόνο από τα υποκειμενικά νοήματα και τους υποκειμενικούς ορισμούς που γείρονται κατά τη διαδικασία συγκρότησης κοινωνικών σχέσεων και αλληλενέργειας. Με αυτή την έννοια, δράσεις και συμπεριφορές δεν συνιστούν τίποτε περισσότερο παρά έκφραση υποκειμενικής κατανόησης πραγμάτων και καταστάσεων και υποκειμενικού σχεδιασμού κάθε στιγμή που τα δρώντα πρόσωπα εμπλέκονται σε κοινωνική αλληλενέργεια. Το ερώτημα έτσι που τίθεται για τις ερμηνευτικές προοπτικές είναι: πώς μπορεί να «στέκει» και να εκδηλώνεται κοινωνική δράση χωρίς αναφορά σε κάποια σχετικά σταθερά στοιχεία; Ή, για να είμαστε πιο ακριβείς στις απόψεις των ερμηνευτικών κοινωνιολόγων που θεωρούν ότι τα δρώντα πρόσωπα συγκροτούν δομές κατά τις σχέσεις αλληλενέργειας, πώς θα ήταν δυνατή η κοινωνική ζωή αν σε κάθε κοινωνική «συνάντηση» έπρεπε να συγκροτείται δομή απ' αρχής και, ακόμη, πώς με βάση αυτή την προοπτική θα μπορούσε να εξηγηθεί

3. Προς σύνθεση των προοπτικών: Θεωρία δομοποίησης

Συνοψίζοντας τον βασικό προσανατολισμό καθεμιάς από τις προηγούμενες προοπτικές μπορούμε να πούμε ότι οι δομικές προοπτικές αναδεικνύουν ως πρωταρχικής σημασίας στοιχεία κοινωνιολογικής ανάλυσης και έτσι κατανόησης του κοινωνικού κόσμου τη δομή των κοινωνικών σχέσεων και της αλληλενέργειας, καθώς και τις αξίες και τους κανόνες που διαμορφώνονται στην κοινωνία και διέπουν την κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων. Οι ερμηνευτικές προοπτικές, από την άλλη, αναδεικνύουν ως πρωταρχικής σημασίας στοιχείο την εκκινούσα από ερμηνείες, νοήματα και ορισμούς καταστάσεων κοινωνική δράση, όπως αυτή συγκροτείται σε συγκεκριμένες καταστάσεις στις οποίες εμπλέκονται τα δρώντα πρόσωπα. Είναι έτσι προσανατολισμένες προς την ανάλυση των υποκειμενικών διαδικασιών, τις οποίες θεωρούν ως πηγή συγκρότησης της δράσης, των σχέσεων και της αλληλενέργειας.

Είναι σαφές από τους διαφορετικούς προσανατολισμούς ότι οι δυο προοπτικές βρίσκονται σε αντίθεση ή μια προς την άλλη. Η μια δίδει έμφαση σε μια κοινωνική πραγματικότητα που εκλαμβάνεται ως αντικειμενική, καθορίζουσα έτσι ως εξωτερική δύναμη την κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων, ενώ η άλλη σε μια κοινωνική πραγματικότητα που εκλαμβάνεται κατεξοχήν ως υποκειμενική, θεωρώντας έτσι την ανθρώπινη εμπειρία και συνείδηση ως τους βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης της ανθρώπινης δράσης και συμπεριφοράς. Υπάρχουν όμως αρκετά σημεία κριτικής και για τις δυο προοπτικές και σημαντικός προβληματισμός ανάμεσα σε πολλούς κοινωνιολόγους για το ότι η καθεμιά παρουσιάζει μια τάση αποκλεισμού της άλλης. Η κριτική προς κάθε προοπτική και ο σχετικός προβληματισμός έχει οδηγήσει σε προσπάθειες προς σύνθεσή τους.

Αναφερθήκαμε ήδη προηγουμένως σε κάποια σημεία κριτικής. Για να τα συνοψίσουμε εδώ, μπορούμε να πούμε καταρχήν ότι κάποια από τα κύρια σημεία κριτικής για τις δομικές προοπτικές είναι ότι αυτές «απονευρώνουν» τις κοινωνικές καταστά-

σεις στις οποίες λαμβάνει χώρα η κοινωνική δράση και εκδηλώνεται η κοινωνική συμπεριφορά, δεν δίδουν έμφαση στην ανθρώπινη κοινωνική δραστηριότητα ή κι' αν δίδουν την εκλαμβάνουν ως άμεση συνέπεια του βαθμού και του χαρακτήρα κοινωνικοποίησης του ατόμου, θεωρώντας κατά κάποιο τρόπο ότι τα χαρακτηριστικά μιας δομής ή ενός συστήματος καθορίζουν από μόνα τους δράσεις και συμπεριφορές. Με αυτή την έννοια, δράσεις και συμπεριφορές δεν συνιστούν τίποτε περισσότερο παρά προσαρμογή και έκφραση των προσαγών της δομής ή του συστήματος. Τα ερωτήματα έτσι που τίθενται για τις δομικές προοπτικές είναι πολλά. Πώς μπορεί να «στέκει» και να λειτουργεί μια δομή ή ένα σύστημα χωρίς ανθρώπους που σκέπτονται, διαλογίζονται, αισθάνονται, υπολογίζουν καταστάσεις; Κι' αν τα δρώντα πρόσωπα πράγματι προσαρμόζονται και εκφράζουν τις προσαγές της δομής ή του συστήματος, πώς μπορούμε να θεωρούμε ότι κάνουν κάτι τέτοιο απλώς για να εφαρμόζουν και να υλοποιούν στην πράξη τα χαρακτηριστικά της δομής ή του συστήματος; Μερικά από τα κύρια σημεία κριτικής για τις ερμηνευτικές προοπτικές, από την άλλη, είναι ότι «απογυμνώνουν» κοινωνικές καταστάσεις από δομικά, θεσμικά χαρακτηριστικά και έτσι από κάποια «ιστορική» συνέχεια που μπορεί αυτές να έχουν, θεωρώντας ότι κάθε συμπεριφορά και δράση προσδιορίζεται μόνο από τα υποκειμενικά νοήματα και τους υποκειμενικούς ορισμούς που γείρονται κατά τη διαδικασία συγκρότησης κοινωνικών σχέσεων και αλληλενέργειας. Με αυτή την έννοια, δράσεις και συμπεριφορές δεν συνιστούν τίποτε περισσότερο παρά έκφραση υποκειμενικής κατανόησης πραγμάτων και καταστάσεων και υποκειμενικού σχεδιασμού κάθε στιγμή που τα δρώντα πρόσωπα εμπλέκονται σε κοινωνική αλληλενέργεια. Το ερώτημα έτσι που τίθεται για τις ερμηνευτικές προοπτικές είναι: πώς μπορεί να «στέκει» και να εκδηλώνεται κοινωνική δράση χωρίς αναφορά σε κάποια σχετικά σταθερά στοιχεία; Ή, για να είμαστε πιο ακριβείς στις απόψεις των ερμηνευτικών κοινωνιολόγων που θεωρούν ότι τα δρώντα πρόσωπα συγκροτούν δομές κατά τις σχέσεις αλληλενέργειας, πώς θα ήταν δυνατή η κοινωνική ζωή αν σε κάθε κοινωνική «συνάντηση» έπρεπε να συγκροτείται δομή απ' αρχής και, ακόμη, πώς με βάση αυτή την προοπτική θα μπορούσε να εξηγηθεί

η σχετικά μεγάλη ομοιομορφία κοινωνικών σχέσεων και αλληλενέργειας που παρατηρείται στην κοινωνική ζωή; Αυτά τα σημεία κριτικής και για τις δυο προοπτικές θα μπορούσαν να συνοψισθούν στην παρακάτω παρατήρηση: «Οι ερμηνευτικοί κοινωνιολόγοι δεν μπορούν να αγνοήσουν (ή το κάνουν ριψοκινδυνεύοντας) το γεγονός ότι η κοινωνική συμπεριφορά λαμβάνει χώρα σε κοινωνικά πλαίσια που έχουν δομές και ιστορίες στον ίδιο βαθμό που οι δομικοί κοινωνιολόγοι δεν μπορούν να αρνηθούν τη σπουδαιότητα των υποκειμενικών νοημάτων και το πόσο οι δράσεις των ανθρώπων επηρεάζουν την κοινωνική πραγματικότητα» (Reid, 1986, 34).

Οι ελλείψεις και οι αδυναμίες κάθε προοπτικής, όπως έχουν συνοπτικά αναδειχθεί με τις παραπάνω κριτικές παρατηρήσεις, έχουν οδηγήσει στην προσπάθεια για σύνθεση της δομής και της δράσης ως συστατικών στοιχείων κάθε κοινωνικού φαινομένου ή γεγονότος. Προσπάθειες προς σύνθεση έχουν γίνει από αρκετούς κοινωνιολόγους. Οι Berger και Luckmann (1967), για παράδειγμα, έχουν υποστηρίξει ότι υπάρχει μια διαλεκτική διαδικασία στην κοινωνική ζωή κατά την οποία τα νοήματα που δίδονται από τα άτομα στον κόσμο τους, προσδιορίζοντας έτσι τη δράση τους, μετατρέπονται σε κοινωνικές δομές ή θεσμοποιούνται, και αυτές οι δομές, στη συνέχεια, καθίστανται μέρος του συστήματος νοημάτων που χρησιμοποιούνται από τα άτομα κατά τη δράση τους και την κοινωνική αλληλενέργεια. Ο Habermas (1984) στη θεωρία του για την επικοινωνιακή δράση αναφέρεται στην «ενσωμάτωση της θεωρίας της δράσης και της θεωρίας των συστημάτων» και ο Alexander (1982) προτείνει την ανάγκη για ενσωμάτωση της δράσης και της κοινωνικής τάξης πραγμάτων σε μια ενιαία θεωρία. Ο Coleman (1986) σε πρόσφατα έργα του θέτει το πρόβλημα της ενσωμάτωσης δράσης και συστήματος στην κοινωνιολογική θεωρία με τον ακόλουθο τρόπο: «Τα κεντρικά θεωρητικά προβλήματα καταλήγουν να είναι δύο: με ποιο τρόπο οι σκόπιμες δράσεις των δρώντων προσώπων συνδυάζονται για να επιφέρουν συμπεριφορά συστημικού επιπέδου και με ποιο τρόπο αυτές οι σκόπιμες δράσεις διαμορφώνονται, με τη σειρά τους, από περιορισμούς που προέρχονται από τη συμπεριφορά του συστήματος» (Coleman, 1986, 1312).

Μια σημαντική και συστηματική προσπάθεια προς σύνθεση συνιστά η θεωρία δομοποίησης του Giddens (1984), η οποία ως σύνθεση δεν συνιστά απλώς κάποιο είδος επιλογής και συναρμογής στοιχείων από τις διάφορες προοπτικές, αλλά προσπάθεια υπέρβασης της αντίθεσης δομής και δράσης, στηριζόμενη στη θεωρήση ότι η μια προϋποθέτει την άλλη: οι δομές δημιουργούνται από την ανθρώπινη κοινωνική δράση και η ανθρώπινη κοινωνική δράση σχετίζεται με κοινωνικές δομές.

Η βασική αυτή θέση του Giddens στηρίζεται σε σχετικά διαφορετικές ερμηνείες και θεωρήσεις της κοινωνικής δομής και της κοινωνικής δράσης από τις ερμηνείες και τις θεωρήσεις που προσφέρουν ως ξεχωριστές προοπτικές οι δομικές και οι ερμηνευτικές προοπτικές. Αφετηρία έτσι εκκίνησης του Giddens αποτελεί η απόρριψη του «ιμπεριαλισμού του κοινωνικού αντικειμένου» και του «ιμπεριαλισμού του υποκειμένου», όπως ονομάζει, αντίστοιχα, την τάση των δομικών προοπτικών να τονίζουν την υπεροχή του κοινωνικού συνόλου επί των ατομικών μερών του, δηλαδή επί των δρώντων ατόμων, και την τάση των ερμηνευτικών προοπτικών να τονίζουν την προτεραιότητα της δράσης και του νοήματος, χωρίς να αποδίδουν μεγάλη σημασία σε δομικούς προσδιορισμούς και περιορισμούς. Θεωρώντας ο Giddens ότι αυτές οι τάσεις δεν συνιστούν απλώς διαφορετικές επιστημολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά διαφορετικές «οντολογικές» περιγραφές της, θέτει ως κύριο πρόβλημα μελέτης το «πώς οι έννοιες της δράσης, του νοήματος και της υποκειμενικότητας θα έπρεπε να ορίζονται με σαφήνεια και πώς θα μπορούσαν να σχετίζονται με έννοιες δομής και περιορισμού» (Giddens, 1984, 2).

Το πεδίο στο οποίο μπορούν να αποσαφηνιστούν αυτές οι έννοιες και να φανεί η σχέση τους είναι κατά τον Giddens οι κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες παρουσιάζουν μια κανονικότητα σε χώρο, σε συγκεκριμένες δηλαδή καταστάσεις, και σε χρόνο, σε διάφορες χρονικές στιγμές, και οι οποίες θεωρεί ότι πρέπει να αποτελούν και τη «βασική περιοχή μελέτης των κοινωνικών επισημών» (Giddens, 1984, 2) σε αντιδιαστολή προς την ξεχωριστή και αποκλειστική μελέτη είτε της εμπειρίας των δρώντων ατόμων είτε οποιασδήποτε μορφής κοινωνικής ολότητας. Η έμφαση στις

η σχετικά μεγάλη ομοιομορφία κοινωνικών σχέσεων και αλληλενέργειας που παρατηρείται στην κοινωνική ζωή; Αυτά τα σημεία κριτικής και για τις δυο προοπτικές θα μπορούσαν να συνοψισθούν στην παρακάτω παρατήρηση: «Οι ερμηνευτικοί κοινωνιολόγοι δεν μπορούν να αγνοήσουν (ή το κάνουν ριψοκινδυνεύοντας) το γεγονός ότι η κοινωνική συμπεριφορά λαμβάνει χώρα σε κοινωνικά πλαίσια που έχουν δομές και ιστορίες στον ίδιο βαθμό που οι δομικοί κοινωνιολόγοι δεν μπορούν να αρνηθούν τη σπουδαιότητα των υποκειμενικών νοημάτων και το πόσο οι δράσεις των ανθρώπων επηρεάζουν την κοινωνική πραγματικότητα» (Reid, 1986, 34).

Οι ελλείψεις και οι αδυναμίες κάθε προοπτικής, όπως έχουν συνοπτικά αναδειχθεί με τις παραπάνω κριτικές παρατηρήσεις, έχουν οδηγήσει στην προσπάθεια για σύνθεση της δομής και της δράσης ως συστατικών στοιχείων κάθε κοινωνικού φαινομένου ή γεγονότος. Προσπάθειες προς σύνθεση έχουν γίνει από αρκετούς κοινωνιολόγους. Οι Berger και Luckmann (1967), για παράδειγμα, έχουν υποστηρίξει ότι υπάρχει μια διαλεκτική διαδικασία στην κοινωνική ζωή κατά την οποία τα νοήματα που δίδονται από τα άτομα στον κόσμο τους, προσδιορίζοντας έτσι τη δράση τους, μετατρέπονται σε κοινωνικές δομές ή θεσμοποιούνται, και αυτές οι δομές, στη συνέχεια, καθίστανται μέρος του συστήματος νοημάτων που χρησιμοποιούνται από τα άτομα κατά τη δράση τους και την κοινωνική αλληλενέργεια. Ο Habermas (1984) στη θεωρία του για την επικοινωνιακή δράση αναφέρεται στην «ενσωμάτωση της θεωρίας της δράσης και της θεωρίας των συστημάτων» και ο Alexander (1982) προτείνει την ανάγκη για ενσωμάτωση της δράσης και της κοινωνικής τάξης πραγμάτων σε μια ενιαία θεωρία. Ο Coleman (1986) σε πρόσφατα έργα του θέτει το πρόβλημα της ενσωμάτωσης δράσης και συστήματος στην κοινωνιολογική θεωρία με τον ακόλουθο τρόπο: «Τα κεντρικά θεωρητικά προβλήματα καταλήγουν να είναι δύο: με ποιο τρόπο οι σκόπιμες δράσεις των δρώντων προσώπων συνδυάζονται για να επιφέρουν συμπεριφορά συστημικού επιπέδου και με ποιο τρόπο αυτές οι σκόπιμες δράσεις διαμορφώνονται, με τη σειρά τους, από περιορισμούς που προέρχονται από τη συμπεριφορά του συστήματος» (Coleman, 1986, 1312).

Μια σημαντική και συστηματική προσπάθεια προς σύνθεση συνιστά η θεωρία δομοποίησης του Giddens (1984), η οποία ως σύνθεση δεν συνιστά απλώς κάποιο είδος επιλογής και συναρμογής στοιχείων από τις διάφορες προοπτικές, αλλά προσπάθεια υπέρβασης της αντίθεσης δομής και δράσης, στηριζόμενη στη θεωρήση ότι η μια προϋποθέτει την άλλη: οι δομές δημιουργούνται από την ανθρώπινη κοινωνική δράση και η ανθρώπινη κοινωνική δράση σχετίζεται με κοινωνικές δομές.

Η βασική αυτή θέση του Giddens στηρίζεται σε σχετικά διαφορετικές ερμηνείες και θεωρήσεις της κοινωνικής δομής και της κοινωνικής δράσης από τις ερμηνείες και τις θεωρήσεις που προσφέρουν ως ξεχωριστές προοπτικές οι δομικές και οι ερμηνευτικές προοπτικές. Αφετηρία έτσι εκκίνησης του Giddens αποτελεί η απόρριψη του «ιμπεριαλισμού του κοινωνικού αντικειμένου» και του «ιμπεριαλισμού του υποκειμένου», όπως ονομάζει, αντίστοιχα, την τάση των δομικών προοπτικών να τονίζουν την υπεροχή του κοινωνικού συνόλου επί των ατομικών μερών του, δηλαδή επί των δρώντων ατόμων, και την τάση των ερμηνευτικών προοπτικών να τονίζουν την προτεραιότητα της δράσης και του νοήματος, χωρίς να αποδίδουν μεγάλη σημασία σε δομικούς προσδιορισμούς και περιορισμούς. Θεωρώντας ο Giddens ότι αυτές οι τάσεις δεν συνιστούν απλώς διαφορετικές επιστημολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά διαφορετικές «οντολογικές» περιγραφές της, θέτει ως κύριο πρόβλημα μελέτης το «πώς οι έννοιες της δράσης, του νοήματος και της υποκειμενικότητας θα έπρεπε να ορίζονται με σαφήνεια και πώς θα μπορούσαν να σχετίζονται με έννοιες δομής και περιορισμού» (Giddens, 1984, 2).

Το πεδίο στο οποίο μπορούν να αποσαφηνιστούν αυτές οι έννοιες και να φανεί η σχέση τους είναι κατά τον Giddens οι κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες παρουσιάζουν μια κανονικότητα σε χώρο, σε συγκεκριμένες δηλαδή καταστάσεις, και σε χρόνο, σε διάφορες χρονικές στιγμές, και οι οποίες θεωρεί ότι πρέπει να αποτελούν και τη «βασική περιοχή μελέτης των κοινωνικών επιστημών» (Giddens, 1984, 2) σε αντιδιαστολή προς την ξεχωριστή και αποκλειστική μελέτη είτε της εμπειρίας των δρώντων ατόμων είτε οποιασδήποτε μορφής κοινωνικής ολότητας. Η έμφαση στις

κοινωνικές πρακτικές μεταφέρει την εστίαση της προσοχής και την ανάλυση και από το «ανθρώπινο υποκείμενο» και από το «κοινωνικό αντικείμενο» ως δυο ξεχωριστά πεδία κατανόησης κοινωνικών φαινομένων σε ένα πεδίο όπου ενσωματώνονται και τα δύο ως συστατικά στοιχεία συγκρότησης του κοινωνικού κόσμου, δίδοντας έτσι τη δυνατότητα σύνθεσης της υποκειμενικής εμπειρίας και της κοινωνικής ολότητας σε μια ενότητα. Το σημείο έτσι αφετηρίας του Giddens δεν είναι ούτε η συνείδηση ούτε η κοινωνική δομή, αλλά μάλλον η διαλεκτική μεταξύ ανθρώπινων δραστηριοτήτων και συνθηκών. Οι κοινωνικές πρακτικές προϋποθέτουν ανθρώπινες κοινωνικές δραστηριότητες, οι οποίες, ενώ χαρακτηρίζονται από επανάληψη και κανονικότητα, επαναλαμβάνονται δηλαδή με σχετικά παρόμοιο τρόπο ως προς το χώρο και τον χρόνο, εντούτοις ενσωματώνουν και εκφράζουν ταυτόχρονα την υποκειμενικότητα και τα νοήματα των δρώντων ατόμων. Η επαναληπτικότητα και η κανονικότητα των κοινωνικών φαινομένων ή γεγονότων δίδουν την αίσθηση δομημένων κοινωνικών δραστηριοτήτων και δημιουργούν την εικόνα ότι αυτές καθορίζονται από παράγοντες ή δυνάμεις έξω και πέρα από το δρών υποκείμενο κατά παρόμοιο σχετικά τρόπο που «κωδικοποιημένα προγράμματα» στη φύση καθορίζουν την αναπαραγωγή φυσικών φαινομένων. Μια τέτοια αντίληψη όμως, η οποία υποβόσκει στις δομικές προοπτικές με τη μορφή αναλογίας μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού οργανισμού, όπως αναφέρθηκε ήδη σε προηγούμενες σελίδες, δεν λαμβάνει σοβαρά υπόψη και έτσι δεν είναι σε θέση να αποτιμήσει το γεγονός ότι η επαναληπτικότητα και η κανονικότητα έρχονται στο προσκήνιο και λαμβάνουν συγκεκριμένες μορφές με την ανθρώπινη κοινωνική δράση, η διαμόρφωση της οποίας εμπλέκει ανθρώπινη «γνωστικότητα» (knowledgeability), κάτι που έχουν ιδιαίτερα τονίσει οι ερμηνευτικοί κοινωνιολόγοι. Ένα κύριο ακριβώς σημείο που διαφοροποιεί την εμφάνιση φυσικών φαινομένων και την αναπαραγωγή στη φύση από την εμφάνιση κοινωνικών φαινομένων και την αναπαραγωγή στην κοινωνική ζωή είναι κατά τον Giddens το είδος της ανθρώπινης γνωστικότητας και ο ρόλος της στην ανθρώπινη δράση.

Ο Giddens προκειμένου να δείξει τη σχέση μεταξύ ανθρώπι-

νης υποκειμενικότητας και δράσης, από τη μια, και κοινωνικής δομής, από την άλλη, αναλύει καταρχήν την έννοια της ανθρώπινης κοινωνικής δράσης και τον τρόπο με τον οποίο εμπλέκεται στη δημιουργία και την αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής και, στη συνέχεια, την έννοια της δομής και τον τρόπο με τον οποίο εμπλέκεται στη διαμόρφωση της ανθρώπινης δράσης.

Όπως έχει ήδη τονισθεί, η ανθρώπινη δράση διακρίνεται γενικά από την αντι-δραστική συμπεριφορά κατά το ότι εγγενές στοιχείο της δράσης είναι ο σκοπός ή το νόημα των δρώντων προσώπων. Ο Giddens, ενώ δέχεται την αρχική αυτή θέση, αποσαφηνίζει και επεκτείνει την έννοια της δράσης. Κι' αυτό το κάνει με την αποσαφήνιση της έννοιας της ανθρώπινης γνωστικότητας. Η ανθρώπινη γνωστικότητα κατά τον Giddens περιλαμβάνει όλα εκείνα που τα δρώντα πρόσωπα γνωρίζουν ή πιστεύουν, συνειδητά ή ασυνείδητα, για τις συνθήκες της δικής τους δράσης και της δράσης των άλλων και τα οποία φέρουν μαζί τους και λαμβάνουν υπόψη στις κοινωνικές τους δραστηριότητες. Ένα από τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης γνωστικότητας είναι η στοχαστική της μορφή που σημαίνει ότι τα άτομα κατά τις κοινωνικές τους δραστηριότητες εμπλέκονται σε σκέψεις και συλλογισμούς που αφορούν τη δράση τους και τις συνθήκες δράσης τους. Οι όροι «σκοπός» ή «πρόθεση», «λόγος», «κίνητρο» που χρησιμοποιούνται για να εξηγήσουν την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά από την άποψη του δρώντος ατόμου εκφράζουν ακριβώς αυτή τη στοχαστική γνωστικότητα. Ο Giddens όμως δεν θεωρεί αυτούς τους όρους επαρκείς για να χαρακτηρίσουν την ανθρώπινη δράση, γιατί δεν περιλαμβάνουν όλες τις εμπλεκόμενες διαδικασίες, αλλά και γιατί μπορεί, επειδή έχουν πολλές φορές συνδεθεί με έναν υπερτονισμό της ατομικής βούλησης, να οδηγούν στην παραγνώριση των συνθηκών και των πλαισίων, φυσικών και κοινωνικών, που εμπλέκονται στη διαμόρφωσή της. Η ανθρώπινη δράση συνδέεται βέβαια με προθετικότητα, με σκοπό, με το ότι δηλαδή το δρών πρόσωπο γνωρίζει ή πιστεύει πως μια ενέργειά του θα έχει μια ορισμένη ποιότητα ή αποτέλεσμα και χρησιμοποιεί αυτή τη γνώση για να επιτύχει αυτή την ποιότητα ή αποτέλεσμα. «Η διαρκής συνέχιση της καθημερινής ζωής συμβαίνει ως ροή προθετικής δράσης» (Giddens, 1984, 8). Η στοχαστική γνω-

κοινωνικές πρακτικές μεταφέρει την εστίαση της προσοχής και την ανάλυση και από το «ανθρώπινο υποκείμενο» και από το «κοινωνικό αντικείμενο» ως δυο ξεχωριστά πεδία κατανόησης κοινωνικών φαινομένων σε ένα πεδίο όπου ενσωματώνονται και τα δύο ως συστατικά στοιχεία συγκρότησης του κοινωνικού κόσμου, δίδοντας έτσι τη δυνατότητα σύνθεσης της υποκειμενικής εμπειρίας και της κοινωνικής ολότητας σε μια ενότητα. Το σημείο έτσι αφετηρίας του Giddens δεν είναι ούτε η συνείδηση ούτε η κοινωνική δομή, αλλά μάλλον η διαλεκτική μεταξύ ανθρώπινων δραστηριοτήτων και συνθηκών. Οι κοινωνικές πρακτικές προϋποθέτουν ανθρώπινες κοινωνικές δραστηριότητες, οι οποίες, ενώ χαρακτηρίζονται από επανάληψη και κανονικότητα, επαναλαμβάνονται δηλαδή με σχετικά παρόμοιο τρόπο ως προς το χώρο και τον χρόνο, εντούτοις ενσωματώνουν και εκφράζουν ταυτόχρονα την υποκειμενικότητα και τα νοήματα των δρώντων ατόμων. Η επαναληπτικότητα και η κανονικότητα των κοινωνικών φαινομένων ή γεγονότων δίδουν την αίσθηση δομημένων κοινωνικών δραστηριοτήτων και δημιουργούν την εικόνα ότι αυτές καθορίζονται από παράγοντες ή δυνάμεις έξω και πέρα από το δρών υποκείμενο κατά παρόμοιο σχετικά τρόπο που «κωδικοποιημένα προγράμματα» στη φύση καθορίζουν την αναπαραγωγή φυσικών φαινομένων. Μια τέτοια αντίληψη όμως, η οποία υποβόσκει στις δομικές προοπτικές με τη μορφή αναλογίας μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού οργανισμού, όπως αναφέρθηκε ήδη σε προηγούμενες σελίδες, δεν λαμβάνει σοβαρά υπόψη και έτσι δεν είναι σε θέση να αποτιμήσει το γεγονός ότι η επαναληπτικότητα και η κανονικότητα έρχονται στο προσκήνιο και λαμβάνουν συγκεκριμένες μορφές με την ανθρώπινη κοινωνική δράση, η διαμόρφωση της οποίας εμπλέκει ανθρώπινη «γνωστικότητα» (knowledgeability), κάτι που έχουν ιδιαίτερα τονίσει οι ερμηνευτικοί κοινωνιολόγοι. Ένα κύριο ακριβώς σημείο που διαφοροποιεί την εμφάνιση φυσικών φαινομένων και την αναπαραγωγή στη φύση από την εμφάνιση κοινωνικών φαινομένων και την αναπαραγωγή στην κοινωνική ζωή είναι κατά τον Giddens το είδος της ανθρώπινης γνωστικότητας και ο ρόλος της στην ανθρώπινη δράση.

Ο Giddens προκειμένου να δείξει τη σχέση μεταξύ ανθρώπι-

νης υποκειμενικότητας και δράσης, από τη μια, και κοινωνικής δομής, από την άλλη, αναλύει καταρχήν την έννοια της ανθρώπινης κοινωνικής δράσης και τον τρόπο με τον οποίο εμπλέκεται στη δημιουργία και την αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής και, στη συνέχεια, την έννοια της δομής και τον τρόπο με τον οποίο εμπλέκεται στη διαμόρφωση της ανθρώπινης δράσης.

Όπως έχει ήδη τονισθεί, η ανθρώπινη δράση διακρίνεται γενικά από την αντι-δραστική συμπεριφορά κατά το ότι εγγενές στοιχείο της δράσης είναι ο σκοπός ή το νόημα των δρώντων προσώπων. Ο Giddens, ενώ δέχεται την αρχική αυτή θέση, αποσαφηνίζει και επεκτείνει την έννοια της δράσης. Κι' αυτό το κάνει με την αποσαφήνιση της έννοιας της ανθρώπινης γνωστικότητας. Η ανθρώπινη γνωστικότητα κατά τον Giddens περιλαμβάνει όλα εκείνα που τα δρώντα πρόσωπα γνωρίζουν ή πιστεύουν, συνειδητά ή ασυνείδητα, για τις συνθήκες της δικής τους δράσης και της δράσης των άλλων και τα οποία φέρουν μαζί τους και λαμβάνουν υπόψη στις κοινωνικές τους δραστηριότητες. Ένα από τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης γνωστικότητας είναι η στοχαστική της μορφή που σημαίνει ότι τα άτομα κατά τις κοινωνικές τους δραστηριότητες εμπλέκονται σε σκέψεις και συλλογισμούς που αφορούν τη δράση τους και τις συνθήκες δράσης τους. Οι όροι «σκοπός» ή «πρόθεση», «λόγος», «κίνητρο» που χρησιμοποιούνται για να εξηγήσουν την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά από την άποψη του δρώντος ατόμου εκφράζουν ακριβώς αυτή τη στοχαστική γνωστικότητα. Ο Giddens όμως δεν θεωρεί αυτούς τους όρους επαρκείς για να χαρακτηρίσουν την ανθρώπινη δράση, γιατί δεν περιλαμβάνουν όλες τις εμπλεκόμενες διαδικασίες, αλλά και γιατί μπορεί, επειδή έχουν πολλές φορές συνδεθεί με έναν υπερτονισμό της ατομικής βούλησης, να οδηγούν στην παραγνώριση των συνθηκών και των πλαισίων, φυσικών και κοινωνικών, που εμπλέκονται στη διαμόρφωσή της. Η ανθρώπινη δράση συνδέεται βέβαια με προθετικότητα, με σκοπό, με το ότι δηλαδή το δρών πρόσωπο γνωρίζει ή πιστεύει πως μια ενέργειά του θα έχει μια ορισμένη ποιότητα ή αποτέλεσμα και χρησιμοποιεί αυτή τη γνώση για να επιτύχει αυτή την ποιότητα ή αποτέλεσμα. «Η διαρκής συνέχιση της καθημερινής ζωής συμβαίνει ως ροή προθετικής δράσης» (Giddens, 1984, 8). Η στοχαστική γνω-

στικότητα όμως εμπλέκει πιο σύνθετες διαδικασίες από αυτές που εκφράζουν η προθετικότητα ή ο σκοπός και ο Giddens επιχειρεί να τις αναλύσει. Απ' αυτή την άποψη ο Giddens αναφέρεται σε τρεις συστατικές διαδικασίες της δράσης: τη «στοχαστική επισκόπηση της δράσης», την «εκλογίκευση της δράσης» και τα «κίνητρα δράσης». Η στοχαστική ιδιότητα της γνωστικότητας, η δυνατότητα δηλαδή των δρώντων ατόμων να σκέπτονται τις συνθήκες δράσης τους και, ακόμη, τις κοινωνικές πρακτικές, δεν νοείται απλώς ως «αυτο-συνειδησία», ως γνώση δηλαδή του σκοπού ή της πρόθεσης, του λόγου δηλαδή ή του κινήτρου της δράσης, αλλά και ως ικανότητα επισκόπησης της συνεχιζόμενης ροής της δράσης τους και της κοινωνικής ζωής γενικότερα. «Είναι χρήσιμο να μιλάμε για τη στοχαστικότητα ως θεμελιωμένη στη συνεχή επισκόπηση της δράσης που επιδεικνύουν τα ανθρώπινα όντα και που αναμένουν και οι άλλοι να επιδεικνύουν» (Giddens, 1984, 3). Η στοχαστική επισκόπηση της δράσης αναφέρεται στη δραστηριότητα των δρώντων ατόμων να παρακολουθούν συνεχώς και στοχαστικά τη ροή των δικών τους δραστηριοτήτων και των δραστηριοτήτων των άλλων, καθώς και πλευρές των κοινωνικών και φυσικών πλαισίων στα οποία εκτυλίσσεται η δράση. Σε καταστάσεις κοινωνικής αλληλενέργειας η δραστηριότητα αυτή ενσωματώνει και επισκόπηση της κατάστασης της αλληλενέργειας. Η εκλογίκευση της δράσης αναφέρεται στην κατά συνήθεια ικανότητα των δρώντων προσώπων να διατηρούν μια συνεχή «θεωρητική κατανόηση» των λόγων της δραστηριότητάς τους. Αυτή η ικανότητα εκφράζει την προθετικότητα των δρώντων ατόμων, όχι απλώς ως σκοπό ή νόημα, αλλά ως διαδικασία που αφορά την εκδήλωση συγκεκριμένης δράσης· μπορεί τα δρώντα πρόσωπα να είναι ενήμερα του αυτονόητου της δράσης τους ή και να μπορούν να την εξηγούν σε άλλους. Τέλος, ο Giddens διακρίνει τα κίνητρα της δράσης από τις δυο προηγούμενες διαδικασίες κατά το ότι αυτά δεν συνδέονται άμεσα με τη συνέχιση της δράσης, όπως συμβαίνει με τη στοχαστική επισκόπηση και την εκλογίκευση. Τα κίνητρα κατά τον Giddens συνιστούν δυνατότητες για δράση παρά τρόπους με τους οποίους η δράση πραγματοποιείται από το δρών πρόσωπο, συνιστούν δηλαδή «πλάνα» δράσης κατά την έκφραση του Schutz. Και απ' αυτή την άποψη, δεν θεωρεί ο

Giddens ότι αυτά εμπλέκονται αναγκαστικά στις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής και, ιδιαίτερα, στις κατά συνήθεια δραστηριότητες.

Η στοχαστική επισκόπηση και η εκλογίκευση, στις οποίες στηρίζεται κατεξοχήν και λαμβάνει νόημα η δράση, σημαίνει τη συμμετοχή συνειδητών διαδικασιών στη διαμόρφωσή της. Υπάρχουν όμως διάφορα επίπεδα συνειδητότητας και γι' αυτό ο Giddens διακρίνει αναλυτικά δυο πλευρές της ανθρώπινης συνείδησης, την έλλογη (discursive) και την πρακτική συνείδηση. Η πρώτη αναφέρεται σε όλα εκείνα που τα δρώντα πρόσωπα είναι σε θέση να λένε ή να εκφράζουν για τις κοινωνικές συνθήκες της δράσης τους, συνιστά δηλαδή έλλογη ενημερότητα από μέρους των δρώντων ατόμων. Η πρακτική συνείδηση αναφέρεται σε όλα εκείνα που τα δρώντα πρόσωπα γνωρίζουν ή πιστεύουν για τις κοινωνικές συνθήκες, περιλαμβάνοντας ιδιαίτερα τις συνθήκες της δικής τους δράσης που δεν είναι όμως σε θέση να τα εκφράζουν λογικά, που πραγματοποιούνται απλώς τυπικά χωρίς να μπορούν να εκφρασθούν με λέξεις. Η πρακτική συνείδηση περιλαμβάνει όλα εκείνα που ο Giddens ονομάζει «αμοιβαία γνώση», κάτι παρόμοιο με αυτό που ο Schutz ονομάζει «απόθεμα γνώσης», και που ενσωματώνονται στις καθημερινές δραστηριότητες και την κοινωνική αλληλενέργεια, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα να «πορεύεται» κάποιος και να «τα βγάζει πέρα» με τις ρουτίνες της κοινωνικής ζωής. Θεωρεί την πρακτική συνείδηση ιδιαίτερα σημαντική για τη θεωρία της δομοποίησης και σε αυτό το σημείο συμβαδίζει με τις ερμηνευτικές προοπτικές. Η έλλογη και η πρακτική συνείδηση πάντως διακρίνονται εννοιολογικά, αλλά κατά τη συγκρότηση της δράσης η μια διαπερνά και διεισδύει στην άλλη. «Η γραμμή διαχωρισμού μεταξύ έλλογης και πρακτικής συνείδησης είναι ταλαντευόμενη και αλληλοδιεισδυτική» (Giddens, 1984, 4).

Από όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, χαρακτηριστικά της ανθρώπινης κοινωνικής δράσης είναι η προθετικότητα και η γνωστικότητα. Παρόλα αυτά ο Giddens δεν ορίζει τη δράση με βάση απλώς αυτά τα χαρακτηριστικά, αλλά και από τα γεγονότα που ακολουθούν τις ενέργειες. Γι' αυτό σημειώνει ότι «η δράση αφορά γεγονότα, των οποίων ο 'δράστης' είναι κάποιο πρόσωπο

στικότητα όμως εμπλέκει πιο σύνθετες διαδικασίες από αυτές που εκφράζουν η προθετικότητα ή ο σκοπός και ο Giddens επιχειρεί να τις αναλύσει. Απ' αυτή την άποψη ο Giddens αναφέρεται σε τρεις συστατικές διαδικασίες της δράσης: τη «στοχαστική επισκόπηση της δράσης», την «εκλογίκευση της δράσης» και τα «κίνητρα δράσης». Η στοχαστική ιδιότητα της γνωστικότητας, η δυνατότητα δηλαδή των δρώντων ατόμων να σκέπτονται τις συνθήκες δράσης τους και, ακόμη, τις κοινωνικές πρακτικές, δεν νοείται απλώς ως «αυτο-συνειδησία», ως γνώση δηλαδή του σκοπού ή της πρόθεσης, του λόγου δηλαδή ή του κινήτρου της δράσης, αλλά και ως ικανότητα επισκόπησης της συνεχιζόμενης ροής της δράσης τους και της κοινωνικής ζωής γενικότερα. «Είναι χρήσιμο να μιλάμε για τη στοχαστικότητα ως θεμελιωμένη στη συνεχή επισκόπηση της δράσης που επιδεικνύουν τα ανθρώπινα όντα και που αναμένουν και οι άλλοι να επιδεικνύουν» (Giddens, 1984, 3). Η στοχαστική επισκόπηση της δράσης αναφέρεται στη δραστηριότητα των δρώντων ατόμων να παρακολουθούν συνεχώς και στοχαστικά τη ροή των δικών τους δραστηριοτήτων και των δραστηριοτήτων των άλλων, καθώς και πλευρές των κοινωνικών και φυσικών πλαισίων στα οποία εκτυλίσσεται η δράση. Σε καταστάσεις κοινωνικής αλληλενέργειας η δραστηριότητα αυτή ενσωματώνει και επισκόπηση της κατάστασης της αλληλενέργειας. Η εκλογίκευση της δράσης αναφέρεται στην κατά συνήθεια ικανότητα των δρώντων προσώπων να διατηρούν μια συνεχή «θεωρητική κατανόηση» των λόγων της δραστηριότητάς τους. Αυτή η ικανότητα εκφράζει την προθετικότητα των δρώντων ατόμων, όχι απλώς ως σκοπό ή νόημα, αλλά ως διαδικασία που αφορά την εκδήλωση συγκεκριμένης δράσης· μπορεί τα δρώντα πρόσωπα να είναι ενήμερα του αυτονόητου της δράσης τους ή και να μπορούν να την εξηγούν σε άλλους. Τέλος, ο Giddens διακρίνει τα κίνητρα της δράσης από τις δυο προηγούμενες διαδικασίες κατά το ότι αυτά δεν συνδέονται άμεσα με τη συνέχιση της δράσης, όπως συμβαίνει με τη στοχαστική επισκόπηση και την εκλογίκευση. Τα κίνητρα κατά τον Giddens συνιστούν δυνατότητες για δράση παρά τρόπους με τους οποίους η δράση πραγματοποιείται από το δρών πρόσωπο, συνιστούν δηλαδή «πλάνα» δράσης κατά την έκφραση του Schutz. Και απ' αυτή την άποψη, δεν θεωρεί ο

Giddens ότι αυτά εμπλέκονται αναγκαστικά στις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής και, ιδιαίτερα, στις κατά συνήθεια δραστηριότητες.

Η στοχαστική επισκόπηση και η εκλογίκευση, στις οποίες στηρίζεται κατεξοχήν και λαμβάνει νόημα η δράση, σημαίνει τη συμμετοχή συνειδητών διαδικασιών στη διαμόρφωσή της. Υπάρχουν όμως διάφορα επίπεδα συνειδητότητας και γι' αυτό ο Giddens διακρίνει αναλυτικά δυο πλευρές της ανθρώπινης συνείδησης, την έλλογη (discursive) και την πρακτική συνείδηση. Η πρώτη αναφέρεται σε όλα εκείνα που τα δρώντα πρόσωπα είναι σε θέση να λένε ή να εκφράζουν για τις κοινωνικές συνθήκες της δράσης τους, συνιστά δηλαδή έλλογη ενημερότητα από μέρους των δρώντων ατόμων. Η πρακτική συνείδηση αναφέρεται σε όλα εκείνα που τα δρώντα πρόσωπα γνωρίζουν ή πιστεύουν για τις κοινωνικές συνθήκες, περιλαμβάνοντας ιδιαίτερα τις συνθήκες της δικής τους δράσης που δεν είναι όμως σε θέση να τα εκφράζουν λογικά, που πραγματοποιούνται απλώς τυπικά χωρίς να μπορούν να εκφρασθούν με λέξεις. Η πρακτική συνείδηση περιλαμβάνει όλα εκείνα που ο Giddens ονομάζει «αμοιβαία γνώση», κάτι παρόμοιο με αυτό που ο Schutz ονομάζει «απόθεμα γνώσης», και που ενσωματώνονται στις καθημερινές δραστηριότητες και την κοινωνική αλληλενέργεια, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα να «πορεύεται» κάποιος και να «τα βγάζει πέρα» με τις ρουτίνες της κοινωνικής ζωής. Θεωρεί την πρακτική συνείδηση ιδιαίτερα σημαντική για τη θεωρία της δομοποίησης και σε αυτό το σημείο συμβαδίζει με τις ερμηνευτικές προοπτικές. Η έλλογη και η πρακτική συνείδηση πάντως διακρίνονται εννοιολογικά, αλλά κατά τη συγκρότηση της δράσης η μια διαπερνά και διεισδύει στην άλλη. «Η γραμμή διαχωρισμού μεταξύ έλλογης και πρακτικής συνείδησης είναι ταλαντευόμενη και αλληλοδιεισδυτική» (Giddens, 1984, 4).

Από όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, χαρακτηριστικά της ανθρώπινης κοινωνικής δράσης είναι η προθετικότητα και η γνωστικότητα. Παρόλα αυτά ο Giddens δεν ορίζει τη δράση με βάση απλώς αυτά τα χαρακτηριστικά, αλλά και από τα γεγονότα που ακολουθούν τις ενέργειες. Γι' αυτό σημειώνει ότι «η δράση αφορά γεγονότα, των οποίων ο 'δράστης' είναι κάποιο πρόσωπο

με την έννοια ότι θα μπορούσε σε οποιαδήποτε φάση μιας δεδομένης αλληλουχίας συμπεριφοράς να είχε δράσει διαφορετικά. Ο,τιδήποτε συνέβη δεν θα είχε συμβεί εάν το άτομο δεν είχε παρέμβει» (Giddens, 1984, 9). Αναφέρεται δηλαδή σε ενέργειες που επιφέρουν γεγονότα, τα οποία δεν θα εμφανίζονταν, αν το άτομο δεν δρούσε με τον τρόπο που έδρασε. Ένας τέτοιος ορισμός της ανθρώπινης δράσης δίδει τη δυνατότητα να περιλαμβάνονται σε αυτή και γεγονότα, τα οποία δεν βρίσκονται στις επιδιώξεις των δρώντων ατόμων. Είναι σαφές απ' αυτή την άποψη ότι ο Giddens διευρύνει την έννοια της ανθρώπινης δράσης πέρα από μεγάλο μέρος των ερμηνευτικών κοινωνιολόγων που δίδουν έμφαση απλώς στον προθετικό χαρακτήρα της δράσης και δεν ταυτίζει την έννοιά της με την προθετικότητα. Τη διεύρυνση αυτή ο Giddens τη στηρίζει στην παρατήρηση ότι η δράση μπορεί να καταλήγει και σε μη-επιδιωκόμενες συνέπειες, σε γεγονότα δηλαδή, τα οποία επέρχονται με τη δράση, χωρίς όμως τα δρώντα άτομα να σκοπεύουν σε αυτά. Η ορθή χρήση της γλώσσας, για παράδειγμα, είναι προθετική προκειμένου ο ομιλών να γίνει κατανοητός από τον ακροατή. Αυτή η χρήση όμως έχει και μια μη-επιδιωκόμενη συνέπεια, την αναπαραγωγή δηλαδή της γλώσσας, κάτι που δεν βρίσκεται στις επιδιώξεις του ομιλούντος - άλλο θέμα βέβαια αν ο ομιλών είναι εκπαιδευτικός και σκόπιμα επιδιώκει να μάθουν οι μαθητές του να αναπαράγουν ορθά τη γλώσσα στη δική τους ομιλία. Με αυτή την έννοια ο Giddens διακρίνει τη δράση από τις προθέσεις και τους σκοπούς, δίδοντας έμφαση όχι στο τί σκοπεύει να κάνει το δρων πρόσωπο - αν και ο σκοπός είναι συστατικό στοιχείο της δράσης - αλλά στο τί κάνει και στις συνέπειες, επιδιωκόμενες ή μη, της δράσης του. Παρά την εμφάνιση όμως μη-επιδιωκόμενων συνεπειών, κάθε κοινωνικό φαινόμενο ή γεγονός έχει ως αφετηρία εκκίνησης την προθετική δράση. Εμφανίζεται δηλαδή ως αποτέλεσμα σκόπιμης ενέργειας, ανεξάρτητα από το αν το δρων άτομο επεδίωκε ή όχι ένα εμφανιζόμενο αποτέλεσμα και το μη-επιδιωκόμενο αποτέλεσμα έχει ως αφετηρία και αποτελεί συνέχεια μιας προθετικής δράσης. Αυτό το σημείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί απ' αυτό συνάγεται ότι η ανάλυση και η μελέτη κάθε κοινωνικού γεγονότος πρέπει να περιλαμβάνει την ανάλυση της προθετικής δράσης ή «στρατηγικής συ-

μπεριφοράς». Βέβαια όσο οι συνέπειες μιας δράσης εμφανίζονται απομακρυσμένες ως προς τον χρόνο και το χώρο από το αρχικό πλαίσιο της δράσης τόσο και μειώνονται οι πιθανότητες οι συνέπειες να είναι προθετικές. Αυτό θέτει ένα πρόβλημα ελέγχου των συνεπειών που εξαρτάται από την εμβέλεια της γνωστικότητας των δρώντων ατόμων και της δύναμης που μπορεί να χρησιμοποιούν για να θέτουν τις συνέπειες υπό έλεγχο.

Στον παραπάνω ορισμό της ανθρώπινης δράσης εμπεριέχεται και ένα στοιχείο δύναμης που αφορά την ικανότητα των ατόμων να δρουν με ορισμένο τρόπο. Ο Giddens θεωρεί αυτό το στοιχείο σημαντικό για την ανάλυση της διαμόρφωσης της ανθρώπινης δράσης. Ως δύναμη ορίζει την ικανότητα του δρώντος προσώπου να δράσει και έτσι να προκαλέσει ένα διαφορετικό γεγονός στην υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων ή στην πορεία των γεγονότων. Στην πραγματικότητα, ένα δρων πρόσωπο παύει να είναι δρων πρόσωπο, εάν δεν έχει την ικανότητα να προκαλέσει ένα τέτοιο γεγονός. Η έλλειψη μιας τέτοιας δυνατότητας συνιστά περιορισμό στη δράση, αλλά οι περιορισμοί δεν σημαίνουν μετατροπή της δράσης σε απλή αντίδραση υπό την επήρεια εξωτερικών δυνάμεων, όπως θα υποστήριζαν οι δομικές προοπτικές. Η ίδια η γνώση των περιορισμών και η διαμόρφωση της συμπεριφοράς σε αναφορά προς αυτούς καθιστά τη συμπεριφορά προθετική και γνωστική. «Οι συνθήκες κοινωνικού περιορισμού στις οποίες τα άτομα 'δεν έχουν επιλογή' δεν πρέπει να εξισώνονται με τη διάλυση της δράσης ως δράσης. Το 'να μην έχει επιλογή' κάποιος δεν σημαίνει ότι η δράση έχει αντικατασταθεί από αντίδραση» (Giddens, 1984, 15). Κάτι τέτοιο θα υποβίβαζε την ανθρώπινη δράση σε μηχανική συμπεριφορά, όπως δηλαδή μπορεί να συμβαίνει στη φύση με την επιρροή φυσικών δυνάμεων. Η δύναμη βέβαια προηγείται λογικά της υποκειμενικότητας, γιατί η δράση περιλαμβάνει δύναμη ή ικανότητα μετασχηματισμού μιας κατάστασης. Με τη σύνδεση δράσης και δύναμης και με τις αποσαφηνίσεις που κάνει ο Giddens ότι οι περιορισμοί δεν αποκλείουν την επιλογή, ενώ ταυτόχρονα η δράση δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς ικανότητα μετασχηματισμού μιας κατάστασης, καταλήγει να απορρίψει τις σχετικές θέσεις δυαλιστικών θεωριών που τείνουν να αποδίδουν τη δύναμη είτε στην προθετικότητα του δρώ-

με την έννοια ότι θα μπορούσε σε οποιαδήποτε φάση μιας δεδομένης αλληλουχίας συμπεριφοράς να είχε δράσει διαφορετικά. Ο,τιδήποτε συνέβη δεν θα είχε συμβεί εάν το άτομο δεν είχε παρέμβει» (Giddens, 1984, 9). Αναφέρεται δηλαδή σε ενέργειες που επιφέρουν γεγονότα, τα οποία δεν θα εμφανίζονταν, αν το άτομο δεν δρούσε με τον τρόπο που έδρασε. Ένας τέτοιος ορισμός της ανθρώπινης δράσης δίδει τη δυνατότητα να περιλαμβάνονται σε αυτή και γεγονότα, τα οποία δεν βρίσκονται στις επιδιώξεις των δρώντων ατόμων. Είναι σαφές απ' αυτή την άποψη ότι ο Giddens διευρύνει την έννοια της ανθρώπινης δράσης πέρα από μεγάλο μέρος των ερμηνευτικών κοινωνιολόγων που δίδουν έμφαση απλώς στον προθετικό χαρακτήρα της δράσης και δεν ταυτίζει την έννοιά της με την προθετικότητα. Τη διεύρυνση αυτή ο Giddens τη στηρίζει στην παρατήρηση ότι η δράση μπορεί να καταλήγει και σε μη-επιδιωκόμενες συνέπειες, σε γεγονότα δηλαδή, τα οποία επέρχονται με τη δράση, χωρίς όμως τα δρώντα άτομα να σκοπεύουν σε αυτά. Η ορθή χρήση της γλώσσας, για παράδειγμα, είναι προθετική προκειμένου ο ομιλών να γίνει κατανοητός από τον ακροατή. Αυτή η χρήση όμως έχει και μια μη-επιδιωκόμενη συνέπεια, την αναπαραγωγή δηλαδή της γλώσσας, κάτι που δεν βρίσκεται στις επιδιώξεις του ομιλούντος - άλλο θέμα βέβαια αν ο ομιλών είναι εκπαιδευτικός και σκόπιμα επιδιώκει να μάθουν οι μαθητές του να αναπαράγουν ορθά τη γλώσσα στη δική τους ομιλία. Με αυτή την έννοια ο Giddens διακρίνει τη δράση από τις προθέσεις και τους σκοπούς, δίδοντας έμφαση όχι στο τί σκοπεύει να κάνει το δρων πρόσωπο - αν και ο σκοπός είναι συστατικό στοιχείο της δράσης - αλλά στο τί κάνει και στις συνέπειες, επιδιωκόμενες ή μη, της δράσης του. Παρά την εμφάνιση όμως μη-επιδιωκόμενων συνεπειών, κάθε κοινωνικό φαινόμενο ή γεγονός έχει ως αφετηρία εκκίνησης την προθετική δράση. Εμφανίζεται δηλαδή ως αποτέλεσμα σκόπιμης ενέργειας, ανεξάρτητα από το αν το δρων άτομο επεδίωκε ή όχι ένα εμφανιζόμενο αποτέλεσμα και το μη-επιδιωκόμενο αποτέλεσμα έχει ως αφετηρία και αποτελεί συνέχεια μιας προθετικής δράσης. Αυτό το σημείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί απ' αυτό συνάγεται ότι η ανάλυση και η μελέτη κάθε κοινωνικού γεγονότος πρέπει να περιλαμβάνει την ανάλυση της προθετικής δράσης ή «στρατηγικής συ-

μπεριφοράς». Βέβαια όσο οι συνέπειες μιας δράσης εμφανίζονται απομακρυσμένες ως προς τον χρόνο και το χώρο από το αρχικό πλαίσιο της δράσης τόσο και μειώνονται οι πιθανότητες οι συνέπειες να είναι προθετικές. Αυτό θέτει ένα πρόβλημα ελέγχου των συνεπειών που εξαρτάται από την εμβέλεια της γνωστικότητας των δρώντων ατόμων και της δύναμης που μπορεί να χρησιμοποιούν για να θέτουν τις συνέπειες υπό έλεγχο.

Στον παραπάνω ορισμό της ανθρώπινης δράσης εμπεριέχεται και ένα στοιχείο δύναμης που αφορά την ικανότητα των ατόμων να δρουν με ορισμένο τρόπο. Ο Giddens θεωρεί αυτό το στοιχείο σημαντικό για την ανάλυση της διαμόρφωσης της ανθρώπινης δράσης. Ως δύναμη ορίζει την ικανότητα του δρώντος προσώπου να δράσει και έτσι να προκαλέσει ένα διαφορετικό γεγονός στην υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων ή στην πορεία των γεγονότων. Στην πραγματικότητα, ένα δρων πρόσωπο παύει να είναι δρων πρόσωπο, εάν δεν έχει την ικανότητα να προκαλέσει ένα τέτοιο γεγονός. Η έλλειψη μιας τέτοιας δυνατότητας συνιστά περιορισμό στη δράση, αλλά οι περιορισμοί δεν σημαίνουν μετατροπή της δράσης σε απλή αντίδραση υπό την επήρεια εξωτερικών δυνάμεων, όπως θα υποστήριζαν οι δομικές προοπτικές. Η ίδια η γνώση των περιορισμών και η διαμόρφωση της συμπεριφοράς σε αναφορά προς αυτούς καθιστά τη συμπεριφορά προθετική και γνωστική. «Οι συνθήκες κοινωνικού περιορισμού στις οποίες τα άτομα 'δεν έχουν επιλογή' δεν πρέπει να εξισώνονται με τη διάλυση της δράσης ως δράσης. Το 'να μην έχει επιλογή' κάποιος δεν σημαίνει ότι η δράση έχει αντικατασταθεί από αντίδραση» (Giddens, 1984, 15). Κάτι τέτοιο θα υποβίβαζε την ανθρώπινη δράση σε μηχανική συμπεριφορά, όπως δηλαδή μπορεί να συμβαίνει στη φύση με την επιρροή φυσικών δυνάμεων. Η δύναμη βέβαια προηγείται λογικά της υποκειμενικότητας, γιατί η δράση περιλαμβάνει δύναμη ή ικανότητα μετασχηματισμού μιας κατάστασης. Με τη σύνδεση δράσης και δύναμης και με τις αποσαφηνίσεις που κάνει ο Giddens ότι οι περιορισμοί δεν αποκλείουν την επιλογή, ενώ ταυτόχρονα η δράση δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς ικανότητα μετασχηματισμού μιας κατάστασης, καταλήγει να απορρίψει τις σχετικές θέσεις δυαλιστικών θεωριών που τείνουν να αποδίδουν τη δύναμη είτε στην προθετικότητα του δρώ-

ντος προσώπου, όπως κάνουν οι ερμηνευτικές προοπτικές, είτε στη δομή, όπως κάνουν οι δομικές, και να προτείνει στη θέση τους μια «διαλεκτική του ελέγχου» κατά την οποία «σε κάθε κοινωνικό γεγονός μπορούν να διακριθούν ταυτόχρονα «σχέσεις αυτονομίας και εξάρτησης μεταξύ δρώντων προσώπων ή συλλογικοτήτων σε πλαίσια κοινωνικής αλληλενέργειας» (Giddens, 1984, 16).

Η ανθρώπινη κοινωνική δράση συνιστά τη μια διάσταση ή άξονα των κοινωνικών φαινομένων ή γεγονότων στη θεωρία της δομοποίησης. Η άλλη διάσταση είναι η κοινωνική δομή. Ο Giddens θεωρεί ότι η κοινωνική δομή συνίσταται από «κανόνες και πόρους που εμπλέκονται επαναληπτικά στην αναπαραγωγή κοινωνικών συστημάτων» (Giddens, 1984, 377). Οι κανόνες αφορούν «τεχνικές ή γενικευτικές διαδικασίες που εφαρμόζονται στη θέσπιση/αναπαραγωγή κοινωνικών πρακτικών» (Giddens, 1984, 21). Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στους κανόνες με αυτή την έννοια και σε ένα πλήθος εξειδικευμένα διαμορφωμένων κανόνων, όπως είναι οι νομικοί και οι γραφειοκρατικοί κανόνες. Η διαφορά έγκειται στο ότι οι νομικοί ή γραφειοκρατικοί κανόνες συνιστούν ερμηνείες των κανόνων με την πρώτη έννοια και διατύπωσή τους με τυπικό τρόπο. Ενώ δηλαδή οι κανόνες με την πρώτη έννοια συνιστούν γενικές διαδικασίες που προσανατολίζουν ενδεχόμενους τρόπους δράσης, οι κανόνες με τη δεύτερη έννοια προσδιορίζουν με ακρίβεια τις διαδικασίες που πρέπει να ακολουθούνται και, αφού συνιστούν ερμηνείες των πρώτων, αποτελούν έναν από τους δυνατούς τρόπους ερμηνείας. Η διάκριση αυτή είναι σημαντική, γιατί αφήνει πολλά περιθώρια ερμηνείας των κανόνων, όταν εμπλέκονται στις κοινωνικές δραστηριότητες. Οι κανόνες μπορεί είτε να αναπαράγονται από τα μέλη της κοινωνίας μέσω της δράσης τους είτε να αλλάζουν με την ανάπτυξη νέων προτύπων δράσης και αλληλενέργειας.

Το άλλο συστατικό της κοινωνικής δομής, οι πόροι, συνιστούν δυνατότητες χρησιμοποίησης μέσων για την επιδίωξη σκοπών και την οργάνωση κοινωνικών δραστηριοτήτων. Οι πόροι δεν νοούνται οπωσδήποτε ως δεδομένοι, αλλά καθίστανται πόροι μέσω της ανθρώπινης δράσης και κατά την έκταση που αποκτούν νόημα για τη δράση και χρησιμοποιούνται με αυτό τον τρόπο από τα

δρώντα πρόσωπα. Διακρίνονται σε δυο είδη, τους «κατανεμητικούς» και τους «εξουσιαστικούς» πόρους. Κατανεμητικοί είναι οι υλικοί πόροι, πόροι δηλαδή που αναφέρονται σε αντικείμενα και υλικά ή άλλα παρόμοια αγαθά και αφορούν ικανότητες ελέγχου τους από μέρους των δρώντων προσώπων. Οι εξουσιαστικοί είναι μη-υλικοί πόροι που αναφέρονται σε ικανότητες ελέγχου άλλων προσώπων και της δράσης τους, αφορούν δηλαδή την κοινωνική αλληλενέργεια. Οι πόροι συνιστούν σημαντικό στοιχείο για την ανάλυση και την κατανόηση κοινωνικών φαινομένων ή γεγονότων, γιατί προσδιορίζουν δυνατότητες της κοινωνικής δράσης και συνδέονται έτσι με ένα από τα βασικά στοιχεία της κοινωνικής δράσης, τη δύναμη, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως.

Η δομή ως κανόνες και πόροι εμπλέκεται επαναληπτικά στην αναπαραγωγή κοινωνικών πρακτικών. Η εμπλοκή τους όμως αυτή δεν πρέπει να νοείται ως καθοριστική με την έννοια ότι αυτή καθορίζει τις μορφές κοινωνικών πρακτικών, γιατί τότε η ανθρώπινη δράση θα μετατρέποταν σε μια «μηχανική», αντιδραστική συμπεριφορά. Παρέχει βέβαια «συντακτικούς» κανόνες για την οργάνωση κοινωνικών δραστηριοτήτων και σχέσεων, αλλά η παροχή αυτή έχει ένα «παραδειγματικό» χαρακτήρα με την έννοια ότι εκπροσωπεί ενδεχόμενους τρόπους συγκρότησης δραστηριοτήτων και σχέσεων. Γι' αυτό ο Giddens παρατηρεί ότι η κοινωνική δομή «είναι εκτός τόπου και χρόνου... και χαρακτηρίζεται από απουσία του υποκειμένου» (Giddens, 1984, 25). Τονίζει έτσι ότι, παρά τους «συντακτικούς» κανόνες, οι οποίοι υπονοούνται στη δομή, αυτή δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες και σε δεδομένες σε καταστάσεις δραστηριότητες ούτε περιγράφει τί κάνουν τα δρώντα πρόσωπα, αλλά συνιστά μια «εν δυνάμει τάξη πραγμάτων». Με αυτό τον τρόπο αποφεύγει, θα λέγαμε, κάποιο είδος «υποστασιοποίησής» της, όπως συμβαίνει σε μεγάλη έκταση στο δομολειτουργισμό, όπου η δομή νοείται ως κάποια εξωτερική επιβαλλόμενη δύναμη που καθορίζει τη δράση και συμπεριφορά. Μια τέτοια αντίληψη της δομής ο Giddens την αντικαθιστά με τη θεώρησή του ότι η δομή υπάρχει μόνο, από τη μια, ως «ίχνη μνήμης» στη γνωσιτικότητα των δρώντων ατόμων και ως τέτοια συντελεί στον προσανατολισμό και τον συντονισμό της

ντος προσώπου, όπως κάνουν οι ερμηνευτικές προοπτικές, είτε στη δομή, όπως κάνουν οι δομικές, και να προτείνει στη θέση τους μια «διαλεκτική του ελέγχου» κατά την οποία «σε κάθε κοινωνικό γεγονός μπορούν να διακριθούν ταυτόχρονα «σχέσεις αυτονομίας και εξάρτησης μεταξύ δρώντων προσώπων ή συλλογικοτήτων σε πλαίσια κοινωνικής αλληλενέργειας» (Giddens, 1984, 16).

Η ανθρώπινη κοινωνική δράση συνιστά τη μια διάσταση ή άξονα των κοινωνικών φαινομένων ή γεγονότων στη θεωρία της δομοποίησης. Η άλλη διάσταση είναι η κοινωνική δομή. Ο Giddens θεωρεί ότι η κοινωνική δομή συνίσταται από «κανόνες και πόρους που εμπλέκονται επαναληπτικά στην αναπαραγωγή κοινωνικών συστημάτων» (Giddens, 1984, 377). Οι κανόνες αφορούν «τεχνικές ή γενικευτικές διαδικασίες που εφαρμόζονται στη θέσπιση/αναπαραγωγή κοινωνικών πρακτικών» (Giddens, 1984, 21). Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στους κανόνες με αυτή την έννοια και σε ένα πλήθος εξειδικευμένα διαμορφωμένων κανόνων, όπως είναι οι νομικοί και οι γραφειοκρατικοί κανόνες. Η διαφορά έγκειται στο ότι οι νομικοί ή γραφειοκρατικοί κανόνες συνιστούν ερμηνείες των κανόνων με την πρώτη έννοια και διατύπωσή τους με τυπικό τρόπο. Ενώ δηλαδή οι κανόνες με την πρώτη έννοια συνιστούν γενικές διαδικασίες που προσανατολίζουν ενδεχόμενους τρόπους δράσης, οι κανόνες με τη δεύτερη έννοια προσδιορίζουν με ακρίβεια τις διαδικασίες που πρέπει να ακολουθούνται και, αφού συνιστούν ερμηνείες των πρώτων, αποτελούν έναν από τους δυνατούς τρόπους ερμηνείας. Η διάκριση αυτή είναι σημαντική, γιατί αφήνει πολλά περιθώρια ερμηνείας των κανόνων, όταν εμπλέκονται στις κοινωνικές δραστηριότητες. Οι κανόνες μπορεί είτε να αναπαράγονται από τα μέλη της κοινωνίας μέσω της δράσης τους είτε να αλλάζουν με την ανάπτυξη νέων προτύπων δράσης και αλληλενέργειας.

Το άλλο συστατικό της κοινωνικής δομής, οι πόροι, συνιστούν δυνατότητες χρησιμοποίησης μέσων για την επιδίωξη σκοπών και την οργάνωση κοινωνικών δραστηριοτήτων. Οι πόροι δεν νοούνται οπωσδήποτε ως δεδομένοι, αλλά καθίστανται πόροι μέσω της ανθρώπινης δράσης και κατά την έκταση που αποκτούν νόημα για τη δράση και χρησιμοποιούνται με αυτό τον τρόπο από τα

δρώντα πρόσωπα. Διακρίνονται σε δυο είδη, τους «κατανεμητικούς» και τους «εξουσιαστικούς» πόρους. Κατανεμητικοί είναι οι υλικοί πόροι, πόροι δηλαδή που αναφέρονται σε αντικείμενα και υλικά ή άλλα παρόμοια αγαθά και αφορούν ικανότητες ελέγχου τους από μέρους των δρώντων προσώπων. Οι εξουσιαστικοί είναι μη-υλικοί πόροι που αναφέρονται σε ικανότητες ελέγχου άλλων προσώπων και της δράσης τους, αφορούν δηλαδή την κοινωνική αλληλενέργεια. Οι πόροι συνιστούν σημαντικό στοιχείο για την ανάλυση και την κατανόηση κοινωνικών φαινομένων ή γεγονότων, γιατί προσδιορίζουν δυνατότητες της κοινωνικής δράσης και συνδέονται έτσι με ένα από τα βασικά στοιχεία της κοινωνικής δράσης, τη δύναμη, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως.

Η δομή ως κανόνες και πόροι εμπλέκεται επαναληπτικά στην αναπαραγωγή κοινωνικών πρακτικών. Η εμπλοκή τους όμως αυτή δεν πρέπει να νοείται ως καθοριστική με την έννοια ότι αυτή καθορίζει τις μορφές κοινωνικών πρακτικών, γιατί τότε η ανθρώπινη δράση θα μετατρέποταν σε μια «μηχανική», αντιδραστική συμπεριφορά. Παρέχει βέβαια «συντακτικούς» κανόνες για την οργάνωση κοινωνικών δραστηριοτήτων και σχέσεων, αλλά η παροχή αυτή έχει ένα «παραδειγματικό» χαρακτήρα με την έννοια ότι εκπροσωπεί ενδεχόμενους τρόπους συγκρότησης δραστηριοτήτων και σχέσεων. Γι' αυτό ο Giddens παρατηρεί ότι η κοινωνική δομή «είναι εκτός τόπου και χρόνου... και χαρακτηρίζεται από απουσία του υποκειμένου» (Giddens, 1984, 25). Τονίζει έτσι ότι, παρά τους «συντακτικούς» κανόνες, οι οποίοι υπονοούνται στη δομή, αυτή δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες και σε δεδομένες σε καταστάσεις δραστηριότητες ούτε περιγράφει τί κάνουν τα δρώντα πρόσωπα, αλλά συνιστά μια «εν δυνάμει τάξη πραγμάτων». Με αυτό τον τρόπο αποφεύγει, θα λέγαμε, κάποιο είδος «υποστασιοποίησής» της, όπως συμβαίνει σε μεγάλη έκταση στο δομολειτουργισμό, όπου η δομή νοείται ως κάποια εξωτερική επιβαλλόμενη δύναμη που καθορίζει τη δράση και συμπεριφορά. Μια τέτοια αντίληψη της δομής ο Giddens την αντικαθιστά με τη θεώρησή του ότι η δομή υπάρχει μόνο, από τη μια, ως «ίχνη μνήμης» στη γνωσιτικότητα των δρώντων ατόμων και ως τέτοια συντελεί στον προσανατολισμό και τον συντονισμό της

δράσης και της συμπεριφοράς τους και, από την άλλη, ως εκδηλωνόμενη σε δεδομένες στιγμές, καθίσταται δηλαδή «υπαρκτή» στις δεδομένες στιγμές που εκδηλώνεται στη δράση και με τη μορφή που εκδηλώνεται σε αυτή. Η δομή έτσι ως κανόνες και πόροι δεν υπάρχει έξω και ανεξάρτητα από τα δρώντα άτομα ούτε έξω και ανεξάρτητα από τις στιγμές που αυτά εκδηλώνουν τις κοινωνικές τους δραστηριότητες και, κατά συνέπεια, δεν μπορεί να νοηθεί ως εξωτερική δύναμη που καθορίζει τη δράση και, κατ' επέκταση, κοινωνικά φαινόμενα ή γεγονότα. Αντίθετα, πρέπει να νοείται ως στοιχείο της γνωσιμότητας των δρώντων προσώπων και των κοινωνικών πρακτικών τους και, επομένως, πρέπει να κατανοείται ως προς τη φύση και το ρόλο της στην ανθρώπινη δράση τις στιγμές που τα δρώντα πρόσωπα εμπλέκονται σε κοινωνικές δραστηριότητες και αντλούν σχετικούς με δεδομένες καταστάσεις κανόνες και πόρους από τα «ίχνη μνήμης» που διαθέτουν για να φέρουν σε πέρας τις επιδιώξεις τους.

Στο πλαίσιο της αποσαφήνισης της έννοιας της δομής, ο Giddens αναφέρεται επίσης και σε «δομικές αρχές» με τις οποίες εννοεί τις δομικές ιδιότητες που παρεμβαίνουν πιο ισχυρά στις κοινωνικές πρακτικές και παίζουν έτσι σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή κοινωνικών ολότητων, καθώς και σε «θεσμούς» με τους οποίους εννοεί τις κοινωνικές πρακτικές που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη διάρκεια μέσα σε τέτοιες ολότητες.

Ο Giddens διακρίνει την έννοια της δομής από την έννοια του κοινωνικού συστήματος και θεωρεί ότι «τα κοινωνικά συστήματα στα οποία εμπλέκεται επαναληπτικά η δομή, περιλαμβάνουν τις εκδηλωνόμενες σε δεδομένες καταστάσεις δραστηριότητες των δρώντων ατόμων που αναπαράγονται σε χρόνο και χώρο» (Giddens, 1984, 25). Το κοινωνικό σύστημα έτσι εκπροσωπεί ένα σύνολο κοινωνικών πρακτικών και σχέσεων που εκδηλώνονται επανειλημμένως και με σχετικά παρόμοιο τρόπο σε δεδομένες καταστάσεις για κάποια χρονική περίοδο και έτσι αναπαράγονται. Αναφέρεται δηλαδή σε τύπους και πρότυπα κοινωνικών πρακτικών και σχέσεων που επικρατούν σε δεδομένους χώρους για σχετικά μεγάλα χρονικά διαστήματα. Σε κάθε κοινωνικό σύστημα, όπως σημειώνει στον ορισμό του ο Giddens, εμπλέκεται επαναληπτικά η δομή. Αφού όμως, όπως αναφέρθηκε προηγου-

μένως, η δομή δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες δραστηριότητες ατόμων, αλλά σε τρόπους συγκρότησης δραστηριοτήτων και σχέσεων, τους οποίους τα δρώντα πρόσωπα χρησιμοποιούν κατά τη δράση τους, τα κοινωνικά συστήματα δεν έχουν δομές, αλλά επιδεικνύουν δομικές ιδιότητες. Μα άλλα λόγια, δεν νοούνται ως ταυτισμένα με δομές, πράγμα που θα οδηγούσε στην αντίληψη ότι τα συστήματα διέπονται από δομές, αλλά ως κοινωνικές πρακτικές που, εξαιτίας της επαναληπτικής χρήσης κανόνων και πόρων από μέρους των δρώντων ατόμων, παρουσιάζουν μια «συστημική» μορφή. Είναι δηλαδή η επαναληπτικότητα κοινωνικών πρακτικών που δίδει στα συστήματα τον χαρακτήρα τους και όχι κανένα είδος ενσωμάτωσης κανόνων και πόρων σε αυτά. Για να αποφύγει, τέλος, ο Giddens ταυτίσεις της έννοιας του κοινωνικού συστήματος με συστήματα στη φύση σημειώνει ότι τα κοινωνικά συστήματα πρέπει να θεωρούνται ευρέως μεταβλητά ως προς τον βαθμό «συστημικότητας» που εμφανίζουν και ότι σπάνια διαθέτουν το είδος της εσωτερικής ενότητας που μπορεί να βρεθεί σε φυσικά και βιολογικά συστήματα.

Η ανάλυση και η αποσαφήνιση των εννοιών της ανθρώπινης κοινωνικής δράσης και της κοινωνικής δομής που επιχειρεί ο Giddens δίδει μια εικόνα της κοινωνίας, των κοινωνικών δραστηριοτήτων και των κοινωνικών συστημάτων κατά την οποία σε κάθε κοινωνικό φαινόμενο ή γεγονός εμπλέκονται ταυτόχρονα ως ενότητα και η δράση και η δομή. Τη θεώρησή του αυτή την εκφράζει με τον όρο «διπλότητα της δομής» (duality of structure) σε αντιδιαστολή προς δυαλιστικές θεωρήσεις των δομικών και των ερμηνευτικών προοπτικών. Σύμφωνα με αυτή, «η συγκρότηση των δρώντων ατόμων (ως δρώντων ατόμων) και των δομών δεν είναι δυο ανεξάρτητα μεταξύ τους δεδομένα σύνολα φαινομένων, δηλαδή δυαλισμός, αλλά εκπροσωπούν μια διπλότητα» (Giddens, 1984, 25). Με τη θέση του αυτή ο Giddens δεν βλέπει τη σχέση δράσης και δομής υπό το πρίσμα προτεραιότητας ή επιβολής της μιας επί της άλλης, αλλά υπό το πρίσμα αμοιβαίας εξάρτησής τους και αλληλοσυγκρότησής τους. Στο πλαίσιο αυτό οι δομικές ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων θεωρούνται ταυτόχρονα και ως μέσο και ως αποτέλεσμα των κοινωνικών πρακτικών ως μέσο με την έννοια ότι καθιστούν δυνατές τις κοινωνικές πρακτι-

δράσης και της συμπεριφοράς τους και, από την άλλη, ως εκδηλωνόμενη σε δεδομένες στιγμές, καθίσταται δηλαδή «υπαρκτή» στις δεδομένες στιγμές που εκδηλώνεται στη δράση και με τη μορφή που εκδηλώνεται σε αυτή. Η δομή έτσι ως κανόνες και πόροι δεν υπάρχει έξω και ανεξάρτητα από τα δρώντα άτομα ούτε έξω και ανεξάρτητα από τις στιγμές που αυτά εκδηλώνουν τις κοινωνικές τους δραστηριότητες και, κατά συνέπεια, δεν μπορεί να νοηθεί ως εξωτερική δύναμη που καθορίζει τη δράση και, κατ' επέκταση, κοινωνικά φαινόμενα ή γεγονότα. Αντίθετα, πρέπει να νοείται ως στοιχείο της γνωσιμότητας των δρώντων προσώπων και των κοινωνικών πρακτικών τους και, επομένως, πρέπει να κατανοείται ως προς τη φύση και το ρόλο της στην ανθρώπινη δράση τις στιγμές που τα δρώντα πρόσωπα εμπλέκονται σε κοινωνικές δραστηριότητες και αντλούν σχετικούς με δεδομένες καταστάσεις κανόνες και πόρους από τα «ίχνη μνήμης» που διαθέτουν για να φέρουν σε πέρας τις επιδιώξεις τους.

Στο πλαίσιο της αποσαφήνισης της έννοιας της δομής, ο Giddens αναφέρεται επίσης και σε «δομικές αρχές» με τις οποίες εννοεί τις δομικές ιδιότητες που παρεμβαίνουν πιο ισχυρά στις κοινωνικές πρακτικές και παίζουν έτσι σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή κοινωνικών ολότητων, καθώς και σε «θεσμούς» με τους οποίους εννοεί τις κοινωνικές πρακτικές που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη διάρκεια μέσα σε τέτοιες ολότητες.

Ο Giddens διακρίνει την έννοια της δομής από την έννοια του κοινωνικού συστήματος και θεωρεί ότι «τα κοινωνικά συστήματα στα οποία εμπλέκεται επαναληπτικά η δομή, περιλαμβάνουν τις εκδηλωνόμενες σε δεδομένες καταστάσεις δραστηριότητες των δρώντων ατόμων που αναπαράγονται σε χρόνο και χώρο» (Giddens, 1984, 25). Το κοινωνικό σύστημα έτσι εκπροσωπεί ένα σύνολο κοινωνικών πρακτικών και σχέσεων που εκδηλώνονται επανειλημμένως και με σχετικά παρόμοιο τρόπο σε δεδομένες καταστάσεις για κάποια χρονική περίοδο και έτσι αναπαράγονται. Αναφέρεται δηλαδή σε τύπους και πρότυπα κοινωνικών πρακτικών και σχέσεων που επικρατούν σε δεδομένους χώρους για σχετικά μεγάλα χρονικά διαστήματα. Σε κάθε κοινωνικό σύστημα, όπως σημειώνει στον ορισμό του ο Giddens, εμπλέκεται επαναληπτικά η δομή. Αφού όμως, όπως αναφέρθηκε προηγου-

μένως, η δομή δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες δραστηριότητες ατόμων, αλλά σε τρόπους συγκρότησης δραστηριοτήτων και σχέσεων, τους οποίους τα δρώντα πρόσωπα χρησιμοποιούν κατά τη δράση τους, τα κοινωνικά συστήματα δεν έχουν δομές, αλλά επιδεικνύουν δομικές ιδιότητες. Μα άλλα λόγια, δεν νοούνται ως ταυτισμένα με δομές, πράγμα που θα οδηγούσε στην αντίληψη ότι τα συστήματα διέπονται από δομές, αλλά ως κοινωνικές πρακτικές που, εξαιτίας της επαναληπτικής χρήσης κανόνων και πόρων από μέρους των δρώντων ατόμων, παρουσιάζουν μια «συστημική» μορφή. Είναι δηλαδή η επαναληπτικότητα κοινωνικών πρακτικών που δίδει στα συστήματα τον χαρακτήρα τους και όχι κανένα είδος ενσωμάτωσης κανόνων και πόρων σε αυτά. Για να αποφύγει, τέλος, ο Giddens ταυτίσεις της έννοιας του κοινωνικού συστήματος με συστήματα στη φύση σημειώνει ότι τα κοινωνικά συστήματα πρέπει να θεωρούνται ευρέως μεταβλητά ως προς τον βαθμό «συστημικότητας» που εμφανίζουν και ότι σπάνια διαθέτουν το είδος της εσωτερικής ενότητας που μπορεί να βρεθεί σε φυσικά και βιολογικά συστήματα.

Η ανάλυση και η αποσαφήνιση των εννοιών της ανθρώπινης κοινωνικής δράσης και της κοινωνικής δομής που επιχειρεί ο Giddens δίδει μια εικόνα της κοινωνίας, των κοινωνικών δραστηριοτήτων και των κοινωνικών συστημάτων κατά την οποία σε κάθε κοινωνικό φαινόμενο ή γεγονός εμπλέκονται ταυτόχρονα ως ενότητα και η δράση και η δομή. Τη θεώρησή του αυτή την εκφράζει με τον όρο «διπλότητα της δομής» (duality of structure) σε αντιδιαστολή προς δυαλιστικές θεωρήσεις των δομικών και των ερμηνευτικών προοπτικών. Σύμφωνα με αυτή, «η συγκρότηση των δρώντων ατόμων (ως δρώντων ατόμων) και των δομών δεν είναι δυο ανεξάρτητα μεταξύ τους δεδομένα σύνολα φαινομένων, δηλαδή δυαλισμός, αλλά εκπροσωπούν μια διπλότητα» (Giddens, 1984, 25). Με τη θέση του αυτή ο Giddens δεν βλέπει τη σχέση δράσης και δομής υπό το πρίσμα προτεραιότητας ή επιβολής της μιας επί της άλλης, αλλά υπό το πρίσμα αμοιβαίας εξάρτησής τους και αλληλοσυγκρότησής τους. Στο πλαίσιο αυτό οι δομικές ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων θεωρούνται ταυτόχρονα και ως μέσο και ως αποτέλεσμα των κοινωνικών πρακτικών ως μέσο με την έννοια ότι καθιστούν δυνατές τις κοινωνικές πρακτι-

κές, παρέχοντας τα μέσα που χρησιμοποιούν τα δρώντα πρόσωπα για να τις εκφράσουν και ως αποτέλεσμα με την έννοια ότι, χρησιμοποιώντας τα δρώντα πρόσωπα τις δομικές ιδιότητες στις κοινωνικές τους δραστηριότητες, δημιουργούν και αναπαράγουν κοινωνικές πρακτικές. «Οι κανόνες και οι πόροι που φέρονται στην παραγωγή και την αναπαραγωγή της κοινωνικής δράσης είναι ταυτόχρονα τα μέσα της αναπαραγωγής συστημάτων» (Giddens, 1984, 19). Απ' αυτή την άποψη μάλιστα, όπως παρατηρεί ο Giddens, η δομή είναι πιο «εσωτερική» στις δραστηριότητες των ατόμων παρά εξωτερική με την έννοια που περιγράφεται η δομή στην κοινωνιολογία του Durkheim. Επιπλέον, η δομή με την παραπάνω έννοια δεν πρέπει να εξισώνεται με τους περιορισμούς στην ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά. Πρέπει μάλλον να θεωρείται πάντοτε και ως περιοριστική, αλλά και ως παρέχουσα δυνατότητες, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι κάτι τέτοιο εμποδίζει τις δομικές ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων από το να επεκτείνονται μακριά σε χρόνο και χώρο πέρα από τον έλεγχο οποιουδήποτε δρώντος ατόμου ή ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να οδηγήσει σε πραγματοποίηση. Παρόλα αυτά και στην πιο πραγματοποιημένη σκέψη δεν μπορεί να αγνοηθεί η σημασία της ανθρώπινης γνωστικότητας.

Η θεωρία της δομοποίησης έχει ορισμένες συνέπειες για τον προσανατολισμό των κοινωνικών ερευνών. Καταρχήν κατά τον Giddens «όλη η κοινωνική έρευνα περιλαμβάνει μια αναγκαστικά πολιτιστική, εθνογραφική ή 'ανθρωπολογική' πλευρά» (Giddens, 1984, 284). Κάτι τέτοιο προκύπτει από τη θεώρηση ότι υπάρχουν δυο πλαίσια στα οποία κινούνται οι κοινωνικές επιστήμες και τα οποία συνδέονται με τη γενική θεώρηση του κοινωνικού κόσμου ως δημιουργούμενου και αναπαραγόμενου με την ανθρώπινη νοηματική δράση. Το ένα πλαίσιο αφορά γνώσεις και νοήματα που χρησιμοποιούν τα δρώντα πρόσωπα για τη συγκρότηση της δράσης τους. Απ' αυτή την άποψη, οι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν να περιγράψουν τα πλαίσια νοημάτων με βάση τα οποία προσανατολίζουν τη συμπεριφορά τους τα δρώντα πρόσωπα. Τα νοήματα βέβαια των κοινωνικώς δρώντων ατόμων αφορούν κοινωνικές πρακτικές, σχέσεις και αλληλενέργεια σε θέματα καθημερινής ζωής και καθημερινών δραστηριοτήτων. Οι

κοινωνικοί επιστήμονες όμως δεν μπορούν να αρκестθούν στην απλή περιγραφή αυτών των πρακτικών και των εμπλεκόμενων σε αυτές νοημάτων, εφόσον πρακτικές και νοήματα αυτού του είδους συνδέονται και με κοινωνικές καταστάσεις πέρα από την άμεση δράση και αλληλενέργεια και μπορεί να έχουν συνέπειες γι' αυτές. Η σχέση αυτή, η οποία νοείται ως διττή με την έννοια ότι η άμεση δράση μπορεί να «επηρεάζεται» από ευρύτερες κοινωνικές καταστάσεις και ταυτόχρονα να τις «επηρεάζει», πρέπει να περιγραφεί και για το σκοπό αυτό οι κοινωνικοί επιστήμονες αναπτύσσουν έννοιες και θεωρίες, οι οποίες είναι διαφορετικού είδους από αυτές που χρησιμοποιούν τα γνωστικά δρώντα πρόσωπα. Οι έννοιες αυτές και οι θεωρίες αποκτούν νόημα ως γενικές περιγραφές και εξηγήσεις στο πλαίσιο επιστημονικών αναλύσεων και δεν αφορούν άμεσες πρακτικές και δραστηριότητες από μέρους των δρώντων σε καθημερινά θέματα ατόμων. Συνιστούν έτσι ένα διαφορετικό πλαίσιο νοημάτων. Τα δυο αυτά πλαίσια νοημάτων δεν λειτουργούν βέβαια απομονωμένα το ένα από το άλλο, εφόσον οι κοινωνικές επιστήμες στις αναλύσεις τους αναφέρονται ταυτόχρονα και στα δύο. Στην πραγματικότητα, αυτά τα δυο πλαίσια διασταυρώνονται - «υπάρχει ένα σταθερό 'γλίστρημα' από το ένα στο άλλο που εμπλέκεται στην πρακτική των κοινωνικών επιστημών» (Giddens, 1984, 374). Τη διαδικασία αυτή την ονομάζει ο Giddens «διπλή ερμηνευτική» και η εθνογραφική ή ανθρωπολογική διάσταση των κοινωνικών ερευνών αποτελεί απαραίτητο στοιχείο αυτής της ερμηνευτικής καθόσον αναφέρεται στα νοήματα, τις πεποιθήσεις, την αμοιβαία γνώση, την αλληλενέργεια που συγκροτούν την ανθρώπινη κοινωνική δράση.

Μια δεύτερη συνέπεια είναι ότι η κοινωνική έρευνα πρέπει «να είναι ευαίσθητη στις σύνθετες δεξιότητες που διαθέτουν τα δρώντα πρόσωπα κατά το συντονισμό των καταστάσεων της καθημερινής τους συμπεριφοράς» (Giddens, 1984, 285), να αντιμετωπίζει και να χειρίζεται δηλαδή τα «υποκείμενά» της ως γνωστικά δρώντα πρόσωπα. Μια τέτοια προοπτική συνήθως αγνοείται από τις θεσμικές κοινωνιολογικές αναλύσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν τα δρώντα πρόσωπα ως γενικά σύνολα ή «τυπικές» περιπτώσεις. Ειδικότερα, οι θεσμικές αναλύσεις συνήθως δεν

κές, παρέχοντας τα μέσα που χρησιμοποιούν τα δρώντα πρόσωπα για να τις εκφράσουν και ως αποτέλεσμα με την έννοια ότι, χρησιμοποιώντας τα δρώντα πρόσωπα τις δομικές ιδιότητες στις κοινωνικές τους δραστηριότητες, δημιουργούν και αναπαράγουν κοινωνικές πρακτικές. «Οι κανόνες και οι πόροι που φέρονται στην παραγωγή και την αναπαραγωγή της κοινωνικής δράσης είναι ταυτόχρονα τα μέσα της αναπαραγωγής συστημάτων» (Giddens, 1984, 19). Απ' αυτή την άποψη μάλιστα, όπως παρατηρεί ο Giddens, η δομή είναι πιο «εσωτερική» στις δραστηριότητες των ατόμων παρά εξωτερική με την έννοια που περιγράφεται η δομή στην κοινωνιολογία του Durkheim. Επιπλέον, η δομή με την παραπάνω έννοια δεν πρέπει να εξισώνεται με τους περιορισμούς στην ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά. Πρέπει μάλλον να θεωρείται πάντοτε και ως περιοριστική, αλλά και ως παρέχουσα δυνατότητες, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι κάτι τέτοιο εμποδίζει τις δομικές ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων από το να επεκτείνονται μακριά σε χρόνο και χώρο πέρα από τον έλεγχο οποιουδήποτε δρώντος ατόμου ή ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να οδηγήσει σε πραγματοποίηση. Παρόλα αυτά και στην πιο πραγματοποιημένη σκέψη δεν μπορεί να αγνοηθεί η σημασία της ανθρώπινης γνωστικότητας.

Η θεωρία της δομοποίησης έχει ορισμένες συνέπειες για τον προσανατολισμό των κοινωνικών ερευνών. Καταρχήν κατά τον Giddens «όλη η κοινωνική έρευνα περιλαμβάνει μια αναγκαστικά πολιτιστική, εθνογραφική ή 'ανθρωπολογική' πλευρά» (Giddens, 1984, 284). Κάτι τέτοιο προκύπτει από τη θεώρηση ότι υπάρχουν δυο πλαίσια στα οποία κινούνται οι κοινωνικές επιστήμες και τα οποία συνδέονται με τη γενική θεώρηση του κοινωνικού κόσμου ως δημιουργούμενου και αναπαράγόμενου με την ανθρώπινη νοηματική δράση. Το ένα πλαίσιο αφορά γνώσεις και νοήματα που χρησιμοποιούν τα δρώντα πρόσωπα για τη συγκρότηση της δράσης τους. Απ' αυτή την άποψη, οι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν να περιγράψουν τα πλαίσια νοημάτων με βάση τα οποία προσανατολίζουν τη συμπεριφορά τους τα δρώντα πρόσωπα. Τα νοήματα βέβαια των κοινωνικώς δρώντων ατόμων αφορούν κοινωνικές πρακτικές, σχέσεις και αλληλενέργεια σε θέματα καθημερινής ζωής και καθημερινών δραστηριοτήτων. Οι

κοινωνικοί επιστήμονες όμως δεν μπορούν να αρκестθούν στην απλή περιγραφή αυτών των πρακτικών και των εμπλεκόμενων σε αυτές νοημάτων, εφόσον πρακτικές και νοήματα αυτού του είδους συνδέονται και με κοινωνικές καταστάσεις πέρα από την άμεση δράση και αλληλενέργεια και μπορεί να έχουν συνέπειες γι' αυτές. Η σχέση αυτή, η οποία νοείται ως διττή με την έννοια ότι η άμεση δράση μπορεί να «επηρεάζεται» από ευρύτερες κοινωνικές καταστάσεις και ταυτόχρονα να τις «επηρεάζει», πρέπει να περιγραφεί και για το σκοπό αυτό οι κοινωνικοί επιστήμονες αναπτύσσουν έννοιες και θεωρίες, οι οποίες είναι διαφορετικού είδους από αυτές που χρησιμοποιούν τα γνωστικά δρώντα πρόσωπα. Οι έννοιες αυτές και οι θεωρίες αποκτούν νόημα ως γενικές περιγραφές και εξηγήσεις στο πλαίσιο επιστημονικών αναλύσεων και δεν αφορούν άμεσες πρακτικές και δραστηριότητες από μέρους των δρώντων σε καθημερινά θέματα ατόμων. Συνιστούν έτσι ένα διαφορετικό πλαίσιο νοημάτων. Τα δυο αυτά πλαίσια νοημάτων δεν λειτουργούν βέβαια απομονωμένα το ένα από το άλλο, εφόσον οι κοινωνικές επιστήμες στις αναλύσεις τους αναφέρονται ταυτόχρονα και στα δύο. Στην πραγματικότητα, αυτά τα δυο πλαίσια διασταυρώνονται - «υπάρχει ένα σταθερό 'γλίστρημα' από το ένα στο άλλο που εμπλέκεται στην πρακτική των κοινωνικών επιστημών» (Giddens, 1984, 374). Τη διαδικασία αυτή την ονομάζει ο Giddens «διπλή ερμηνευτική» και η εθνογραφική ή ανθρωπολογική διάσταση των κοινωνικών ερευνών αποτελεί απαραίτητο στοιχείο αυτής της ερμηνευτικής καθόσον αναφέρεται στα νοήματα, τις πεποιθήσεις, την αμοιβαία γνώση, την αλληλενέργεια που συγκροτούν την ανθρώπινη κοινωνική δράση.

Μια δεύτερη συνέπεια είναι ότι η κοινωνική έρευνα πρέπει «να είναι ευαίσθητη στις σύνθετες δεξιότητες που διαθέτουν τα δρώντα πρόσωπα κατά το συντονισμό των καταστάσεων της καθημερινής τους συμπεριφοράς» (Giddens, 1984, 285), να αντιμετωπίζει και να χειρίζεται δηλαδή τα «υποκείμενά» της ως γνωστικά δρώντα πρόσωπα. Μια τέτοια προοπτική συνήθως αγνοείται από τις θεσμικές κοινωνιολογικές αναλύσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν τα δρώντα πρόσωπα ως γενικά σύνολα ή «τυπικές» περιπτώσεις. Ειδικότερα, οι θεσμικές αναλύσεις συνήθως δεν

περιλαμβάνουν και, ακόμη, μπορεί να μη θεωρούν ως άξιες λόγου αναφορές στις ποικίλες δραστηριότητες που εκδηλώνουν τα δρώντα πρόσωπα στην καθημερινή τους ζωή και στους τρόπους με τους οποίους τις χειρίζονται σε ειδικές καταστάσεις. Αυτή η τάση τους συνδέεται και με τον προσανατολισμό τους για ανεύρεση «νόμων» ή «αρχών» που υποτίθεται ότι διέπουν την κοινωνική ζωή και έτσι για την κατανόησή της σε πλαίσια προβλεψιμότητας. Ο Giddens με το να θεωρεί ότι η κοινωνική έρευνα πρέπει να περιλαμβάνει τη στοχαστική γνωστική δράση, δεν αρνείται τη θεσμική ανάλυση. Θεωρεί όμως ότι ο παραπάνω προσανατολισμός της θεσμικής ανάλυσης πρέπει να θεωρείται ως καθαρά μεθοδολογικός. Εξυπηρετεί την πορεία μελέτης με την έννοια ότι οι γνωστικές δεξιότητες και οι σχετικές με αυτές προθέσεις και τα σχετικά νοήματα των δρώντων προσώπων δεν λαμβάνονται υπόψη προς το παρόν μόνο - «τίθενται σε παρένθεση» - μέχρι να ολοκληρωθεί η πορεία μελέτης από την άποψη που ακολουθείται σε κάθε στάδιό της. Τα αποτελέσματα όμως των μελετών που προκύπτουν από αυτή την άποψη δεν μπορούν να θεωρούνται ότι ολοκληρώνουν την εικόνα της κοινωνικής ζωής. Κάτι τέτοιο θα εξελάμβανε λανθασμένως μια μεθοδολογική διαδικασία ως οντολογική περιγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας, μια περιγραφή που δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένη παρά μόνο στο πλαίσιο της διττότητας της δομής. Επιπλέον, ο Giddens δεν αρνείται κάποιο είδος προβλεψιμότητας της κοινωνικής ζωής, όπως αυτή διατυπώνεται από τις θεσμικές αναλύσεις. Παρόλα αυτά όμως το «προβλέψιμο» δεν πρέπει να νοείται ως ένδειξη λειτουργίας κοινωνικών «νόμων» ή «αρχών» πέρα και έξω από τη δράση των ανθρώπων. Καθετί που με βάση τις θεσμικές κοινωνιολογικές αναλύσεις είναι «προβλέψιμο» στην κοινωνική ζωή, δεν συμβαίνει έξω και πέρα από τους λόγους που τα δρώντα πρόσωπα έχουν για τη δράση τους. Αντίθετα, «το κάνουν να συμβεί» με τη δράση τους. Κατά τον Giddens λοιπόν η στοχαστική γνωστική δράση και οι ποικίλες δεξιότητες που τα δρώντα πρόσωπα επιδεικνύουν στο χειρισμό κοινωνικών καταστάσεων αποτελούν απαραίτητα στοιχεία της κοινωνιολογικής έρευνας και ο αποκλειστικός προσανατολισμός στη θεσμική ανάλυση δεν προσφέρει μια πλήρη εικόνα και γνώση της κοινωνικής ζωής ή ο-

ποιουδήποτε επιμέρους κοινωνικού φαινομένου ή γεγονότος.

Μια τρίτη, τέλος, συνέπεια είναι ότι «ο κοινωνικός αναλυτής πρέπει να είναι ευαίσθητος στη χρονο-χωρική συγκρότηση της κοινωνικής ζωής» (Giddens, 1984, 286). Αυτό στηρίζεται στη θεώρηση του Giddens ότι η συγκρότηση της κοινωνικής ζωής συνδέεται με τον χρόνο και το χώρο με την έννοια ότι οι κοινωνικές δραστηριότητες, από τη μια, εκδηλώνονται σε συγκεκριμένο χρόνο και χώρο και, από την άλλη, «επεκτείνονται» σε χρόνο και χώρο, επαναλαμβάνονται και αναπαράγονται δηλαδή σε άλλες στιγμές και σε άλλες καταστάσεις πέρα από την άμεση δράση και τα πλαίσια στα οποία αρχικά εκδηλώνονται. Η κοινωνική έρευνα, απ' αυτή την άποψη, πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα πολιτιστικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των χώρων και των καταστάσεων όπου κινούνται και όπου εκδηλώνουν τις δραστηριότητές τους τα δρώντα πρόσωπα, καθώς επίσης και τα χαρακτηριστικά άλλων χώρων και καταστάσεων που «επεκτείνονται» και διαπλέκονται με τη συγκρότηση αυτών των δραστηριοτήτων.

περιλαμβάνουν και, ακόμη, μπορεί να μη θεωρούν ως άξιες λόγου αναφορές στις ποικίλες δραστηριότητες που εκδηλώνουν τα δρώντα πρόσωπα στην καθημερινή τους ζωή και στους τρόπους με τους οποίους τις χειρίζονται σε ειδικές καταστάσεις. Αυτή η τάση τους συνδέεται και με τον προσανατολισμό τους για ανεύρεση «νόμων» ή «αρχών» που υποτίθεται ότι διέπουν την κοινωνική ζωή και έτσι για την κατανόησή της σε πλαίσια προβλεψιμότητας. Ο Giddens με το να θεωρεί ότι η κοινωνική έρευνα πρέπει να περιλαμβάνει τη στοχαστική γνωστική δράση, δεν αρνείται τη θεσμική ανάλυση. Θεωρεί όμως ότι ο παραπάνω προσανατολισμός της θεσμικής ανάλυσης πρέπει να θεωρείται ως καθαρά μεθοδολογικός. Εξυπηρετεί την πορεία μελέτης με την έννοια ότι οι γνωστικές δεξιότητες και οι σχετικές με αυτές προθέσεις και τα σχετικά νοήματα των δρώντων προσώπων δεν λαμβάνονται υπόψη προς το παρόν μόνο - «τίθενται σε παρένθεση» - μέχρι να ολοκληρωθεί η πορεία μελέτης από την άποψη που ακολουθείται σε κάθε στάδιό της. Τα αποτελέσματα όμως των μελετών που προκύπτουν από αυτή την άποψη δεν μπορούν να θεωρούνται ότι ολοκληρώνουν την εικόνα της κοινωνικής ζωής. Κάτι τέτοιο θα εξελάμβανε λανθασμένως μια μεθοδολογική διαδικασία ως οντολογική περιγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας, μια περιγραφή που δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένη παρά μόνο στο πλαίσιο της διττότητας της δομής. Επιπλέον, ο Giddens δεν αρνείται κάποιο είδος προβλεψιμότητας της κοινωνικής ζωής, όπως αυτή διατυπώνεται από τις θεσμικές αναλύσεις. Παρόλα αυτά όμως το «προβλέψιμο» δεν πρέπει να νοείται ως ένδειξη λειτουργίας κοινωνικών «νόμων» ή «αρχών» πέρα και έξω από τη δράση των ανθρώπων. Καθετί που με βάση τις θεσμικές κοινωνιολογικές αναλύσεις είναι «προβλέψιμο» στην κοινωνική ζωή, δεν συμβαίνει έξω και πέρα από τους λόγους που τα δρώντα πρόσωπα έχουν για τη δράση τους. Αντίθετα, «το κάνουν να συμβεί» με τη δράση τους. Κατά τον Giddens λοιπόν η στοχαστική γνωστική δράση και οι ποικίλες δεξιότητες που τα δρώντα πρόσωπα επιδεικνύουν στο χειρισμό κοινωνικών καταστάσεων αποτελούν απαραίτητα στοιχεία της κοινωνιολογικής έρευνας και ο αποκλειστικός προσανατολισμός στη θεσμική ανάλυση δεν προσφέρει μια πλήρη εικόνα και γνώση της κοινωνικής ζωής ή ο-

ποιουδήποτε επιμέρους κοινωνικού φαινομένου ή γεγονότος.

Μια τρίτη, τέλος, συνέπεια είναι ότι «ο κοινωνικός αναλυτής πρέπει να είναι ευαίσθητος στη χρονο-χωρική συγκρότηση της κοινωνικής ζωής» (Giddens, 1984, 286). Αυτό στηρίζεται στη θεώρηση του Giddens ότι η συγκρότηση της κοινωνικής ζωής συνδέεται με τον χρόνο και το χώρο με την έννοια ότι οι κοινωνικές δραστηριότητες, από τη μια, εκδηλώνονται σε συγκεκριμένο χρόνο και χώρο και, από την άλλη, «επεκτείνονται» σε χρόνο και χώρο, επαναλαμβάνονται και αναπαράγονται δηλαδή σε άλλες στιγμές και σε άλλες καταστάσεις πέρα από την άμεση δράση και τα πλαίσια στα οποία αρχικά εκδηλώνονται. Η κοινωνική έρευνα, απ' αυτή την άποψη, πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα πολιτιστικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των χώρων και των καταστάσεων όπου κινούνται και όπου εκδηλώνουν τις δραστηριότητές τους τα δρώντα πρόσωπα, καθώς επίσης και τα χαρακτηριστικά άλλων χώρων και καταστάσεων που «επεκτείνονται» και διαπλέκονται με τη συγκρότηση αυτών των δραστηριοτήτων.